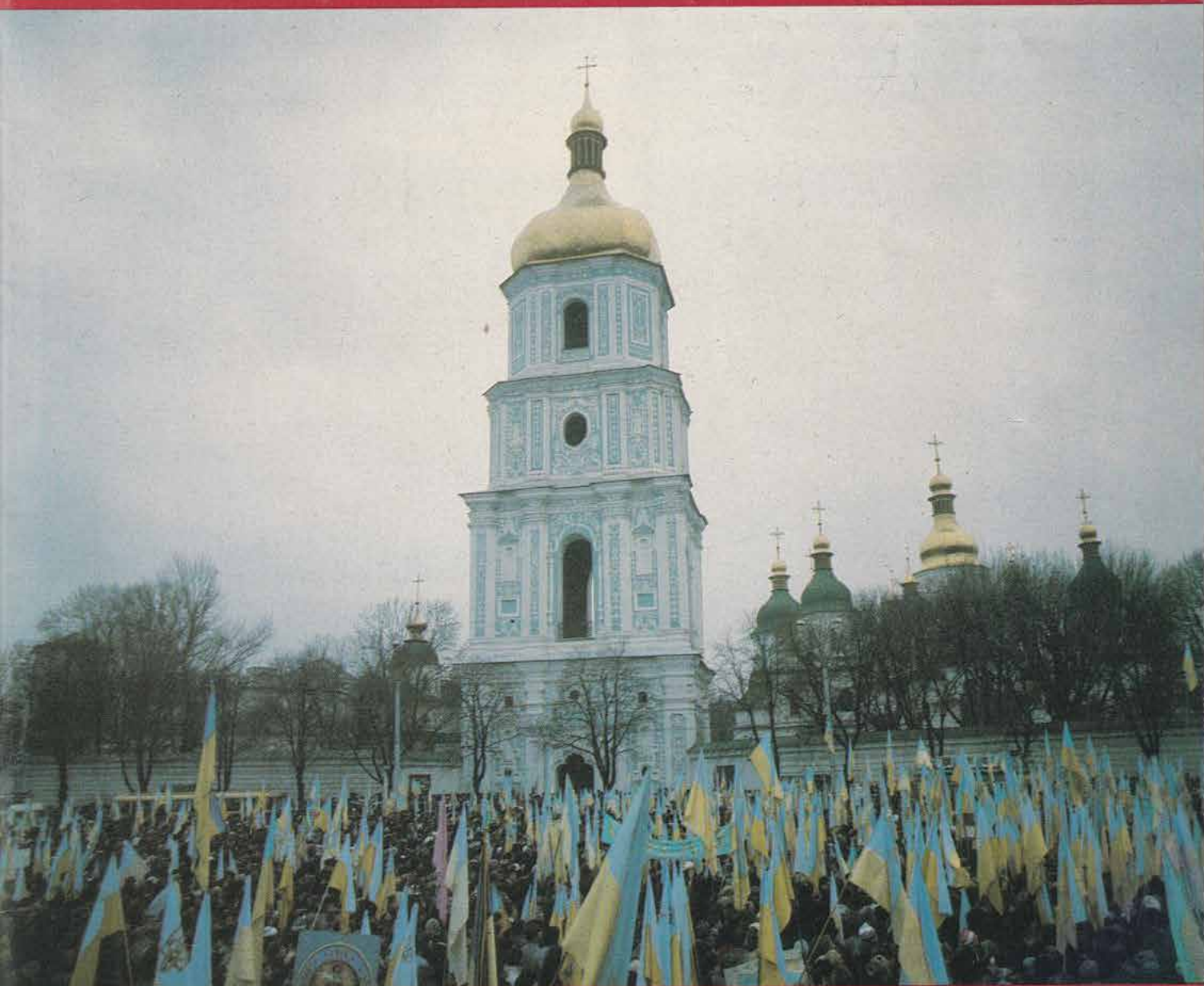

Український СВІТ

УКРАЇНСЬКИЙ
СВІТ

ДРУГОМУ ВСЕСВІТНЬОМУ ФОРУМУ УКРАЇНЦІВ

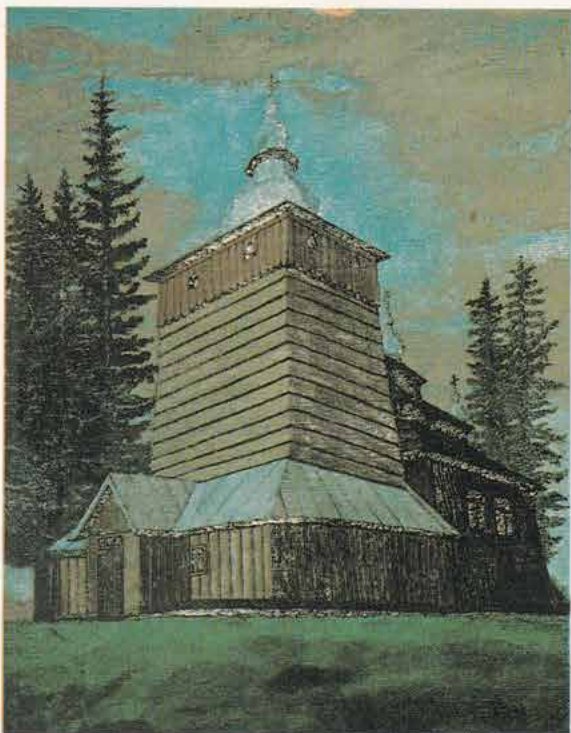
НАША ДОЛЯ НА ПОРОЗІ ХХІ СТОЛІТТЯ:
ДЕПОРТАЦІЯ ТА ЕМІГРАЦІЯ

"ТОТА СТОРОНА МИЛА, ДЕ МЯ МАТИ ПОРОДИЛА..."

Під такою символічною назвою в Товаристві "Україна" експонувалися живописні полотна вихідця з Лемківщини Михайла Лихоти. Відкриття виставки, яке відбулося на другий день Великодня за участю всієї лемківської громади Кієва, приурочено 50-й річниці акції "Вісла".
(Читай на стор.15).

Село Улюч (Улич).
Найстаріша дерев'яна церква в Україні й Польщі. 1510 р.

ЗРУЙНОВАНІ
ЦЕРКВИ
ЛЕМКІВЩИНИ

Село Брунари Вижні (Верхні), 1831р.

Український СВІТ

Публікується
українською, німецькою,
англійською мовами.

Універсальний
ілюстрований
журнал

Спецвипуск, 1997
(рік 6. т. 14)

ЗАСНОВНИК: ТОВАРИСТВО ЗВ'ЯЗКІВ З УКРАЇНЦЯМИ ЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ (ТОВАРИСТВО "УКРАЇНА")

Головний редактор Олександр Шокало Заступник головного редактора Мирослав Мацейків Редакційна рада: Ольга Бенч, Іван Гвать, Валентин Крисаченко, Роланд Піч, Володимир Сергійчук, Юрій Шилов Літературне редагування й коректура Василя Портяка Макет і художньо-технічне редагування Олександра Литвина Комп'ютерна верстка Юрія Коваленка Складання Євгенії Ільченко Автори фотоілюстрацій: Юрій Бусленко, Віктор Грищенко	Микола МУШИНКА. На рідних землях, але в чужих державах: трагічна доля Лемківщини, Холмщини та Підляшшя. 4
	Юрій ГАВРИЛЮК. Підляшшя і Україна: минуле й сучасне. 8
	Володимир СЕРГІЙЧУК. Вигнання лемків з рідної землі. 12
	"ТОТА СТОРОНА МИЛА, ДЕ МЯ МАТИ ПОРОДИЛА ...":
	Василь КОВАЛЬЧУК. Книговидавець, художник, громадянин. 15
	Михайло ЛИХОТА. Роздуми старого лемка. <i>З нотатника.</i> 16
	Василь АНТОНІВ. Лемківщина зі мною і в мені. 18
	Микола ГОРБАЛЬ. Богдан – мій брат. <i>Уривки з нарису.</i> 22
	Василь КОВАЛЬЧУК. Лемки: трагедія в центрі Європи. 28
	Ольга БЕНЧ. Релікти традиційної лемківської культури. 29
	Ярослав БОДАК. Пісні Анни Драган. 31
	Роман ОДРЕХІВСЬКИЙ. Сакральне різьбярство на Лемківщині. 33
	Галина ЩЕРБА. Українське народне шкільництво на Лемківщині у XVII–XX століттях. 35
	УКРАЇНІСТИКА: ВИДАВНИЧІ НОВИНИ:
	Іван ГВАТЬ. Репресивно-депортаційна політика: розв'язання українського питання (1939-1947). 39
	Володимир СЕРГІЙЧУК. "Трагедія українців Польщі". 40
	Юлій ШЕЛЕСТ. Гей, хто лемко, до Бігуняка по "Словничок". 41
	СКЛАДОВІ УКРАЇНСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ:
	Лемківщина: Земля. Люди. Історія. Культура. 42
	Холмщина і Підляшшя. Історико-етнографічне дослідження. 43
	Перлини народної архітектури. 43
	Як у лемківському хорі потонув перемиський "півень" <i>(Інтерв'ю з Леонідом Новохатьком)</i> 44
	Ярослав ГУЛІЙ. "Лемківська ватра". 45
	Іван ГВАТЬ. Другий світовий конгрес лемків. 45
	ДО 100 РІЧНИЦІ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В АРГЕНТИНІ:
	Віктор ГРИЩЕНКО. Український прапор уперше на найвищій точці двох Америк. 46
	На обкладинці: Стор. 1, 4 – слайди Юрія БУСЛЕНКА. Стор. 3 – кольорові фото Віктора ГРИЩЕНКА. На сторінці 28 – гравюра Олександра Литвина.

З питань розміщення реклами
в нашому журналі телефонуйте:
(380) (044) 228-24-21
Поштова адреса:
252023, Київ-23, а/с 364

Формат 60x84/8.
Папір офсетний №1.
Друк офсетний.
Умовн.-друк. арк. 6,5.
Умовн. фарбовідб. 10,74.
Обл.-вид. арк. 8,5.
Підписано до друку 11.08.97.

Видруковано
фірмою "ВІК" Лтд.

НА РІДНИХ ЗЕМЛЯХ, АЛЕ В ЧУЖИХ ДЕРЖАВАХ ТРАГІЧНА ДОЛЯ ЛЕМКІВЩИНИ, ХОЛМЩИНИ ТА ПІДЛЯШШЯ

Території Лемківщини, Холмщини й Підляшшя, з давніх-давен заселені "руськими людьми" - українцями, марно шукати на сучасних етнографічних картах Центральної Європи. Навіть на найдетальніших етнографічних картах Польщі, де ці землі, в основному, знаходяться, українська людність не зазначена. Все українське населення цих трьох регіонів у 1945-46 роках було насильно виселене до Радянського Союзу, а ті рештки українців, які уникли "добровільного" виселення, в рамках горезвісної акції "Вісла" 1947 року були насильно депортовані зі своїх споконвічних земель і розсіяні по широких просторах польського Помор'я на т.зв. "землях одзисканих", забраних від Німеччини.

Комуністична влада Польщі не надто приховувала, що основною метою акції "В" є тотальна полонізація українців. У таємній інструкції Міністерства воз'єднання територій Польщі від 10 листопада 1947 р. говорилося відверто: "Основною метою переміщення виселенців "В" є асиміляція їх у новому польському середовищі. Належить докласти всіляких зусиль, щоб цієї мети було досягнуто". Виконавці інструкції справді "доклали зусиль": людей перевозили у товарних вагонах під дулами автоматів, на нових місцях їх розселяли поодинокі або невеличкими групами, причому інтелігенцію відокремлювали від "простолюддя". Часто членів однієї родини розселяли в різних місцевостях. Про будь-яку згуртованість чи організацію не могло бути й мови. Навіть вживання рідної мови на нових місцях вважалося криміналом.

Згідно з офіційними даними лише від 29 квітня до 12 серпня 1947 р. на приморські терени Польщі було переселено 140577 осіб. Раніше нібито "добровільно" (в дійсності — залякуванням і терором) було переселено до різних областей Радянського Союзу 482000 українців. Отже разом з рідних місць було виселено понад 600000 українців.¹

Це масове виселення проводилося у мирний післявоєнний час на очах цивілізованого світу. І не знайшлося жодного авторитетного голосу на захист українців Польщі (за винятком Української Повстанської Армії та деяких закордонних українських організацій). А вони ж так само пережили страхіття війни і зі зброєю в руках боролися з німецькими загарбниками. Лише з Лемківщини, яка від жовтня 1944 р. до січня 1945 р. стала ареною запеклих боїв за Дуклянський перевал, було мобілізовано до Червоної армії біля 15000 "добровільців". Більшість із них загинула на фронті, а ті, що повернулися, змушені були покинути рідні землі, скроплені їхньою кров'ю. Цивілізований світ сприйняв цю завдану народові кривду як "внутрішню справу" суверенної Польщі. Самі переселенці на нових землях не сміли навіть натякнути про свою біду, бо найменший протест карався довгорічним ув'язненням у концераційному таборі Явожно біля Освенціма та в інших в'язницях. У 1946-47 роках у Явожні знаходилося 3936 в'язнів, майже виключно українців.² "Найнебезпечніших" польські органи передавали радянському НКВД. Мало хто із в'язнів ГУЛАГу повернувся живий. Не дивно, що українські переселенці із Лемківщини, Холмщини та Підляшшя на нових землях навіть із рідними дітьми розмовляли по-польськи, щоб, не дай

Боже, сусіди не довідались про їх національність, яка автоматично поєднувалася з негативною громадською оцінкою: українець — бандит.

А все ж таки українські переселенці і в тих неймовірно важких умовах жили і плакали національну самосвідомість, таємно сходилися на богослужіння, дітям прищеплювали любов до свого, у сім'ях вчили їх українською розмовляти, читати, писати, молитися, співати рідних пісень. А як настали сприятливіші часи (після т.зв. розвінчання культу особи Сталіна в 1956 р.), частина з них повернулася на рідні землі. Повернення не було легким. Рідну хату треба було за великі гроші викупити у польського поселенця і все господарство починати від початку. А за десять років українських хат у горах неймовірно порідшало: нові поселенці їх вживали замість палива. Цілі села були зрівняні з землею і перестали існувати, а на побудову нових осель влада дозволю не давала. Щоб стерти будь-який слід по українській людності, масово нищилися українські церкви, їх палили, розтягали тракторами, викидали у повітря вибухівкою, перетворювали у склади, крамниці і навіть у стайні для худоби (Білична) або громадські туалети (Мриголод). Лише на території однієї Перемиської єпархії із 689 храмів, які існували в 1939 році, 346 було зруйновано, 245 перетворено в римокатолицькі костели, 61 закрито або пристосовано для несакральних цілей, 28 передано православної церкві, а 9 проголошено за пам'ятники архітектури.³ Частину опустілих земель, де колись жили українці, було перетворено у природні заповідники, в яких влада у рамках екологічної програми почала розводити... зубрів. Зубри чомусь облюбували собі кам'яні хрести на цвинтарях та при дорогах (дерев'яні давно згнили) і знищили їх у "природний спосіб". Отак доля подбала про ліквідацію останніх залишків української культури у польських Бескидах.

У 1977 р. урядовим декретом було змінено біля 100 назв колишніх українських сіл на польський лад. Деяким після масових протестів громадськості були повернені первісні назви.

Та, незважаючи на такі умови, понад тридцять тисяч лемків, холмців і підляшців у 1956-58 роках повернулися до своїх сіл, де розгорнули жваву культурно-громадську діяльність. Виселенці на вигнанні теж усе голосніше почали зголошуватися до свого посередництва української організації (Українське суспільно-культурне товариство), преси ("Наше слово"), церкви (православної та греко-католицької), фестивалів (Лемківська Ватра, Дні української культури в Кракові та Перемишлі, Свято дитячої творчості в Гіжицькому) та інших чинників. Майже цілком сполонізована молодь інтуїтивно відчула, що в її жилах пульсує "інша" кров і почала шукати своє коріння в краю предків — на сході, в Карпатських горах. І шукає його по сей день. Щороку десятки тисяч людей, немов перелітні птахи, відвідують рідний край, край своїх предків: старші поплачуть на запущених могилах своїх батьків і дідів, молоді милується неповторними красвидами гірської природи, красою дерев'яних церков, лагідністю української мови, яка в деяких селах ще живе. І старші, й молодші відчують від цих відвідин велике задоволення, але і

жаль, що все це їм було незаконно забрано. Люди і після півстолітнього виселення знаходять своє коріння.

У місцях більшого скупчення українців переселенці організовують церковні та світські хори. Найвизначнішим є чоловічий хор "Журавлі" у Варшаві, який об'єднує співаків з різних місцевостей. Нині в Польщі живе біля 300000 українців, найбільше (40 тисяч) — в Ольштинському воєводстві. Їх головна організація — Об'єднання українців Польщі — нараховує понад 10000 членів. Друкований орган — тижневик "Наше слово".

Варто зауважити, що польський уряд і по сей день офіційно не засудив акцію "Вісла" і не вжив заходів для реабілітації невинних жертв. Український уряд теж не дуже цікавиться гіркою долею своїх одноплемінників за західним державним кордоном. Більше в цьому відношенні роблять науковці та журналісти. Світлим зразком цього є редакція журналу "Пам'ятки України", яка в 1995 р. влаштувала спеціальну експедицію на Лемківщину, Надсяння, Холмщину і Підляшшя і присвятила цим землям окремих випуск свого журналу.⁴

Я був би дуже радий, якби моя скромна стаття пробудила інтерес української громадськості до трагічної долі своїх земляків, які живуть на рідних землях, але в чужих державах.

ЛЕМКІВЩИНА

Лемки є найзахіднішою групою українського народу, заселена ними територія займає 140 км завдовжки і шириною 15-40 км клин між поляками й словаками. Отже до 1947 р. жили вони обабіч Карпатського хребта, який одночасно був і державним кордоном: до 1772 р. польсько-угорським, пізніше — австрійсько-угорським, з 1919 р. польсько-чехо-словацьким (нині польсько-словацьким). Отже займали вони частину Низького, Середнього та Західного Бескиду. На польському боці в 1939 році їх було 160000, на словацькому 110000 душ. З польського боку всі лемки в 1945-47 роках були виселені. Зі словацького боку в 1946-47 р. понад 12000 русинів-лемків добровільно переселилися в Західну Україну (на місце волинських чехів). Тут вони всі потрапили у дуже несприятливі умови і, глибоко розчаровані, хотіли повернутися додому. Лише після двадцятилітніх зусиль вони добились на це дозволу. Парадокс: їхали туди українцями, а повернулися... словаками. Словацька національність була для них єдиним аргументом, на підставі якого вони змогли виїхати з України. Основна маса русинів-лемків Пришівщини залишилася жити у своїх селах, яких тут було понад 250. Правда, і серед них процес словакізації загустив міцне коріння, наслідком чого при останньому переписі населення у 1991 р. лише 14000 зголосилося до української, а 17000 — до руської (русинської) національності. Всі інші декларують себе словаками, хоч у селах і надалі розмовляють первісною лемківською говіркою.

Етнонім "лемко" походить від часто вживаного слова "лем" (замість літературного "лиш"). І у Польщі, і в Словаччині лемки вважали себе "русинами", як і мешканці Київської, Галицької та Буковинської Русі. До X ст. ці землі були мало залюднені і входили до сфери впливу Київської Русі, потім ними заволоділа Угорщина. У XIII - XVII ст. у рамках т. зв. "волоської" (пастушої) колонізації Лемківщина залюднилася руськими колоністами зі сходу (з території нинішньої України), які і релігією, і мовою, й культурою були майже тотожні з місцевим населенням і легко з ним асимілювалися. В тому часі була заснована переважна більшість із майже півтисячі українських сіл, які на обох боках державного кордону утрималися до 1947 року. Дехто з дослідників (зокрема польських) твердить, що волоські колоністи були румунами. Це не відповідає дійсності. За 500 років "волоської" колонізації на Лемківщині не було

засновано ні одного румунського села, тоді як руських (українських) було засновано кілька сотень. Понад 30 з них навіть у своїй назві мають корінь "Русь" (Устя Руське, Руська Нова Весь, Руська Воля, Руський Кручів, Руські Пекляни, Руськів і т.д.).

До Берестейської унії 1596 р. галицькі (а до Ужгородської унії 1646 р. й угорські) русини ісповідували православну віру, пізніше об'єдналися з католицькою Церквою, однак до наших днів зберегли східний обряд і увесь час вважали свою Церкву "руською".

Лемки завжди були волелюбним племенем, яке не терпіло над собою чужої влади. За свої права вони вміли постояти і зі зброєю. У середньовіччі саме тут, у Бескидах, був міцний опришківський рух, спрямований проти угорської та польської шляхти. Деякі загони досягали й кількох сотень опришків. Одна з таких ватаг — Федора Головатого — в 1492 р. надіслала до міста Бардієва "загрозливого листа", писаного лемківською говіркою. Нині цей документ зберігається в Бордіївському музеї.

Культура лемків у XVII - XIX ст. нічим не поступалася перед культурою інших племен та народів. Свідчать про це головним чином прекрасні ікони та рукописні книжки. Із Сянока на Лемківщині, наприклад, походив писець та ілюстратор "Пересопницького євангелія", цієї священної книжки, на якій склали присягу перші президенти відновленої Української держави. У лемківському селі Венеція на Пришівщині записано найдавніший текст слов'янської народної пісні "Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?" Лемко Михайло Балудянський (1769-1847) був засновником і першим ректором Санкт-Петербурзького університету, лемко Петро Лодій (1764-1829) — професором Краківського й Петербурзького університетів.

У XIX ст. і в угорських, і в галицьких лемків відбувається національне відродження, провідниками якого стали Добрянський, Духнович, Торонський, Хиляк та інші. Багато з них зазнало переслідувань з боку влади.

Під час Першої світової війни Лемківщина стала ареною запеклих боїв, але й терору австрійської влади проти населення, запідозреного у співпраці з Росією. Тисячі лемків опинилися в концетраційному таборі Талергоф, сотні були невинно страчені, між ними і православний священник Максим Сандович, недавно канонізований на святого.

Після розпаду Австро-Угорщини в 1918 р. посилюється рух за приєднання Лемківщини до України. Були і спроби створення самостійної Лемківської республіки, яка б об'єднувала галицьких і угорських лемків у одній державі. Ці спроби не знайшли підтримки ні у польській, ні в угорській владі, ні на міжнародній арені. Рішенням Паризької мирової конференції лемків і надалі було поділено на дві частини: північна потрапила до складу Польщі, південна — до Чехо-Словаччини. В обох країнах лемки були позбавлені основних національних прав. Майже єдиною силою, яка утримувала їх національну самобутність, була церква. Правда, серед лемків існували три національні течії — русофільська, українофільська і "тутешняцька" (русинська). Кожна мала свою програму і своїх прихильників. Польський уряд найбільшу підтримку надавав останній, бо вона вважала лемків етнічною групою польського народу.

Після окупації Польщі німецькими військами у вересні 1939 р. в галицькій Лемківщині зміцнів український рух: були засновані українські школи, культурно-освітні організації тощо. Правда, цей рух тривав недовго, бо коли Лемківщину зайняли радянські війська (1944-45 рр.), вони завели тут свої порядки, кінцевим результатом яких була тотальна депортація лемків з рідних земель. Частина сіл була заселена невеличкими групами поляків, усі інші залишилися пустою і поступово були знищені. Формальною причиною розправи над лемками було вбивство вояками УПА на території

Лемківщини польського генерала Сверчевського. Жертвою акції "В" був і світової слави художник Єпіфаній Дровняк (Никифор), який тричі втік із заслання в рідну Криницю, а його, як українця, щоразу повертали назад. Нині дехто з дослідників намагається заперечувати не лише українське, але й лемківське походження Никифора.

По-іншому велося лемкам у Словаччині. В березні 1939 р. виникла самостійна Словацька держава (Slovensky stat). Фашистський уряд Словаччини, очолюваний Й.Тисом, зайняв виразно вороже ставлення до українців. Післявоєнний уряд Чехо-Словаччини, навпаки, враховуючи антифашистську настанову переважної більшості українців, їх участь у національно-визвольній боротьбі проти фашизму, надав їм усебічну підтримку. Вже у березні 1945 р. у Пряшеві було засновано Українську Народну Раду Пряшівщини з російськомовним тижневиком "Пряшівщина", у Братиславі засновано Реферат українських шкіл, який вже у 1945 р. управляв майже трьома сотнями українських шкіл різних ступенів (всі з російською викладавкою мовою). У 1946 р. виник професійний Український національний театр, у якому теж більшість п'єс було поставлено російською літературною мовою. Комуністична влада вирішила поставити кінець повному хаосу на Пряшівщині і в 1950 р. декретом запровадила українську літературну мову в усіх типах шкіл. Виникла нова організація — Культурний союз українських трудящих (КСУТ), з'явилися українські часописи, радіо, видавництво, університетська кафедра, науково-дослідний інститут, Спілка письменників тощо. Після подолання початкових труднощів усі ці установи зіграли значну роль у розвитку культури української меншини.

У Польщі лемки активно залучилися до роботи Українського культурно-суспільного товариства (УСКТ), заснованого в 1956 році. Понад 10000 лемків повернулося із Помор'я на рідні землі, зокрема в села Мокре, Команча, Поляни, Білянка, Фльорника, Бортне та Зіндранова. В останньому з ініціативи Федора Гоца було засновано Музей лемківської культури та журнал "Загорода".

На початку 90-х років у Словаччині і в Польщі поряд з новоствореними українськими організаціями — Союзом русинів-українців Словаччини та Об'єднанням українців Польщі — виникли антиукраїнські сепаратистські організації (Русинська оброда та Стіваришиня лемків), які вважають лемків (русинів) окремим слов'янським народом, що не має нічого спільного з українцями. Ці організації, зокрема у Словаччині, дістали велику фінансову підтримку, яка дозволила їм розгорнути широку діяльність на міжнародній арені.

Незважаючи на радикальне зниження державної допомоги, СРУС не лише утримав усі колишні акції (з яких найвизначнішим є Свято культури русинів-українців у Свиднику, Фестиваль фольклору у Камійонці, Маковицька струна в Бардієві, Фестиваль драми і художнього слова у Меджилабірцях), але й створив нові (Фестиваль духовної пісні у Сніні, Фестиваль модерної музики "На крилах мелодій" у Стащині тощо). Поки що вдалось відстояти перед ліквідацією Музей української культури у Свиднику, українське радіомовлення, заснувати українське віконце в телебаченні.

У Польщі проукраїнський характер має Об'єднання лемків у Польщі, яке проводить щорічні фестивали "Лемківська ватра" у Ждїні та видає газету "Ватра". І в Словаччині, і у Польщі майже повністю занепали українські школи. Існують лише пункти навчання української мови.

ХОЛМЩИНА

Холмщина (або Холмська Русь, Забужжя, Забужька Русь) займає більшу або меншу територію нинішніх

Грубешівського, Холмського, Томашівського та Костянтинівського повітів. Найбільшої слави досягла за часів Данила Романовича (1203-64), коли Холм був адміністративним центром Галицько-Волинської держави. Ще раніше ці землі були заселені племенами дулібів, згодом належали Київській Русі, пізніше — Литві (1340-77), Угорщині (1377-87), Польщі (1387-1795), Австрії (1795-1815), потім знову відійшли до Королівства Польського (1815-1914). За Польщі Холмщина входила до т.зв. "Руського восводства" і більше, ніж інші українські землі, зазнала колонізації. Майже єдиним вогнищем плекання національної свідомості була Церква. Холмська єпархія була заснована ще Данилом Романовичем, який у Холмі побудував церкву св. Івана Златоустого, св. Косми і Дем'яна та Пресвятої Богородиці. Після Берестейської унії 1596 р. в Холмі було засновано греко-католицьку духовну семінарію, школу для дякоучителів та монастир. Церква, а з нею і населення, були піддані міцній колонізації. Російський уряд після поразки польського повстання 1830 р. поступово ліквідував унію і насильно впроваджував православ'я. Православізація спочатку зустрілася з міцним опором населення й духовенства. Із 214 греко-католицьких священників Холмщини у православ'я перейшло лише 59. Після царського указу від 17 квітня 1905 р., який дозволяв вільний вибір віросповідання, розпочалася масова "деправославізація", однак переважна більшість населення повернулася вже до римо-католицької віри і до польського обряду. Майже всі поверненці згодом сполонізувалися. Щоб запобігти цілковитій колонізації Холмщини, Державна дума в 1912 р. створила окрему Холмську губернію, безпосередньо підпорядковану Міністерству внутрішніх справ Росії. Війна перешкодила реалізації плану "порушення" сполонізованої Холмщини. Навпаки, російська армія, відступаючи з Холмщини, евакувала вглиб Росії майже все православне населення (біля 120000 осіб). Значна частина з них згодом повернулася назад. Згідно з Берестейським миром Холмщина увійшла до складу Української Народної Республіки, однак Польща не визнала такого рішення і окупувала цю територію. На підставі Ризького миру Холмщина і Підляшшя увійшли до складу Польщі, влада якої вживала неймовірно сильних репресій проти українців: усі довоєнні українські школи були скасовані, більшість православних церков перетворено у костели. Це, зрозуміло, викликало протидію: на легальних конституційних засадах засновувалися українські організації ("Рідна хата", "Просвіта"), політичні партії, сільські читальні, театри, кооперативи, преса. У демократичних виборах 1922 р. українці Холмщини здобули перемогу і в сеймі та сенаті Польщі мали шістьох своїх депутатів. Все це налякало польську владу, яка запровадила на Холмщині міцний поліцейський режим і явний терор. Українські організації були заборонені, українська інтелігенція потрапила під суворий поліцейський нагляд, а польська мова стала обов'язковою навіть у православній церкві. В'язниці були переповнені українськими патріотами. З 1937 р. розпочалося масове нищення православних церков як "непотрібних об'єктів". Із 389 православних церков Холмщини і Підляшшя залишилося 51. З них 149 було перетворено на костели, а 189 зруйновано. Лише в 1938 р. за асистенції польської поліції й війська було зруйновано понад сто православних храмів. Озброєні польські банди (звані крокуси) з благословення влади почали також нападати на українські хати й грабувати майно.

У 1939-1945 рр. Холмщина (разом з Лемківщиною та Підляшшям) входила до складу Генеральної Губернії. Німці тут доволі толерантно ставилися до українського руху, що вело до відновлення українських організацій, шкіл, кооперативів, преси, видавничої справи та, зокрема, української православної церкви. У Холмській

українській гімназії, наприклад, навчалось 625 учнів. Проти українців і надалі виступало польське підпілля, зокрема Армія крайова, якій з українського боку протидіяла "Самооборона". Від 1942 р. між українцями і поляками розгорнулася жорстока братовбивча боротьба, що мала за наслідок тисячі жертв, сотні спалених хат і навіть цілі села. Лише в одному українському селі Сагринь польські терористи замучили 700 людей.

Ще під час війни між Радянським Союзом і Польщею був підписаний договір про обмін населення, в результаті якого до середини серпня 1946 р. (спочатку добровільно, пізніше силоміць) 193400 українців переселилося в Україну. На Холмщині і Підляшші лишилося лише 25 тисяч українців, які в рамках акції "Вісла" у 1947 були насильно виселені на "землі одзискані". Після 1956 р. біля 12000 з них повернулися на рідні землі. Українське культурно-громадське життя на Холмщині поживалося лише наприкінці 80-х років. У 1981 р. було відновлено колишню Холмську православну єпархію (з осідком у Любліні), якій повернуто кілька храмів та побудовано два нові, впорядковано майнові питання тощо. З колишніх сотень православних парафій нині на Холмщині діє лише дев'ять, з чотирма священиками. Часто туди приїжджають переселенці з України, які в 1994 р. у Львові влаштували I Світовий конгрес українців Холмщини. На Холмщині українське життя нині ледве тліє. Старовинне українське місто Холм, колись столиця однієї з найбільших держав Європи, нині цілковито сполонізоване.

ПІДЛЯШШЯ

Підляшшя — невеличка територія, що охоплює колишні українські землі, які знаходяться "під ляхами". У XVI ст. з них створене окреме воєводство під такою ж назвою. Це — південно-східна частина Сідлецького, Холмського і Люблінського воєводств. По суті — це західна частина Берестейської землі, яка в X ст. входила до складу Київської Русі. У XIX ст. ця невеличка територія була роз'єднана на дві частини: лівий берег Бугу лишився під Польщею, правий — відійшов до Росії. У Польщі настала посилена колонізація, в Росії — русифікація українського населення.

У XIX ст. Підляшшя стало ареною польсько-російської боротьби, яка перетворилася в релігійні сутички між католицизмом і православ'ям. Наслідки цієї боротьби відчутні до сих пір. Історичний розвиток Підляшшя йшов майже паралельно з подіями на Холмщині, тому не будемо повторювати вже згаданого. Правда, на Південному Підляшші національна свідомість українців у XX ст. була вищою, цьому сприяла діяльність Союзу визволення України в 1917-18 рр., який тут мав міцне заплілля. У 1944-46 рр. з Підляшшя основну масу українців було переселено в Україну, а тих, що залишилися (25-30 тис. чоловік) — під дулами автоматів вивезено на польське Помор'я. З 1956 р. на Південне Підляшшя, головним чином у околиці Володави, повернулося кільканадцять тисяч чоловік, однак через цілковиту заляканість та вороже ставлення до них польського населення української активності вони не виявляли. Сьогодні тут єдиним проявом національного життя є кілька парафій православної церкви. У Північному Підляшші в складі Білостоцького воєводства залишилось кілька українських православних сіл, не заторкнених акцією "Вісла". З причини слабкої національної самосвідомості влада вважала їх литвинами (білорусами). Вони, щоб уникнути виселення, і самі зголошувалися до білоруської (або польської) національності, хоч розмовляли українською мовою.

У 80-х роках і на Підляшші виникла група молодих людей, яка почала шукати своє коріння. Встановивши, що це коріння є в українській культурі, вони почали

декларувати себе українцями. Ця група зросла до кількох сотень людей, що викликало сильну протидію не так з польського, як з білоруського боку. Нині основним центром українського руху є Більськ у Північному Підляшші, де вже з 1983 р. появляється літературний альманах "Наш голос", що подає вірші понад двох десятків підляських поетів місцевою говіркою або українською літературною мовою. Досі видано п'ять випусків "Нашого голосу". З великими паузами виходив підляський журнал "Основи" (в 1987-89 рр. — п'ять випусків). Оскільки значна частина підляських українців уже сполонізувалася, для їх національного відродження видається польськомовний журнал "Krag" (Коло).

Певне поживалення українського національного руху на Підляшші настало після 1990 р., коли виник Підляський відділ Об'єднання українців Польщі. У Більській гміні в тому ж році вийтом став молодий українець Юрій Ігнатюк, який висунув свою кандидатуру в депутати польського парламенту. З його ініціативи почав виходити двомісячник "Над Бугом і Нарвою" (головний редактор Микола Рощенко). Білостоцьке радіо запровадило передачі українською мовою (редактори Юрій Мистюк та Євген Рижик), а від жовтня 1995 р. навіть Польське телебачення на Підляшші передає щомісячні двадцятихвилинні передачі українською мовою. У 1992 році під керівництвом Миколи Ігнатюка виникла самостійна організація Союз українців Підляшшя. Налагодилася доволі активна співпраця з Україною.

Сьогодні заходами Союзу українців Підляшшя в початкових школах Більська Підляського і Черемхи українську мову вивчає 150 дітей та 30 дітей у дитячому садочку. Вийшло вже кілька касет з українськими піснями Підляшшя. Минулого року відбувся вже п'ятий фестиваль української пісні Підляшшя, у якому взяли участь музично-співацькі колективи з Польщі та України.

Все це дає надію сподіватися, що український дух на Підляшші не загинув.

Дальший розвиток національного життя на Лемківщині, Холмщині й Підляшші буде залежати від розвитку України. Коли Україна стане економічно розвинутою і політично міцною державою, то й українці, які живуть безпосередньо за її західним кордоном, будуть гордо голоситися до українського народу і перестануть боятися ще й зараз часто повторюваної загрози: "Якщо ват тут не подобається — ідіть собі в Україну!" А вони на Лемківщині, Холмщині та Підляшші не вважають себе емігрантами. Їх предки жили там споконвіку. Це їхня земля, яку в них часто намагалися відібрати. З цієї землі їх не раз виганяли, але вони навіть після десятиліть поверталися до рідного краю і живуть там по нинішній день. Живуть на власні сили, бо ні від України (ні радянської, ні сучасної), ні від нинішніх держав — Польщі та Словаччини — громадянами яких вони є, українці великої допомоги у своїх національних стремліннях не одержують. Підне подиву, що і в таких складних умовах вони зберігають свою мову, культуру, релігію і національну свідомість.

1 E.Misilo: Repatriacja czy deportacja. Warszawa, 1996, s. 5.

2 "Пам'ятки України", 1995, ч. 3. С. 145.

3 О.Іванусів: Церква в руїні. Сент Катрен, 1987, с. 23.

4 "Пам'ятки України", 1995, ч. 3.

Пряшіє

Юрій ГАВРИЛЮК,
історик

ПІДЛЯШШЯ І УКРАЇНА: МИНУЛЕ Й СУЧАСНЕ

Підляшшя, де українці стали сусідами поляків і білорусів, це - кажучи словами поетеси Євгенії Жабінської - земля людей з добрим поглядом сумних очей, та водночас це земля людей з розколотою душею, з невизначеним національним почуттям. Розколота і сама країна - на Південь, розтрощений виселенням 1947 р., і на Північ, про яку на довгий час майже всі забули, що там також, аж до північних берегів Нарви, проживають українці. А поміж ними пливе Буг. Колись його течія сполучувала цю землю з Берестям, Волинню і Галичиною, а зараз розділяє.

Вже сама назва регіону вказує на його пограниччя - "під ляхами", тобто в сусідстві з поляками. Назва ця виникла зрештою досить пізно, бо в документах з'являється щойно наприкінці XV ст., коли ця територія належала до Великого князівства Литовського, межуючи з Мазовшем. Отже, не була це назва етнічного характеру і вживалась на означення найбільше західних земель, завойованих протягом XIV ст. Литвою. На початку XVI ст. створено з цих земель окреме воєводство, яке почали звати Підляським, що закріпило вживання цієї назви.

Ми під назвою Підляшшя розуміємо територію, у більшій чи меншій мірі заселену українцями: південно-східну частину Білостоцького воєводства, Білопідлянське воєводство і межуючі з ним частини Сідлецького, Холмського і Люблінського воєводств, тобто частину історичної Берестейської землі (Берестейщини), яка в X ст. увійшла до складу Київської Русі.

Поєднана етнічними, географічними і політичними зв'язками з Волинню, Берестейщина разом з нею переживала злети і занепади староукраїнської державності ("княжої доби"). Про найдавнішу історію цієї землі більше можемо довідатися з археології, ніж з писаних джерел - перша літописна згадка про Берестя відноситься щойно до початку XI ст., про Дорогичин - до половини XIII ст. Зрештою, про XIII ст. на Берестейщині знаємо відносно багато завдяки Галицько-Волинському літописові.

Цей період не тільки накреслив основний ескіз сьогоденної етнічної карти Підляшшя і Полісся, але також утривалив вживання щодо околиць Берестя, Дорогичина чи Більська назви Русь навіть після падіння Галицько-Волинської Русі. Руською країною були ці околиці не тільки для литовських князів Кейстута і Ягайла (документ з 1379 р.), але і для польського

(мазовецького) князя Болеслава, який у 1440-1444 рр. зайняв Дорогичин з Більськом, приймаючи звання князя мазовецького й руського.

Сучасного погляду етнічна карта Підляшшя почала набувати на зламі XIV-XV століть, коли на захід від Дорогичина, Сім'ятич і Більська виникли численні поселення дрібної польської (мазовецької) шляхти. Згодом українське населення зустрілося також з білоруським, яке на північ від Нарви колонізувало околиці Забудова (XVI ст.), а на південному її березі просунулося аж до річки Наровки (поч. XVII ст.).

Розташоване далеко від великих культурних і релігійних українських центрів, Підляшшя після згубних воєн половини XVII ст. властиво не жило, а животіло. Полонізувалися окремі села і міста на західних окраїнах української етноісторичної території. Вже у першій половині XIX ст. українське населення Дрогобича (як греко-католики, так і православні) загально вживало польської мови, в Більську українською спілкувалися лише в сімейному колі.

Власне, XIX століття і роз'єднало Підляшшя через те, що його південна частина (на лівому березі Бугу) була в складі Польського королівства, а північна - безпосередньо в Російській імперії, різними дорогами пішли події в житті Церкви і різний був її вплив на національні орієнтації місцевих русинів.

На північному Підляшші у 1800 р. проживало приблизно 40 тис. українців (38 тис. греко-католиків і 2 тис. православних). У 1839 р. Греко-католицька церква була тут ліквідована і все населення віддано під духовний нагляд російської Православної церкви. В деяких парафіях були з цієї причини конфлікти, але в основному відбулося без більших струсів.

Інакше сталося у південній частині Підляшшя, яке входило до складу Греко-католицької церкви Холмської єпархії. Тут російський уряд вирішив ліквідувати унію, щойно в 60-х роках XIX ст., після польського Січневого повстання. Початково мало це характер "відлатинізовування" церковних обрядів, але роблено це дуже невміло і брутально, що відштовхувало населення, яке почало чинити все більший опір. Посилення репресій справі не зарадило. Позбавлене - після 1875 р. - свого духовенства, населення масово змінювало своє віроісповідання на римокатолицьке, швидко відрікалося також рідної мови і звичаїв, замінюючи їх польськими.

На Північному ж Підляшші процес колонізації був припинений, однак і тут не склалися умови для розвитку української національної свідомості, бо ж російська, як цивільна, так і церковна влада робила всі зусилля, щоб русифікувати православне населення.

Земля і український люд Підляшшя упродовж століть були об'єктом суперництва чужих держав. Спочатку цю землю захопила Литва, пізніше, в 1569 р., дісталась вона Польщі. В ХІХ ст. Підляшшя стало місцем польсько-російської боротьби не лише за територію, а й за душі місцевого українського населення. Кожна з цих сторін мала свої успіхи і невдачі, але найбільшої поразки зазнали власне українці. А саму землю і всіх, хто на ній живе, отруєно релігійною і національною нетолерантністю і ненавистю.

Наростання у Польщі релігійного конфлікту призвело в період ІІ світової війни і зараз після неї до кровопролиття. Оскільки на Підляшші не існувала тоді українська партизанка, стороною переважаючою стали підпільні польські збройні формування, які тероризували і мордували українське населення.

Другою болючою проблемою міжнаціонального сусідства на Підляшші, зокрема Північному, є справа стосунків з білорусами.

За даними російського перепису 1897 р. на території тодішнього Більського повіту, який обіймав майже всю заселену українцями територію на північ від Бугу, проживало біля 64 тис. українців. Однак населення це властиво не мало ще національної свідомості, швидко стало об'єктом маніпуляцій. Коли ця територія увійшла в 1919 р. до складу Польщі, нова влада, маючи вже досвід польсько-української війни за Галичину, робила все, щоб протидіяти українським тенденціям. Тому вже у польському переписі населення у 1921 р. в Більському повіті "начислено" тільки 66(!) осіб української національності, решту записували як "православних поляків" та "білорусів" (число білорусів "збільшилося" з неповних 10 тис. у 1897 р. до понад 40 тис.). Подібна ситуація була на Берестейському і Пинському Поліссі. Ці маніпуляції (засуджені зрештою польськими вченими) були якнайбільше до вподоби білоруським діячам, які використали це для максимального "побільшення" своєї національної території. Поширюванню переконання про "білоруськість" Північного Підляшшя і Полісся сприяла також діяльність на цій території Комуністичної партії Західної Білорусі і Білоруської селянсько-робітничої Громади, хоч організації ці не вели ширшої діяльності національного характеру. Населення, зокрема, найбідніше, притягали до себе передусім радикальними суспільними гаслами. Остаточоно "вирішили" цю справу більшовики, включивши у 1939 р. Північне Підляшшя і Берестейсько-Пинське Полісся до Білоруської РСР. Тоді тут створено білоруські школи і пресу, а до паспортів вписано білоруську національність. Подібну політику продовжувала і повсюдна польська влада, яка підтримувала тут білоруський, очевидно прокомуністичний рух, зорганізований ними в Білоруському суспільно-культурному товаристві. Творено водночас перепони

українським діячам у їхній національно-культурній праці.

Інакша ситуація склалася на Південному Підляшші. Ще у 1917-1918 роках тут діяв створений Союзом Визволення України осередок у Білій Підляській, який організував шкільництво, мав власне книжкове видавництво і тижневик "Рідне Слово". Український національний рух, сильний тут у 20-х роках, також був придушений польською владою. В 1947 р. краю сягнула акція "Вісла", внаслідок якої тутешнє українське навілення вигнано на північні землі. Після 1956 р. повернуло його не так багато, всього декілька тисяч.

Отже єдиною, також у масштабі цілої Польщі, етнічною територією, якої не знищила злочинна акція "Вісла", залишилось Північне Підляшшя у складі Білостоцького воєводства, де "не помічено", що місцеві православні — то не лише білоруси, а й українці. Можна сказати також, що і самі підляські русини-українці цього "не помітили", звикаючи помалу до окреслення "білоруси". Це нове окреслення нічого суттєвого в їх житті не змінило. Всі й далі розмовляють українською (якщо ще не перейшли на польську мову, зокрема по містах), співають українських пісень (якщо ще взагалі співають) і по-старому сміються з "дзєкаючих литвинів" (тобто дійсних білорусів). Одним словом, протягом ХХ ст. витворився тут якийсь гібрид, наче б нова етнічна група українців - "білоруси".

Однак хвиля нонкомформізму, яка розлилася Польщею в 1980-81 роках, захопила і це забуте, але не втрачене Підляшшя. Ще у Києві не почалася "перебудова", як з'явилися тут молоді люди, які перестали запитувати зі страхом "чи можна?", рішуче звернули погляди до свого справжнього національного коріння, прилюдно заявляючи свою приналежність до українського народу. Відгук на це був початково невеликий, але з часом щораз більше людей наважувалось покінчити з втовкмачуваними стільки часу у голови стереотипами про "православного поляка" чи білоруса.

Не могло це однак не викликати невдоволення і спроб протидії зі сторони білоруських середовищ, як зі старого БСКТ, так і новостворених організацій - Білоруського демократичного об'єднання, Білоруського об'єднання студентів тощо. Є це для них тим більша проблема, що на території етнічно білоруській у повоєнні роки поважна білоруська діяльність не велася, концентруючись власне на україномовній території над Бугом і Нарвою. Тому також кожний успіх українського руху на цій території є водночас поразкою для білоруського руху взагалі. Отже у всіх засобах інформації — в тижневику "Ніва", місячнику "Czasopis" і білоруській радіопередачі — триває переконування, що як на правду, то українців у Білостоцькому воєводстві немає, а те, що зараз твориться, це якась страшна агресія ззовні.

Поляки реагують набагато спокійніше. Відгуки в польській пресі є назагал позитивні, хоч і тут бувають такі інциденти, як у 1990 р. з "Кур'єром Подляським", тодішній заступник головного редактора якого передрукував під своїм прізвищем пасквільну статтю відомого україножера Е.Пруса про "антипольські затії українсь-

ких націоналістів”, додаючи при нагоді, що хочуть вони забрати собі і південну частину Білостоцького воєводства, де також живуть українці. Чи когось його стаття перелякала, важко сказати, відомо натомість, що декому нагадала про його справжню національну приналежність.

Зараз українська національна активність зосереджується на Північному Підляшші, де основним центром є Більськ. Коли територія ця знаходилася під російською владою (до 1915 р.), Більський повіт входив до складу Гродненської губернії, яка разом з іншими білоруськими і литовськими губерніями складала “Північно-західний край”, званий також “Литвою” (здебільшого це історична територія Великого князівства Литовського), або “Литвою і Білоруссю”. Проживало тут кількисот тисяч українського населення (Більський, Берестейський, Кобринський, Пружанський та Пинський повіти), однак хвиля національного відродження сюди майже не докотилася. Так цю ситуацію характеризував у 1912 р. польський дослідник Леон Василевський: “Українці на Литві і Білій Русі, заселяючи частину Гродненської і Мінської губерній, є досі сирим етнографічним матеріалом, який нічим - крім мови - не зазначає своєї окремішності. Бракує їм навіть почуття єдності з рештою українського народу, і національно-культурний український рух, так останньо живий деінде, на литовських українців не має жодного впливу (...) Повна відсутність місцевої української інтелігенції стоїть на перешкоді започаткуванню будь-якої праці в напрямку національного освіднення цієї гілки українців, які є найбільше відстаючою частиною населення Литви і Білої Русі”.

Цієї ситуації не могли змінити нечисленні українські культурні акценти, які тут усе ж таки були. Прикладом цього може бути хоч би село Кленики (кільканадцять кілометрів від Більська), де в 1908 р. виник український народний театр, який виставляв п'єсу Карпенка-Карого “Розумний і дурень”, виступаючи з нею не тільки в своєму селі, але також і в повітовому Більську. Гроші, зароблені під час цих вистав, селяни призначили на заснування в селі читальні.

Може, крикклад кленицьких селян знайшов би послідовників, але незабаром вибухнула I світова війна, і влітку 1915 р. більшість українського населення Підляшшя помандрувала на схід - чи то зі страху перед німцями, чи примушена відступаючими російськими військами. Це “біженство” завдало населенню дуже багато муки і матеріальних втрат, бо цілковито або частинно опущені села і церкви були грабовані, а часто і палені. Люди мусили пізніше повертати до знищених садиб, на облогу яких роками ниви.

Українська національна революція, яка почалася в Києві разом з поваленням царського режиму, не змінила стану свідомості підляського населення в Більському повіті. Як завважив один з мовознавців, який у міжвоєнному періоді досліджував підляські говірки, місцеве населення не знало навіть, якою мовою розмовляє.

Підляські говірки, як і польські, є дуже різномірні, відбиваються в них різні стадії формування фонетики української мови. Не в силі у цьому всьому розібратися, населення так оцінювало свою мову: “якась така мова, чорт єї знає яка, ні то руська [російська - Ю.Г.], ні то польська, ні українська, ні литовська (тут в значенні білоруська - Ю.Г.), от така проста і в кожному селі інша”. Такої ж негативної думки про свою мову були деякі мешканці Північного Підляшшя й двадцять років тому. Соціолог Володимир Павлючук записав від селянки тоді в околиці Сім'ятич отаку думку: “Бридкі наш язик, такої тверди, некультурні”.

Позитивним явищем на цьому тлі були Кліщелі, містечко в бувшому Гайнівському повіті. Ще від 20-х років у ньому діяв театральний гурток, а в червні 1957 р. засновано гурток Українського суспільно-культурного товариства. У 1966 р. театральний гурток за п'єсу “Безталанна” посів перше місце на загальнопольському огляді колективів УСКТ в Перемишлі. Діяльність гуртка зустрічала різні перешкоди зі сторони влади. Бували випадки, що коли гурток замовляв на свої потреби залу, то якраз у той день там несподівано відбувалися міліційні збори або засідання якоїсь іншої організації. Все ж таки ще в 1966 р., завдяки інтервенції Головного правління УСКТ, вдалося ввести до початкової школи в Кліщелях вивчення української мови. Тривало це однак щойно два роки. Пізніше вчитель був покликаний до армії, а після закінчення служби перенесено його працювати до іншої місцевості. Загальна атмосфера, творена довкола гуртка, ставала все більш несприятливою, і з початком 70-х років він припинив свою діяльність. Тодішні активісти були настільки залякані, що й зараз більшість із них навіть не хоче про ті події згадувати.

В сімдесятих роках комуністична партія проголосила офіційну однопартійність польської народної держави. На Підляшші організацією, яка мала заспокоювати, а властиво “успокоювати” культурні потреби українського населення, стало Білоруське суспільно-культурне товариство.

Однак виявилось, що співати “вічну пам'ять” місцевим українцям ще рано. Коли прийшли бурхливі 1980-1981 роки, хвиля національного оживлення торкнулася не тільки польського суспільства, але докотилася й до дрімучого Підляшшя. Учні середніх шкіл, студенти почали настирливо шукати відповіді на Шевченкове “чії сини, яких батьків”. Наслідком стало українське національне пробудження, перші організовані прояви якого почалися з 1982 року.

До того часу українські акценти зводились властиво до літератури - віршів, писаних місцевими українськими, більш або менш архаїчними, говірками. Вже в 70-х роках з'явилися поетичні публікації Івана Киризука, Софії Сачко, Ірини Боровик. Друковані вони були переважно на сторінках білоруськомовних видань - білостоцького тижневика “Ніва” і “Білоруського календаря”, бо їхні редактори все, що могли, підводили під

поняття "білоруські діалекти". Від 1983 р. почав у Більську з'являтися щорічний поетичний альманах "Наш голос", в 5-ти випусках якого друкувалися вірші майже двадцяти молодих підляських поетів, які писали українськими говірками або літературною мовою. Від цього часу їхні вірші вже постійно друкувалися на сторінках таких українських видань у Польщі, як місячник "Наша культура", тижневик "Наше слово", "Український календар".

Український національний рух почала передусім молодь. У 1983-1990 рр. вона проводила щорічні рейди "Підляшшя" і "Надбужанська земля", організовувала по селах освідомні зустрічі з місцевим населенням, влаштувала концерти з нагоди Шевченкових роковин. З українською піснею почали приїжджати на Підляшшя українські колективи з різних сторін Польщі, фольклорні колективи з Підляшшя стали учасниками українських фестивалів у Сопоті. Підляські поети брали участь у Конкурсах молодих творців української культури, які організував гурток УСКТ у Кракові у 1983 і 1988 рр., займаючи високі місця, а переможцем другого з конкурсів у ділянці поезії стала Євгенія Жабінська. Словом, Підляшшя знову повернуло на карту української національної культури.

Від 1983 р. почали також підпільно виходити на Підляшші українські брошури і журнали. Крім "Нашого голосу", варто згадати "товстий журнал" "Основи" (4 випуски у 1987-89 рр.), а також польськомовний місячник "Круг", який виходив у 1989-1990 рр. Серед книжкових публікацій переважала історична тематика (історія регіону і України) поезія.

У 1985 р. відновлено діяльність гуртка УСКТ в Кліщелях, згодом, у 1986-87 рр. виникли чергові гуртки у Черемусі, Більську, Гайнівці і воеводському Білостоці, де проживає багато вихідців з-над Буга і Нарви.

Перші, частково демократичні, вибори польського парламенту в 1989 р. дали підляським українцям змогу перейти від культурних форм діяльності до політичних. У Більському виборчому окрузі українським кандидатом до Сейму став Богдан Мартинюк з Варшави, голова Суспільної комісії охорони пам'яток церковного мистецтва, який набрав кільканадцять тисяч голосів.

1989-1990 роки принесли великі зміни у організаційному житті українців у Польщі, пов'язані передусім з відходом комуністів від влади. УСКТ, досі фінансоване і контрольоване Міністерством внутрішніх справ, перейшло під опіку Міністерства культури і мистецтва. Виникло тут Бюро до справ національних меншин, яке займається передусім фінансовою допомогою для культурних починань окремих національних організацій. Весною 1990 р. відбувся український з'їзд, на якому замість УСКТ створили нову організацію — Об'єднання українців у Польщі. У грудні цього ж року виник Підляський відділ ОУП.

Під час виборів до місцевих і гмінних самоуправ у 1990 р. на Підляшші виникли українські виборчі комітети. Найбільший успіх був досягнутий у Більській гміні,

де війтом став молодий український діяч Юрій Гнатюк.

У 1991 р. вийшов перший номер квартальника (зараз двомісячник) "Над Бугом і Нарвою", а Білостоцьке радіо почало транслювати українську передачу "Українська думка".

У 1992 р. на основі гуртків Підляського відділу ОУП виникла нова організація — Союз українців Підляшшя.

Зміни політичної ситуації відбувались однак не лише у Польщі. "Перебудова", яка почалась у СРСР, уможливила нав'язання широких контактів з Україною. Першим наслідком цього були публікації про Підляшшя в українських журналах, пізніше почалися приїзди студентів з України на підляські рейди. Від 1989 р. почали на Підляшшя приїжджати також українські колективи, зокрема фольклорні, на Україну виїжджали колективи з Підляшшя.

Завдяки співпраці, зокрема з Волинню — Луцьком і Рівним — можливе було проведення у 1991-1993 роках трьох фестивалів української культури на Підляшші (два рази в Мельнику над Бугом, раз у Більську), з участю численних фольклорних колективів з України.

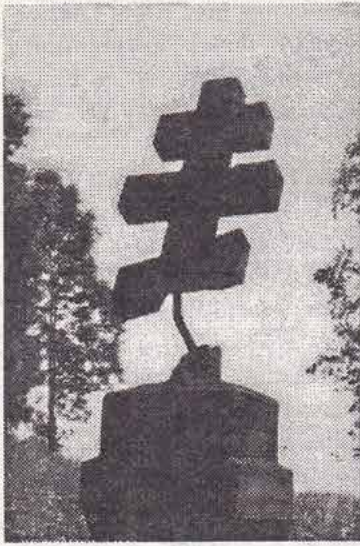
Здобуття Україною самостійності внесло у підляське життя нові акценти. У 1993 р. Більськ відвідали представники самостійної України. Гостем огляду перед Сопотським фестивалем був повірений у справах України в Польщі Теодозій Старак, а на III Фестиваль української культури на Підляшші "Пудляньська осінь" прибув посол України у Польщі Геннадій Удовенко.

Найважливішою подією 1994 року треба назвати, мабуть, впровадження навчання рідної української мови у одній з початкових шкіл у Більську, з участю біля сотні дітей.

Як бачимо, кожний рік приносить в українському житті на Підляшші щось нового, отже помітний поступ є. Протягом останніх кільканадцяти років Підляшшя перестало бути регіоном, у якому українське населення духовно животіло, ізольоване не лише від України, але навіть і від інших українських громад у Польщі. Тут виник живий осередок культурного і національного відродження.

Очевидно, зараз український рух на Підляшші, окрім численних успіхів, має багато недоліків. Це спричинене як браком достатнього досвіду його молодих діячів, так і загальною економічною ситуацією, яка обмежує розбудову організаційної структури, видавничу і культурну діяльність. Має значення також інертність загалу населення, яке ніколи досі не мало змоги самостійного реалізування своїх матеріальних і духовних потреб. Однак Підляшшя перестало вже бути простором, де кожен, хто тільки захоче, може ловити до свого мішка національно несвідомих і беззахисних "хахлів".

Більськ-Підляський

Володимир СЕРГІЙЧУК,
доктор історичних наук

ВИГНАННЯ ЛЕМКІВ З РІДНОЇ ЗЕМЛІ

Розселені в най-західнішому українському регіоні лемки протягом усієї своєї історії характеризувалися як

“сильна і тверда вітка” нашого народу. В їхній свідомості ніколи не затрачувався кровний зв'язок з Великою Руссю-Україною. Тому, коли після розподілу сфер впливу в Європі між СРСР і Німеччиною в 1939 році Лемківщина не була приєднана до Української РСР як Волинь та Східна Галичина, багато корінних жителів Засяння вирішили перебраться за лінію Керзона, поближче до братів-наддніпрянців, що передбачалося спеціальним договором між Москвою та Берліном.

Таких, хто повірив у “комуністичний рай” в Радянській Україні, виявилось кілька тисяч, переважно із західної окраїни регіону. Щоправда, досить швидко відчувши на собі всі “переваги соціалістичної системи”, бідолашні й довірливі лемки кинулися тікати назад за Сян. Однак більшовики не думали вже їх відпускати. Тоді лемки, як і, до речі, холмщаки, почали звертатися до німецьких переселенських комісій, записуючись німцями, і таким чином багатьом вдавалося вирватися з УРСР ще до нападу Гітлера на Радянський Союз. Інші повернулися на рідні терени вже після початку війни між учорашніми союзниками.

Переживши гітлерівську окупацію, під час якої посилювався тиск поляків, населення Лемківщини вірило, що його життя полегшає з приходом Червоної Армії, сподівалося на приєднання до України. Подібні плани тоді мав, між іншим, і керівник УРСР Микита Хрущов. Висувалися пропозиції створення у складі УРСР Холмської області і приєднання до Дрогобицької області Надсяння та територій, які пролягають далі на захід: частини Ярославського, Переверського, Перемиського, Новосонцького, Гривівського, Горлицького, Яслівського, Кроснівського, Бжозівського, Сянїнського, Лісківського повітів.

Однак, замість приєднання вказаних районів до України, 9 вересня 1944 року в Любліні Голова Ради Народних Комісарів УРСР Микита Хрущов і керівник Польського Комітету Національного Визволення Едвард Осубка-Моравський підписали договір про взаємне переселення: українського населення з новоутвореної Польщі в УРСР, а польського - з УРСР у Польщу.

Треба зазначити, що ґрунт для подібного рішення готувався ще до встановлення нових післявоєнних кордонів між СРСР і Польщею. Так, польські націоналістичні партії (Строніцтво народове, Строніцтво праці) навесні 1943 року вимагали примусового обміну насе-

лення з Радянським Союзом та переселення українців-автохтонів на інші польські землі. Політика саме такого розв'язання національного питання здобувала собі дедалі ширшу підтримку в польському суспільстві, у якому побутував, а під час війни ще більше зміцнився негативний стереотип українця. А коли після вигнання гітлерівців Червона Армія передала владу комуністам, новий уряд намагався об'єднати польське суспільство відповідною політикою щодо інших націй, культивуючи так звану теорію третього ворога. Необхідно також підкреслити роль специфіки польського комунізму, що прив'язував до польських історичних традицій зміцнення польськості. При цьому переймався радянський приклад - проголошення національних прав інших націй “аж до відокремлення”, а в реальному житті - депортація цілих народів з їхніх праатьківських земель.

Уже в перших своїх актах ще не обрана польським народом майбутня влада - Крайова Рада Народова й Польський Комітет Національного визволення - проголошували право націй на самовизначення, але в цих документах нічого не згадувалося про національні меншини, зокрема й українську. На думку дослідника з Щецина Степана Заброварного, вже тоді було вирішено здійснювати політику побудови однопольської держави. А за свідченням Івана Гватя, польська політична еміграція в Лондоні ще на переломі 1943-1944 років передбачала й інший шлях вирішення української проблеми після закінчення війни: “У випадку, коли б підписання польсько-російського договору про обмін населенням було неможливе або не давало задовільних результатів, польська політика повинна допровадити в можливо короткому часі до такого кількісного відношення польського населення до непольського на цілому терені південно-східних земель, за винятком вузького карпатського пасма, щоб у поодиноких воеводствах і повітах, а також гмінах польський елемент репрезентував принайменше 75% загалу людности”.

Цю тезу польська еміграція, до речі, намагалася нав'язати і Сталіну. Наприклад, коли її представник професор Лонгій мав з ним зустріч у Кремлі під час війни, то переконував, що “краще скривдити українців, ніж Польщу, з якою росіяни прагнуть жити в злагоді”.

27 липня 1944 року в Москві було підписано угоду між ПКНВ та Урядом СРСР про польсько-радянський кордон приблизно по лінії Керзона, чим по-справжньому було скривджено українців, залишаючи їх сотні тисяч на рідній землі у складі відродженої Польщі.

Таким чином, ідеї польської еміграції почали втілювати в життя її головні опоненти з обох берегів Бугу та Сяну - більшовики радянські та польські, які не зверну-

ли анінайменшої уваги на прохання корінного українського населення про приєднання до України.

Для опрацювання спеціального договору про переселення 1 і 2 вересня 1944 року до Люблина приїздив Микита Хрущов. У офіційній пресі мета цього візиту подавалася як “двостороння реєстрація людної польської, української, білоруської та русинської”.

23-24 жовтня 1944 року в Любліні відбувається нарада при Головному Уповноваженому Уряду УРСР з переселення українського населення з території Польщі Миколі Підгорному за участю секретаря ЦК КП/б/У Дем'яна Коротченка. Останній спеціально прибув з Києва, аби прискорити переселення українців, що відчувалося в його аж надто зрозумілих вказівках: “Не треба тут бути страшно обережним, увага, звичайно, потрібна, але все-таки на відправлення натискуйте... Врахуйте цю особливість - селянин залишає місце, де жив його дід і прадід. Значить, треба так поставити справу - збирайся й виїжджай”...

На цій нараді в Любліні ще не йшлося про виселення лемків - їхні землі тоді ще не повністю були звільнені від гітлерівських окупантів. Але як тільки це сталося - про них згадали одразу.

Так, 2 лютого 1945 року відділ репатріації при військовій раді IV Українського фронту підготував доповідний записку, в якій вказувалося: населення, яке називають русинами, “з самого початку звільнення території Горлицького повіту Червоною Армією від німецьких загарбників почало наполегливо вимагати переселення у райони СРСР”.

Насправді вони просили приєднати їхні землі до УРСР.

На цій доповідній член військради Лев Мехліс написав резолюцію: “Київ, Раднарком УРСР, товаришу Хрущову. Прошу ознайомитися. 70 тисяч українців (русини) Горлицького району хочуть виїхати в УРСР”. 12 березня 1945 року вказаний документ потрапив до Хрущова, який переадресував його Коротченку з такою вказівкою: “Вважаю можливим провести переселення на загальних підставах згідно з угодою”. Тоді ж було додатково організовано пункти районних уповноважених з переселення в Сяноцькому, Яслівському, Новосончеському та Горлицькому повітах. Примусове переселення в УРСР замість приєднання, як просили лемки, викликало в них велике обурення й сум. У листі до уряду СРСР, переданого через уповноваженого в Горлиці, вони писали: “...Наші умисли і очі звернені на схід, на руський народ, і ми чекали звідти визволення... Ми думали, що знайдемося з нашою руською землею в границях СРСР і що СРСР зробить з нашої Лемківщини Красну Швейцарію, і ми заживемо свободним життям на нашій землі”. Але яке розчарування чекало на лемків, коли вони довідалися, що Радянський Союз “продав чи дарував нашу землю полякам, а нам предложив охотне переселення”. А відтак відбувалося й прозріння, ставилися вимоги: “Якщо СРСР не хоче нашу землю, то і не хоче нас, то і зоставте нас, коли ми Вам не нужні!..”

Ще різкіше висловлювали ці вимоги українські повстанці, які захищали мирне населення від примусового переселення: “Ми, українські робітники, селяни і інтелігенти, не перебували ще так довго під сонцем сталінської конституції, щоб захворіти від його надмірного тепла на удар мізку, тому потрафимо правильно оцінити

нашу ситуацію і загрозу нашого існування. Не захитають нашої твердої постави безперервні горлання про кінець війни, сталі кордони, договори і т.п., бо знаємо, що це звичайний засіб більшовицьких агентів, щоб заломити нас психічно і запаморочених запропорити у важку, безпросвітню духовну і фізичну неволю”.

Оскільки добровольців на переселення не знаходилося, а багато з тих, хто “скуштував комуністичного раю”, почали тікати назад, то влада стала застосовувати примус, підкріплений розбєм польського шовіністичного підпілля.

Те, що відбулося в ході “репатріаційних заходів” у селі Завадка Морохівська на Лемківщині, було апогеєм людської жорстокості, проявленої до українського населення солдатами і офіцерами 34-го піхотного полку Війська Польського під командуванням полковника Плото.

23 січня, 28 березня, 13 і 30 квітня 1946 року вояки цього полку чотири рази приходили в Завадку Морохівську, аби доценту знищити все і всіх, хто залишався після страшного першого погрому. Захоплений у полон українськими повстанцями один з “творців” трагедії в Завадці Морохівській, старший лейтенант Броніслав Кузьма на допиті свідчив: “Я і моя рота палили центральну частину села, убивали українців. Особисто я проколов насмерть українця приблизно 40 разів. Я розпорив йому живіт, а потім проколов його ще кілька разів. Він був єдиним, кого я тоді убив. Але були серед нас і такі, хто насолоджувався цією різаниною. Серед подібних садистів були: сержант Станіслав Куко, 27 років, з моєї роти, сержант Мічневітц, 29 років, з шостої роти і капрал Романовський з шостої роти. В масових убивствах населення Завадки Морохівської, крім мене, брали участь: лейтенант Конус, 35 років, старший лейтенант Кисильов, 29 років, черговий офіцер Островський, 40 років, лейтенант Пеплекі, 24 років, старший лейтенант Богданович. Наступного дня після спалення села і вбивства великої частини населення наш другий батальйон одержав високу похвалу полковника Плото за добре виконану операцію”.

Трагедію Завадки Морохівської інколи порівнюють з долею чеського села Лідіце, всіх мешканців якого гітлерівці знищили в знак помсти за вбивство зненавидженого шефа протекторату Чехії і Моравії Гейдріха. Однак то було в роки війни, а українське село Завадка Морохівська на Лемківщині польські вояки знищили у мирний час.

Оскільки вояки Української повстанської Армії виступали оборонцями автохтонного українського населення, яке брутально виганялося з рідної землі, то Головний Уповноважений Уряду УРСР з переселення Микола Підгорний і його заступник Михайло Ромашенко постійно зверталися до польської влади, аби вона допомогла українцям “добровільно” виїхати в Радянську Україну. Так, 11 квітня 1946 року останній просив “у Горлицькому і Новосончеському районах забезпечити активну допомогу з боку наявних там прикордонних військ; у Лисківському районі збільшити кількість збройних сил щонайменше на два полки”.

Ні умовляння радянських і польських властей з щедрих обіцянками “комуністичного раю”, ні кривавий терор польських банд не змогли примусити українців Лемківщини, як і Надсяння, Холмщини й Підляшшя, покинути назавжди батьківську землю. Тож розробляється план нової підступної операції - повного виселення їх на територію, які після другої світової війни

відійшли до Польщі від Німеччини (т.зв. Ziemie Odzyskane - Воз'єднані Землі).

Протягом кількох місяців 1947 року було здійснено криваву операцію, яка почалася о четвертій годині ранку 28 квітня оточенням українських сіл Військом Польським, а затим повальним вигнанням їх мешканців на збірні й фільтраційні пункти, звідки вони потрапляли під військовий трибунал, у концентраційний табір Явожно біля Освенціма або на далеку чужину, де їх з метою асиміляції розпорозували по кілька родин серед полків. Саме так планували організатори: "Основною метою переселення поселенців за акцією "Вісла" є їх асиміляція в новому польському середовищі. Докласти зусиль, щоб цієї мети було досягнуто. Не вживати до цих поселенців назви "українець".

Архівні документи засвідчують, що з батьківських споконвічних земель було вигнано українців: з Бжозівського повіту - 2043, Горлицького - 11329, Ярославського - 14122, Яслівського - 533, Лісківського - 24647, Сяноцького - 11582, Новосончського - 9251, Новотарзького - 821.

Акція "Вісла" нічим не відрізняється від геноцидних актів комуністичного уряду СРСР щодо німців України і Поволжя, кримських татар, чеченців, інгушів, кабардинців, калмиків. Але в колишньому Радянському Союзі депортованим народам бодай дозволили повернутися на свої рідні землі. В нинішній "демократичній" Польщі досі не вибачилися за злочин проти українців - своїх же громадян. Держава вперто не хоче позбутися ганьби, успадкованої від комуністичного режиму.

Подасмо повний текст цитованого автором архівного документу — звернення-протест українців Лемківщини в зв'язку з насильницькою депортацією їх в УРСР.

30 вересня 1945 р.

**До Світського Союзу в Москву
через уповноваженого по евакуації в Горлицях.**

ЗАЯВА.

Русских мешканців на терені землі Лемківській од ріки Сан по Попрад в повітах Санок - Кросно - Горлиця - Грибов - Новий Сонч - Мушіна.

Ми яко часть великого русского народа од незапам'ятних часів проживаємо тут, народ наш пережив:

1. Польську Королевську

2. Пережив Австрійську-цесарів пам'ятний сум переслідовань як процес Ольги Грабар, Івана Раумовича, пам'ятний Талергоф и віслиці, на яких мадьяри і германці повісили 70000 русского народа галичан за то, що звали себе руськими.

3. Пережили ми Польську Річ і германську окупацію.

Наші умисли і очі були звернені на схід на руський нарід, і ми надіялись звітіль визволення. Коли Червона Армія начала наступать на германців, ми утишились, у нас в Карпатах зачали організувати отдели партизанов, наши люди зачали виступати і доповняти їх, але за то немало погигло наших із рук германських.

Ми жили потайки партизанів, доносили їм відомості, хотя нам за те грозила смерть од германців. Коли Червона Армія перейшла нашу землю, до нас прибули воєнні старшини для набору людей до Червоної Армії. Ми не чекали на примус, але дали охотно добровольців, и значне число. Наші добровольці були в перших рядах на фронті, єсть убиті, єсть ранені і каліки і єсть визначенні за одвагу.

Ми думали, що знайдемся разом з нашою руською землею в границях Світського Союзу і що Світський Союз зробить з нашої Лемковщини Красную Швейцарію, і ми заживемо свободним життям на нашій землі.

Яке розачарування, коли ми довідалися, що Світський Союз продав чи даровав нашу землю полякам, а нам придложив охотне переселення. Часть народа переселилась, а друга часть, котра більше свою рідну землю користуватись з того не хоче позастались на своїй землі, хоч і знає, що земля та гориста і мало родюча, але наша руська і вистарчальна на наше удержання, бо що сказав би Вам серб або черногорець, якби йому придложили: "Серб, покинь свою землю і твої гори і переселись на Україну на чорнозем". Знаєм, що не зодився, а що сказав би швейцар, а що сказав би ескімос з далекої Гренландії.

Ми кривдились Світському Союзу, ми ніде не виступали протів і відносились як найлучше і до Червоної Армії і споживали, чим могли, споживали воєнні відділи, давали контингенти м'яса, сбіжжя, картошки і роботу, а Світський Союз продав нашу землю полякам, тож коли спродав землю, то спродав нас, людей, бо ми не живем на місяці, тільки на землі і з місяця не сходим на землю, і на тій землі хочемо і дальше жити і переселятись не міркуємо.

Але власті стосують до нас примусове переселення, при допомозі війська викидфдають безборонних з хати, конфіскують послідні невелике майно.

Поляки кажуть, що вони русин не висіляють, що вправди на війську мундир польський, але ж під мундиром не польська особа криється. Хто не хоче охотно йти, то кажуть, підеш примусово, але мусите записатись як охотно. Ми заявили, що ми люди, а не худоба і не африканці чорні, бо і тими не торгують, щоби з нами (в) такий спосіб поступали. Ми нічого Світському Союзу ані полякам не винні, щоби до нас тепер стосувати і принудительно змушено викидати з нашої землі.

Ми першими до тих часів невольно будем зносити це і дальше, але хочем терпіти на нашій землі, бо вона єсть наша руська.

Якщо Світський Союз не хоче нашу землю, то і не хоче і нас, то і зоставте нас, коли ми Вам не нужні.

За руську Селянську Організацію - Подпись: неразборчиво.

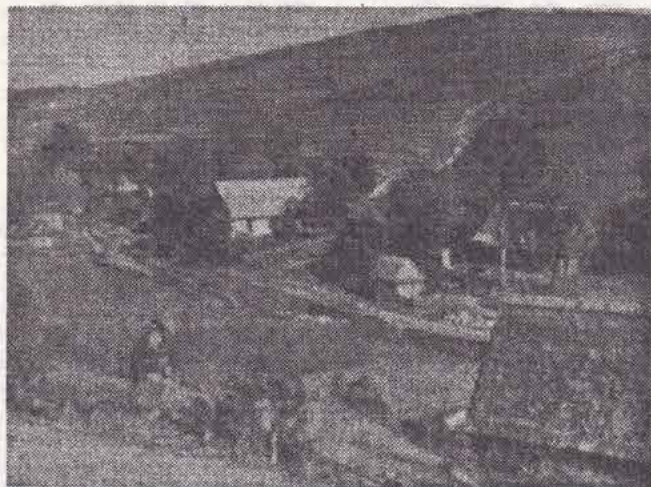
30.IX. 1945 г.

Копія. Машинопис.

ЦДАГОУ: Ф.1. - Оп. 23. - Спр. 1472. - Арк. 153-153 зв.

Київ

"ТОТА СТОРОНА МИЛА, ДЕ МЯ МАТИ ПОРОДИЛА..."

Люди по-різному утверджують себе у житті. Одні намагаються бути весь час на видноті, інші вловлюють слушний момент, щоб піднятися на його хвилі... Та найбільше тих, хто тихо і скромно оре переліг, окультурює поле. Саме до таких належав Михайло Андрійович Лихота.

Народився Михайло Лихота 5 квітня 1930 р. в селі Злоцькому, тоді Краківського воєводства, на Лемківщині. Дітей у Михайлових батьків, як і в усіх лемківських родинах, було багато — семеро, Михайло — четвертий. Життя серед напрочуд гарної природи Карпатських схилів було нелегке, тож діти рано пізнали ціну хліба.

Закінчення війни принесло лемкам, як і всім українцям у Польщі, не лише мир.

Вирвавши лемків з гір, організатори переселення закинули родину Лихотів під палюче сонце степової України — у Кіровоградську область.

Та через кілька місяців одним возом, запряженим коровами, Михайлові батьки переїхали до звичнішого природного й соціо-культурного середовища — у Копичинці на Тернопільлі, де осіло і пускало коріння багато відірваних від рідних місць страждальців. Тут Михайло продовжив навчання у школі, а потім вступив до Львівського поліграфічного інституту. З дипломом редактора художнього оформлення книг та журналів його направили до Києва.

З 1956 по 1991 рік працював у видавництві художньої літератури "Дніпро", де пройшов шлях від технічного редактора до заступника директора.

М. Лихоті неодноразово пропонували різні високі за рангом керівні посади, але він категорично відмовлявся. Знав, що його місце саме тут — на конкретній роботі, спрямованій на розвиток рідної культури. В умовах жорстокого ідеологічного пресингу він і його однодумці виробляли курс, який, хоч нерідко був ризикований і викликав на себе вогонь партійної критики, все ж слугував українській національній справі.

За заслуги на книговидавничій ниві М. А. Лихоті присвоєно звання Заслуженого працівника культури.

З іменем Михайла Лихоти тісно пов'язане створен-

КНИГОВИДАВЕЦЬ, ХУДОЖНИК, ГРОМАДЯНИН

ня у Києві товариства "Лемківщина". Саме у його невеликому кабінеті ми міркували, як згуртувати всіх "київських" лемків. Якщо тоді нас було семеро, то нині — понад сім десятків. Попри перенесену тяжку недугу Михайло Андрійович, уже пенсіонер, завжди приходив на наші зібрання.

Проголошення Україною незалежності немов відкрило у Михайла Лихоти друге дихання. Маючи хист до малярства, він постійно робив замальовки, які прикрашали квартиру. А вже з дев'яностих років, вийшовши на пенсію, він цілком віддався малярству.

М. Лихоті не було потреби шукати теми для своєї творчості. Вони жили у ньому, становили сутність його буття.

Ось портрет знаменитого лемківського митця-самоука Никифора Дровняка. Михайло знав його з дитинства, не раз спостерігав, як той малював, нерідко стрічалися вони у Злоцькому й Криницьі, де Михайло навчався в гімназії.

Перша серія картин — "Лемківські церкви". Що послужило художникові натурою? Нашому спільному з Михайлом двоюрідному братові, який проживає у Польщі, довелося об'їздити багато лемківських сіл і зробити знімки. А Михайло Лихота за допомогою пензля увічнив для нащадків неповторну прадавню архітектуру Лемківщини. Нині ми маємо змогу бачити те, чого вже немає в природі.

М. Лихота створив цілу серію малюнків, присвятивши їх видатним особистостям: І. Юхновському, І. Драчу, В. Чорноволу, М. Гориню, П. Мовчану, Л. Лук'яненку, С. Хмарі, Р. Іваничуку...

Ця виставка (а на ній лише частина творчого доробку) народилася в "майстерні", що за неї слугував вузький балкон невеликої квартири на Оболоні, звідки добре проглядається Дніпро і де гостинні й співучі господарі завжди частували гостей не лише смачними стравами, а й причащали піснями, які зараз повертаються до життя.

Відійшов від нас Михайло Лихота 18 листопада 1994 року. Та він живе у своїх творах, у пам'яті тих, хто його знав, спілкувався з ним.

*Василь КОВАЛЬЧУК, журналіст,
виходець із с. Злоцького на Лемківщині*

РОЗДУМИ СТАРОГО ЛЕМКА

З нотатника

... Нас лемків у 1945 році кинули у розбурхане війною море переможців.

Пішли німці й прийшли радянські війська. Почалося нове життя у нашому Злоцькому, в усіх довколишніх селах — Щовжині, Астрибині, Миліні, Борознині, Кринци та інших.

Пішла чутка, що нас усіх звідси будуть переселяти на Україну, а на наші місця поселять з України поляків.

І переселили мільйони людей. Лемків спочатку на Україну, переважно орієнтовано на південні області — Кіровоградську, Дніпропетровську, Запорізьку, Миколаївську і Херсонську. Тих, хто не зміг виїхати на Україну, тих потім (1947) поляки вигнали на Західні землі Польщі, які перейшли до неї від Німеччини. Тепер ця акція відома під назвою "Вісла".

Отак ми вирвалися з польського національного інтернаціоналізму і поринули в незмірно більший російський. Це був для нас такий дивний шок, така стихія розгубленості й безвихіддя, що всяка лемківська спільність була просто неможлива; ледве вдалося триматися родинної купки, і то не всім. Якщо, наприклад, перший ешалон приїхав у Ново-Українку Кіровоградської області, то зі станції розвозили нас колгоспні підводи з різних колгоспів. Нашу родину забрали в село Захарівку тодішнього Равенського району. Решту розселили в Бобринецький, Токмацький та інші. Це були відстані по 30-40 кілометрів, то це в умовах звичайного для тодішньої України степового бездоріжжя. Найжахливіше було для нас безлісся. Чим палити, на чому варити їжу? Солома, кізяки — це не дрова. Колодязь з водою за півкілометра, до річки кілометр. Поселили нас до другої половини хати колгоспника Комара. В одній кімнаті десь біля 20 квадратних метрів, а нас одинадцять душ: тато, мама, семеро дітей — 5 братів і дві сестри, чоловік старшої сестри і їхня трирічна донька. Приїхали ми в Захарівку у червні 1945 року в спекотні дні. Спекота на сонці за сорок градусів, в полі схватись від жару ніде. Десь зеленіли ріденькі лісосмути з акацій. А їсти то хочеться, домашні запаси давно, ще в поїзді закінчилися, у полі ще нічого не дозріло. Пішли по хатах щось просити. Люди добрі, щирі, сердечні. Далі тато з мамою щось розстарали, щоб дітям роти позатикати хоч чим-небудь, переважно це хліб і картопля, деколи молоко і то переважно для малих дітей. Всіх дорослих зразу залучили до роботи у колгосп, а це було шість чоловік. Ми четверо з мамою залишилися вдома на господарстві.

Почалося різне пристосування до Нового світу. Все наше лемківське тут було непотрібне, незрозуміле, смішне, чуже. Ми ж навіть до путя по-українськи говорити не могли, а по-російськи — тим більше. Серед хлопців на вулиці нас почали прозивати поляками, ляхами. Одні нас приймали як своїх, інші — як чужих. Сміялися з кожного лемківського слова, з нашого "не такого" наголосу. Доходило до образ, навіть до бійок. Але поступово все налагоджувалося, порозумілись ми з хлопцями, старші потоваришувалися з сусідами, з господарями. Одне тривожило — опалення: розстарали якийсь керогаз чи примус. А як будемо зимувати? Люди сушили кізяки. Що ж нам було робити? Колгосп нічого не мав, ще й наших двох корів забрав до гурту, бо нічим було їх дома кормити, ніде тримати. Веза також забрали до колгоспу. Правда, корів у ярмо не запрягали, як ми дома. Старший брат, який був вивезений ще у 1941 році до Німеччини, у бауера

навчився працювати на тракторі, ця наука дуже пригодилася йому тут. Возив, орав, косив — робив усе, що казали бригадири. Для мене було великою романтикою: степ, Іван на тракторі, безкрає небо і соняшникове море, пахучий полин; акація, тиха, болотяна, поросла очеретамі річка. Розлогі лани за селом пустували — нічим було зорати і обробити. "Земля як хліб, — казав батько, — а руки до неї не доходять". Нема ладу до цієї землі: ні у колгоспі, ні у людей, все якесь байдуже, знесилене, виснажене цим безжиттям степовим. Це не Лемківщина, де за кожний клаптик землі люди вбивалися, тут навпаки — вбивав людську уяву цей земляний розкішний безкрай нездоланий, буйний, спекотний, мерехтливий.

Ми вірили комісарам по переселенню, що за наші працюючі руки там буде щастя, бо такі досить землі і досить волі, бо то наша влада там владарює. Як ці гарні гасла були обманливі насправді. Землі і волі до праці — до сити, а продукту праці на землі — двісті грамів зерна за трудовень за це одержуєш. Як вижити одинадцятьом людям цими 200 грамами, з яких ще вирахували за те, що їв під час жнив з колгоспної кухні, деколи це виходило більше, ніж він заробляв за день.

Прийшлося втікати з того "раю". Пропрацювавши всеняке літо, заробивши по пригорщі зерна, зібрали ми своє шмоття; забрали у колгоспі своїх корів і воза, запрягли їх в ярмо і пішки біля воза потяглися в Західну Україну, де були вільні польські хати і ще тоді приватне господарство.

Мене найтаємніше вразив татів сакраментальний розпач: "Боже, як тут у колгоспі люди не вміють працювати, яке недбальство всюди". Його це настільки розчарувало у колгоспній праці, що при першій звістці від двоюрідного брата з Копичинець Тернопільської області про те, що звідти виїждатимуть поляки і є вільні хати, повзком готовий був добратися туди, як він думав, ближче додому, до своєї води, до лемківської нужди.

За два з половиною місяця кочування ми добралися до села Боворівщина тодішнього Копичинського району Тернопільської області...

Нові люди, нові проблеми, нова криза і голод 1947 року. Держава від нас тут уже зовсім віддуралася, як від колгоспних дезертирів. Ще й до того тут проти колективізації не тільки протестували, а збройно боролися. Ми тут були непотрібні, бо ми вже мали репутацію противників колгоспного ладу, а семеро хлопів могли поповнити борців проти нього.

Батько при сприянні лемка Граба оформили з радянською місцевою владою наше прибуття, одержали наші евакуаційні документи, дозвіл — ордер на хату і землю, ще й якусь доплату грішми десь біля 3000 крб. Як на теперішні гроші, то це 30 крб. Такою ніби-то було такаційна різниця між нашим господарством у Польщі і одержанням тут. Важливо те, що це вже була якась зачіпка за господарювання, було до чого докладати рук.

Нас трьох послали до школи. Приписали нас до цих самих класів, які ми закінчили вдома. Я знову пішов до 7 класу, і то тільки вечірнього, бо до денного було запізно.

За нами повернулися з Захарівки родини тіток — маминих сестер, а їх було аж шість. У них були великі родини, по п'ятеро-восьмеро дітей. Це була значна моральна і діяльна підтримка, особливо для нас, дітей.

У Копичинцях цих років були часті облави на партизанів УПА, як говорили ми між собою — на хлопців. Старших братів Семена та Івана міліція забрала у так звані "стрибки" для облав на "хлопців". Якось щастило, що ніяких "хлопців" не знаходили ці облави і все мирно кінчалось. Правда, виселення місцевих родин відбувалося щонаочі. Вранці чуємо, то тут, то там вже когось нема. Так трапилось і з дядьком Олексою Грабом. Хтось на нього доніс владі, що у нього переховувалися партизани. Хоч їх у нього і не ввіймали, але його арештували й вислали до Казахстану на 10 років.

Вперше зустрівся з акцією знищення "хлопців" серед зими 1946 року. У нас гостював син Олекси Граба Антон. Я чив урок географії, щоб ввечері піти до школи. Раптом до хати заходить військовий і кричить: "сидеть!", за ним другий оглянув хату. Більше доти не було нічого. "Пошли с нами". Ми чули, що десь недалеко була якась стрілянина. Але ми думали, що це звичайне собі бойове навчання, що часто проводилося військовою частиною, яка розміщувалася тоді у копичинівських казармах. Пішли ми з цими військовими вниз по боковій вулиці. Там побачили зруйновану хату і багато солдат, кожний за якимось укриттям. Що тут діялося, ми не знали. Нас підвели до хати. Сказали згорнути з підлоги купу цегли від заваленої хати. Коли ми з Антоном це зробимо, підняти двері від полу до погреба, що якраз був під цією заваленою стіною. Ми ще й тоді нічого не розуміли, що таке робиться. Дверцята ми удвох легко підняли і туди зразу цей вояка, що нас привів, кинув гранату, почувся глухий вибух, але з нами нічого не трапилось, хоч вибухнула граната майже під нами.

Потім багато солдатів вибігло з укриток на подвір'я. Мені той командир сказав: "Ты пацан иди домой, а ты старшой, — і показав на Антона — оставайся!" І я пішов. Зібрався і пішов до школи, сповнений тривоги, що там сталось, чому розвалена хата. Дізнався я аж увечері, коли шов зі школи — вся дорога з Боворівщини до Копичинець, це десь 1,5 кілометра, була закрापана кров'ю.

Люди між собою говорили, що забито на Боворівщині хлопців, що їх роздягнених везли на санях до міліції у Копичинці. По дорозі вони стікали кров'ю, мабуть уже всі мертві.

Антон потім казав, що з ним робили: перев'язали мотузком і спустили у погріб. Там він побачив у різних позах нерухомих людей. Йому скомандували: "Развяжись и вяжи этой верёвкой их" Він з жахом це робив. Їх витягували на верх по одному. Живих уже не було нікого, але вони були ще теплі. В'язав їх попід руки за груди. Весь був скривавлений, коли останнім і мене підняли цим мокрим від крові мотузком наверх. Аж тут я ясно побачив весь жах смерті: серед двору лежали скинуті недбало тіла молодих хлопців. Страшна розпука стисла моє серце: я в розпачі сховав лице у скривавлені долоні. Мені хтось хлопнув у лице водою, і я почув: "Иди, паря, а то и тебя накроем". — і я поплентав, не усвідомлюючи куди, вулицею вниз". Так нас освячувала радянська дійсність, готувала до нового життя.

Крім наших, маминих і татових родичів, почали приїжджати і наші односельці злоччани. Нам стало відомо, що другий ешелон злоччан поселили у Корполеві (потім це село перехрещували на Тунів, Жовтневе). Туди поприїжджали з Дніпропетровської і Херсонської області окремі злоччани. Ці відомості ширилися між людьми при зустрічах, бо ніхто не був поінформований повністю. Про деякого були чутки зі Львова. Наприклад, родина нашого Шалтиса Торосевича і його рідні Піжи якимось чином опинилися у Зеленій Воді біля Львова.

Втрата рідного народу — це найбільша втрата для нормальної людини, і ми сповна пізнали цю втрату. Мені постійно було болісно усвідомлювати цю непоправну втрату, здається, я по-справжньому зрозумів слабкість титана, якого відірвали від землі, я відчував свою меншу потрібність для людей інших, не своїх.

Багато друзів, знайомих лемків спилися, стали алкоголіками, рано повмирали, залишили сиротами неповнолітніх дітей і жінок. Деякі зволоцюжились, не поженилися.

Із нас семеро дітей тільки мені вдалося поступити до вищого навчального закладу. Від решти доля відвернулася на цій ниві, що було, на мій погляд, несправедливо — вони були талановитішими за мене, але так склалося їхнє життя, що вирішувати треба було у першу чергу найпростіші справи, щоб вижити. Ми пережили страшний голод 1947 року. Як ми всі вижили, один Господь знає — на кропиві і лободі, та Бог послав ранні гриби, а жили ми під лісом. Від виснаження я щось з тиждень до школи не міг ходити, аж поки мати десь не випросили якусь торбинку ячменю, пекли його на сковороді: по жменьці нам давали.

У цій загальнонародній російській м'ясорубці лемки одні з перших попали під гвинт, ніж і сито цієї демонської машини.

УПА нас рятувало від німців і поляків, але не рятувало від русаків — росіян. Яке всенародне горе — у Злочкому залишилися тільки наші цигани, які як рідних братів приймають нас у гості на рідній землі. О слези, скільки нас пролито на чужих сторонах за нашими горами.

Всі наші колонізатори, а за всю тисячелітню історію їх було ой-ой-ой скільки, кожний по-своєму баламутив наших людей, кожний робив нас найбільш подібним до нього, бажав зробити нас своєю власною частиною своєї колонізаційної ідеології, лиш би подальше від правди, від фактичної суті українства нашого очевидного, аксіомного, природного.

За який бік нашого життя не взятися, то всюди виглядає наша правда — українська, корені якої у праці, у гордості душі, у впертості релігійній, але і в необізаності власної долі, в самосвідомості, збаламученій державними націями, яким ми були завжди невгодні, незручні, непотрібні в рівності, потрібні лиш для тяжкої робочої праці. Москвофільські шовіністи ідентифікували нас із росіянами, що від руського таке далеке, як латинь від італійської мови.

Що нас берегло самими собою до переселення на Україну і депортації на "одзискані" німецькі землі? Берегла нас сама земля, господарка, і саме життя, хоч воно було патріархальне, зате вистарчальне для прожитку для життя. Все було своє у кожному селі.

Лемківщина — географічний центр Європи, самий центр. І там ми жили від невідомих часів і до акції польських і радянських комуністів "Вісла", під час якої фізично знищили нас — вічне плем'я України. Наш геноцид і наше віджиття, що є в бажанні з'єднатися з усіх країв — Америки і Канади, Польщі і України, Словаччини, Угорщини і Югославії, нас розсіяла доля практично по всьому світі.

Незалежність свою Україна починає з великого абсурду — безробіття. Така її доля була, поки вона була колоніально залежна. Для нас знову, як 100 років тому, шукають земель, де б нам жити. Вже каже радіо "Свобода" (17. II. 92), що Аргентина може протягом 8 років прийняти до 400 тисяч пар робочих рук. Що то буде? Невже знову кочівництво? Можливо, бо до справді вільної України відстояти свою рівноправність і національну гідність ще не близько.

Рідко хто ще за життя зміг відвідати рідні краї. Більшість не змогли цього зробити; не змогли відвідати могили дідів, батьків, братів, рідних. За тяготінням літ їх там у нашій святій землі лежить більше, як нас — вигнаних звідти, зі своєї землі, від відомих і невідомих предків, які заповідали не віддати наші гори. Сум і туга, щемить серце, млоїть душу. Церкви наші в руїнах. Життя йде у майбуття, а ми сходимо у небуття по черзі, за 45-50 років. Більшість жінок уже не заспіває трьома голосами "Ой верше, мій, верше..."

Київ

Василь АНТОНІВ

ЛЕМКІВЩИНА ЗІ МНОЮ І В МЕНІ

1937-1938 рр. Родина Антонівих.
Мама, тато, сестра і я.

Автор — завідувач кафедри отоларингології Російського Університету Дружби народів, доктор медичних наук, професор, автор 6 монографій, 200 наукових публікацій з медицини, виданих у Росії, США, керівник лор-клініки 4-ої Московської міської лікарні, дійсний член Міжнародної академії отоларингології, член управи Світової Федерації Українських Лікарських Товариств (СФУЛТ), делегат усіх конгресів СФУЛТу, талановитий хірург, голова ради правління московського товариства "Славутич", головний редактор газети "Український кур'єр", заступник головного редактора фахового часопису "Вісник отоларингології", член редколегії "Української медичної газети", публіцист, палкий патріот України. Василя Федоровича Антоніва знають, поважають і шанують у багатьох країнах світу.

Можна сказати, що з Лемківщиною я ніколи не розлучався, бо я — це частина Лемківщини, вона і зараз зі мною.

Народився я в Сяноцькому повіті Ряшівського воєводства (поляки кажуть Жешов). Тепер це Кросно, яке входить до Сяноцького повіту. Село було недалеко від річки Ослава, тож так і називалось, ще й зараз є та назва — Ославиця. Гарне село було, у межгір'ях Бескидів, чудова природа, зелені гори, низини, луки. Ото все ще з дитинства пам'ятаю. Але чомусь не

пам'ятаю зиму, лише кілька моментів. Ніби то було на святого Михайла і сніг падав великий-великий... Пам'ятаю колядування, щедрювання, як дітям медом малювали чоло, як ходили полазники на другий чи третій день Різдва. Більше пам'ятаю весну, літо, осінь. От навесні згадуються часто Великодні свята. Я кажу це тому, що запам'ятав один добрий звичай. Вже цвіли одні з перших квіточок. Ми їх називали "зузульки", бо на листочках були такі краплинки, як у зозулі, а квіточка була така, як бузок. То ми ці квіти не рвали, а треба було закукати в кожну квітку, і так хто більше. То був прекрасний звичай, вдуматися — який великий зміст у тому, що ти її не рвеш, а закукаєш, і вона може ще заплитися. Це своєрідна мова з природою. І було дуже багато ще таких прикмет: не можна було плюнути в річку, бо то був гріх великий і негарно. А там настільки річки були швидкі й чисті... Свята була річка...

Я ходив до школи із своїм двоюрідним братом, викладали в нас українською мовою. Пам'ятаю, що ми ходили в садочок, то були роки десь 43-44, коли німці пішли на схід. У садочку ми співали пісні "Триста літ минає, наш брат у неволі конає".

Працювала ОУН — перша організація, вони до нас у садочок приходили, а ми їм співали пісень. Церква була, костельна не було. До школи польської мови там зовсім не чув. У школі ми вивчали польську тільки як предмет. Пам'ятаю, приїхав поляк до нас у село, щось хотів купити, сказав мамі одну фразу по-польськи, я її запам'ятав, але змісту не зрозумів. А пізніше, як лікарем став, згадав, що то було сказано. От у такому віці добре вчити мову.

Ми непогано жили. У нас була велика пасіка. Була сушарня, де сушили сливи. Зимою сукали свічки і перед Різдвам по селі розносили й роздавали ті свічки людям.

Сад був дуже великий, перед хатою і за хатою. Хата дерев'яна. Мали худобу, коней. В той час нас було троє дітей. Я був найстарший. Пам'ятаю, як почалася війна. Німці прийшли якось непомітно, як не з війною, бо фронту не було. Армія розбіглася, ніхто не стріляв. Вони просто в'їхали в село і там побудували собі пляцківку — по-польськи так називали, та й вони самі так казали. В садочок ходили, до церкви ходили. А відчув, як ішов фронт, коли відступали німці, ішли на захід. Було чути вистріли, літаки пролітали. Бачили повітряні бої. Для дітей було цікаво, але то була війна, і ми ще тоді не розуміли, що за тим "театром", як там ті літаки один в одного стріляють. Перший раз бачив таку страшну картину. На горі, за селом паслися корови, а попри село ішла залізниця. Поїзд ішов угору й помалу. Там кілька вагонів було, 5 чи 6, але на той час це вже був довгий поїзд. Я не знав, що вони везли. Але літаки, як я потім зрозумів, були російські. Догнали той поїзд і почали бомбити. А в тих вагонах німці везли ранених. Страшно було бачити: ті люди поперебинтовані, хто міг бігти, хто не міг, хто просто випадав з поїзда — то видно нам було все. Вони вивалювалися з криками, і це все було перемішано з димом, порохом, з кров'ю. Так літаки кілька вагонів розбомбили й полетіли. Той жах ще довго тривав. А потім приїхав інший поїзд, то допомагали раненим. Я тоді зблизька побачив, що таке війна.

Німці відступили, але недалеко. Лінія оборони ішла поза селом, а зі сходу була російська армія. А село було наполовину розділено фронтом. Наша хата і стрийкова, татового брата, були під самою лінією німецької оборони. Дві хати дуже близько були. Мабуть вони заважали німцям, бо можна було легко підібратися до їхніх окопів. Німці замінували потік, щоб не можна було підійти до лінії оборони.

Стояла пізня осінь. Усе було вже зведено, складено на підвір'ї. Вночі прийшли німці й запалили хату нашу і стрийкову. Нас не попередили, а хата дерев'яна. Лемківські хати дерев'яні, а на стрісі свіжа солома, навколо сіно сухе, на цілу

зиму. То воно одразу все полум'ям зайнялось. Тато встигли нас винести всіх з хати до саду. У саду був невеликий бункер, бо вже бомби кидали, перестрілки були. Над селом літали кулі, як сітка, така динамічна сітка, що все рухається. Через лінію фронту, що проходила селом, нас перевезли кіньми до тітки. Тітка жила в нижньому кінці села. У них удома вже була російська армія. Там уперше я почув російські слова і російську мову. Дивні були слова, я їх не розумів. Але одного разу, пам'ятаю, прийшов російський солдат, а я на печі сидів, темно було, бо ж не палили і не світили. Той солдат на піч поліз, а на печі зі мною був ще й кіт. Кіт скочив, а солдат злякався, мало не впав. Він сказав: "Вот солдат, кошки испугался". Тоді я зрозумів, що він сказав.

То був уже десь 45-й рік або кінець 44-го. Російська армія зробила наступ, але невеликий, німці відступали. Як відступали, то ми бігали по окопах, дивилися що там є, які патрони.

У неділю зібралися діти, малі й великі, та й пішли до того потоку, що був замінований. А він справді був замінований. І розмінювали той потік діти. Міни були поставлені рядочками, ми знаходили рядочок зверху і вниз по тому рядочку йшли. Видно було таких три штирки від того запальника. Відкручували. Ніхто не зірвався, то чудо було. Розмінювали той потік. Жодна міна не зірвалася. Мабуть, так повинно було бути. Але ж то діти були. Згадую зараз — мені мороз по шкірі йде.

Був ще такий випадок. Ми з татом у неділю погнали самі корови пасти, нам було скучно і ми пішли також у той потік. Я зробив крок і десь сантиметрів за 5 перед моїм черевиком побачив красиву дощечку. Розгорнув землю, то була словацька міна, дерев'яна, протипіхотна. Я відкрив її, бо як станеш на ту кришку, то вона придавиться й вибухне. Багато було в мене таких випадків.

45-й рік пам'ятаю. Мій двоюрідний брат повернувся з російської армії, бо в 44-му році їх примусово брали в російську армію. Тата хотіли взяти, але він працював на залізниці, а такі робітники потрібні були. Його не взяли в армію, а багато людей забрали. З села взяли близько 150 чоловіків і половина не повернулася. Загинули в перших боях десь у Словаччині. Вони були невідготівлені.

Мій брат перед тим був у стрільцях на Закарпатті, коли була проголошена Незалежна Закарпатська Україна. Емісари з Закарпаття вербували лемків, і він пішов добровольцем. Йому було тоді 18 років. Чудом урятувався. І от років 5 чи 6 тому хтось з Канади приїхав, хто теж був з ним на Закарпатті. Цей чоловік не знав, що мій двоюрідний брат (Іван Грицько його звати) живий, бо він бачив як після вибуху до будинку увірвалися мадяри і всіх перестріляли. Іван був ранений, але якийсь чином зміг урятуватися, встиг утекти з-під тих руйн. Напівживий добрався на південь, до Румунії. А потім аж у Югословію. Цілий рік там був. Звідти його забрали в російську армію. Вернувся, а друзі думали, що він загинув. Коли зустрілися, не вірили, що він живий. Я пам'ятаю, закінчилась війна. Весна, тепло було, травень. Він повернувся у формі, живий, молодий. То була радість. Але багато не вернулося. Були ранені, каліками залишилися. То був 45-й. Посіяли люди в той рік і зібрати встигли.

Прийшов 46-й. Знову весна. Наша хата згоріла. Я жив у тітки. А тато з мамою та бабця жили в хаті недалеко від нас. З цієї хати люди переїхали на Схід. Агітували людей, щоб їхали в східні області України. Багато людей їхало аж на Херсонщину. Ті люди поїхали, а хата лишилася, і ми там жили.

Добре пам'ятаю весну 1946 року, квітень. Відсвяткували вже Великдень. То було десь 28-29 квітня. Я сидів на дривитні, так називали те місце, де складали дрова. Мухи вже гули. А муха весною як соловейко сприймається. Приємно, весна, перше сонечко, муха дажжить, тепло. Тихо було. Тато поїхали орати, бо ж весна, сіяти треба. А десь далеко-далеко чути якийсь незрозумілий гул. Щось наближалось. Дуже швидко, десь за півгодини в село в'їхали танки. Ціла колона танків. Вони всі були російські, але поляки були на тих танках. Ми потім зрозуміли, що там були не тільки поляки, а й росіяни з НКВД. Вони тою колоною через ціле село проїхали. Перший танк зупинився на кінці села. Через ціле село стали, на відстані по 40-50 м. Чому так було, я не знаю. Може тому, що йшла боротьба з УПА. Але в нашому селі ми особливо не бачили тих хлопців з УПА.

І як в'їхали в село, то заглядали в кожну хату. До нас забігли, сказали, що треба збиратися. Протягом години чи півтори треба було все зібрати. То дуже мало часу, а вже пополудні. Мама мені сказали, що треба бігти по тата, бо тато на полі, і щоб додому їхали, бо ж біда. І я побіг. Так згори треба було бігти вниз. А справа текла річка і стояла хата татового двоюрідного брата. І я побачив, що там уже бігають польські жовніри. Один відійшов і на пліт спер собі рушницю. Я спочатку не зрозумів, що він там робить, але звідти метрів 500 все добре було видно. І ось вибігла дівчинка, а її знав. Вона так само, як я, бігла в поле, бо тато орали. Вона тільки одбігла від хати, пробігла може метрів 100-150, і він вистрілив у неї, в ту дівчинку. Я бачив той постріл, бачив жовніра. Вона на постріл зупинилася. Стала, спідничку схопила ручками і підмикнула, а обидві ноги стали враз червоні. Вона повернулася назад, зробила кроків 5-6 і впала. Він їй прострелив обидві ноги. Їй було тоді років 7-8. Дівчинка вижила, і ще живе, мабуть. То перше, що я побачив тоді. Я побіг на поле, але тато мій вже переїхали через залізницю. Я його з іншого боку зустрів. Тато приїхали, ми швидко на воза усе поскидали, що можна було: кинули якусь скриню, хліб був спечений. І нас четверо посадили на воза й ми поїхали. Сонечко вже сідало. Попровадили нас до церкви. Коло церкви був великий майдан, усе село туди зігнало. Уже ніч. Запалили вогні. Чути було повсюди плач. Ми ж могли ночувати вдома, в хатах своїх. На майдані перед церквою стояли вози, поміж них ходили поляки, що кому подобалось, то вони собі забирали. Могли і вдарити. Мого тата вдарили прикладом у спину. Якби я мав чим, то б також його вдарив, як дитина. А тато так стояли спокійно. А що ж могли зробити?

А ранком вже поїхали за село. Подивилися, а село то там, то там горіло, горіли хати. Доїхали до сусіднього села, там нас зупинили. Недалеко було ще одне село, Родожичі називалося. І в тому селі також людей не було. Я бачив таку картину: вони псукали солтиса, найшли його і питали — "де люди?" А люди порозбігалися по лісах, поховалися. І його допитували, щоб він відповідав. Били його, копали, а потім хотіли затягнути в стайню чи стодола. Він сильно вперся, і ті не могли його заштовхнути, хоч четверо їх було. Люди підняли страшний крик і вони його там лишили лежати. Це те, що я бачив. А скільки було такого, чого я не бачив! Розказували, що коло цього села хлопця з дівчиною зловили. Вони до лісу втікали. Але їх вернули. Хлопця хотіли застрелити і він вирвався втікати. Вони хотіли вистрелити, а дівчина в той час ударила по карabinу і вибила його. Хлопець втік. То тій дівчині повідрізували молочні залози, познущалися над нею. Вбили її й порізали на шматки. А хлопець залишився жити. Він з нами приїхав, але кажуть, що він так і не женився. То страшне було.

Згадую тепер і думаю: ми жили в селі, і поляки нас не чіпали. Шкіл не закривали, що були на українській мові. У церков ми ходили. Усе то було спровоковано. Їм сказали, натравили, навчили, що і як треба, вони й робили.

Везли нас довго до Загір'я. Це була залізнична станція. Туди вже поїзд доходив, бо до нас не міг дійти. То нас цілий тиждень на возах возили. Досить характерно везли. Вдень ми відпочивали, стояли. А вночі нас заганяли в річки, там багато річок було. Форсували ті річки, там каміння, то ж гірські ріки. Вози переверталися... Поки то все зберуть. Комусь корови пропали... Дороги йшли через річки, бо мости були позрвані. Чому нас не везли вдень? Або хотіли таємно, або щоб мучилися більше. А потім поселили нас у товарні вагони. І через декілька днів привезли в Підволочиськ на Тернопільщину. У Підволочиську стояли кілька днів. Я не пам'ятаю того міста. Пам'ятаю, як нас привезли в село Качанівку, недалеко від Підволочиська. Те село було польське. Поляки звідти виїхали, було багато вільних хат, і нас поселили в маленьку хатинку. І я пам'ятаю, що вночі бачив небо. Дуже мені було не по собі, бо то була зовсім інша природа. Все довкола було не таке, як у нас на Лемківщині. Ні річечки, ні того простору. Мені, наприклад, дуже дивно видалось, що для того, аби спекти хліба, треба було палити соломомою. Я собі не міг цього уявити, бо ж ми палили дровами, та ще й буковими, гарно горіло і можна було дивитися на вогонь. А то соломомою кинув — вона згоріла, знов кинув — то дуже часто треба було кидати. Корову на шнурку пасти, ну чудо! Ну як її на шнурку пасти? Багато було незвичного. Село нібито

українське, а поляків було багато. Тут я вже почув і польську мову. Там я не чув польської. Але ми довго в тій Качанівці не затримались, бо мій двоюрідний брат, що був у російській армії на Закарпатті, воював серед повстанців, пішов у сусіднє село Полупанівку. Зайшов у сільраду, і там йому дали хату, де жив польський ксьондз. Добра була хата, велика, а дві сім'ї. Там добре нам було. Але багато також дивувало: ні простору такого, щоб побігати, ні скупатись. Ставок був, але маленький і бруденький. Не було, щоб з річки води попиту чи з джерела. Правда, була криниця. Свята гора була і криниця на тій горі. Там вода була гарна. Ми жили коло тої криниці, ходили з коромислом по воду. От так ми опинились у Полупанівці. Там вже були і поляки, і українці, досить дружно жили. Я, наприклад, знав, де курка несеться у поляка-сусіди, міг піти собі яйце взяти. Він мені й сам міг принести. Дружно жили. Сади були, не було такого, щоб яблук не рвати. Ділилися. Вони могли нам принести свіжину, як поросля заколють. Ми святкували з ними польські свята, вони з нами – українські. Не було коло нас сусідів, щоб говорили українською. Ті люди мали українські прізвища, наприклад, Комар. Я думаю, що колись давно їх ополячили, і вони писались тепер поляки. То, мабуть, ті, яких називали латинами. Вони прийняли релігію польську, були римокатолики. Чистих поляків там не було. Там були дві три сім'ї, які говорили по-польськи, знали мову, а українською говорили мішано. Ходили до костелу. Ніколи у нас не було конфліктів на національній основі.

У 50-ті роки їх вивезли в Польщу. Але їм давали тиждень. І вони тиждень могли вивозити все і ладувати, як вони казали, вагони. Перевозили так, як треба. А нас за півтори години вивозили, з такими знущаннями, що людей багато загинуло. Я то бачив і пережив, як дитина. То вже бачив звіряче.

Згадую зараз дитинство. Воно таке понівечене. Я втратив багато. А потім приїхав на Україну, вчив українську мову. Мені хотілось по-українськи говорити. Я шукав людей, які б говорили по-українськи. А коли побачив у Чернівцях дівчину, що ходить в українську школу, то так, як білу ворону чи щось таке рідне, дуже рідкісне. Бо в Чернівцях були школи російською мовою. Я старався по-українськи відповідати навіть там, де зі мною говорили російською.

... Коли ми приїхали, то нам дали землю. У 1949 році організували колгоспи. Хто не записався, то вже не давали корову пасти. А худобу із собою привезли. Хто мав, то привіз. Це трагедія. Ми приїхали на Україну. Діти працювали, пасли худобу. Було нас четверо, ще бабуся з нами приїхала. Двоє вже тут народилося. Сім'я велика.

Ходили до школи усі разом. Я ходив у 7-й клас, сестра у 1-й. З нами ніхто не займався. Ми мали свої обов'язки: нарізати патики, води принести, нарубати дров, уроки вивчити. Це була праця і школа, академія. Нас вчили працювати.

Ми усі маємо вищу освіту. У школі всі вчилися добре.

Середню школу я закінчив у селі Скала в Підволочиському районі, тоді ще був Скалацький район. Середня школа недавно була організована. В нас був третій випуск тої школи. То була незвичайна школа. Було багато молодих вчителів. Тільки закінчили вчитись, і в нас викладали. То були незвичайні вчителі. Я тепер шукаю таких вчителів. Важко знайти. Був у нас директор Гладкий Володимир Михайлович. Йому було десь 25-26 років. Професором став. Рано помер. Він тільки закінчив університет і викладав українську мову й літературу. Зі мною працював індивідуально, давав мені теми й літературу. І я тиждень сидів, працював над тими темами, а він мене потім перевіряв. То був 54-й рік. Я здивувався, коли довідався, що він знав німецьку мову так, як українську. Він знав кілька мов, але ніколи не говорив. Нас вчила німецької мови вчителька, яка не знала тої мови. А він знав мову прекрасно, але йому не можна було говорити. Він був, мабуть, на обліку, був як розвідник, або як перекладач, резервіст якийсь. Двоє таких вчителів було серед тих, що нас вчили. І вчителька російської мови Боднар Марія Олександрівна. То для мене святі люди. Вона теж знала німецьку мову прекрасно. Перекладачем працювала до того, а в нас викладала російську. Ми у 5-6-му класі читали Герцена, і навіть ... "Капітал". Що попаде до рук, те ми й читали. Хотілось читати. Але справа не в тому, що ми читали. Вони вміли нас зацікавити, щоб нам хотілося читати. Гарно нас вчили. Не примусово. Вікторини нам організували з літера-

турних творів. Пам'ятаю ще такий випадок. Ми випускали стінну газету. Написали заголовки жовто-синіми фарбами. Ми ненавмисне це зробили. Але прийшов учитель з української мови і схопився за голову: "Що ж ви наробили!". Він нам пояснив. Ми з того часу зрозуміли, що це поганий колір, жовто-синій. І другий раз намалювали газету червоними фарбами. В комсомол нас записували досить цікаво. У нас була семирічна школа, а не було комсомольської організації. В селі не було комсомольської організації. А рознарядка була, треба було створити таку організацію в школі. Ми їм підходили по віку: Я, Ромко Хруці і Сергій Задорожний – у комсомол. Чому я про нього згадую? Ми як приїхали, то в селі організували колгоспи. А тут були сліди ОУН, УПА. Ми це відчували. Приходили люди і розповідають, що бачили трьох, чотирьох хлопців молодих вбитих. У комсомол нам не дуже хотілося поступати. Ніхто нас не агітував, роботи такої не проводив. Але ми відчували, що це не дуже добре, що тут є якась конфронтація. І от почали організувати: прийшли участковий і директор школи (тоді вже був інший директор, його прізвище Рибачук). Коли закінчувались уроки, вони робили перегордки, щоб ми не втекли і вони нас в учительську заганяли. Там сидів участковий, клав собі пістолет, а нам давали анкету, вже готову, треба було тільки підписати. Ми не хотіли підписувати. А вони казали: "Чого не будеш, ти що, бандерівець, чи тато з мамою тобі не дозволяють підписувати?" – "Ні, я не хочу підписувати". Вони нас так кілька тижнів заганяли. Було так, що вони зробили загородку, щоб ми не вийшли. Ми повернули по коридору, забігли в клас, відчинили вікно, вискочили й повтікали. Але потім вони своєю рукою підписали, і вважалося підписано. І треба було їхати в район, затвердити підписи і анкету, щоб вручили в районі квиток комсомольський. А зимою вони нас не могли відвезти, коли приходили, то ми знову втікали. І так до весни це протягли. Так вони і не організували комсомольської організації в семирічній школі.

... 40 років не був я на Лемківщині. Через 40 років після того, як нас вивезли, я спеціально поїхав туди у 1986 році зі своїм братом. Їхали ми через Ужгород до Словаччини, а потім у Польщу, до наших місць. У містечку Сяноку до нас підійшла бабця. Чула, що ми говоримо українською. Сказала, що вона знає українську мову. Ми кажемо: "Ну то ви українка, лемкиня?". Але вона сказала: "я полька". Коли ми розговорилися, то вона призналася, що ще боїться сказати, що вона лемкиня. І то було уже у 1986 році. Її погнали на захід, а коли вернулася, то її села вже не було. Ми пішли на цвинтар в село під Сяноком, де та бабця живе. До 1986 р. ні одного напису українською мовою не було. Люди боялись писати українською, а писали польською.

Ми їхали в наше село тою ж самою дорогою, по якій нас вивозили. Села нема. Є дорога. Тоді була просто польова дорога, присипана трохи камінцями, а зараз асфальт покладений. Я почав шукати ті місця і майже все там знайшов, що з дитинства пам'ятаю. Знайшов місце, де була школа. Як знайшов? По залізниці. Пам'ятаю, коли ми закінчували заняття в школі, то завжди читали молитву "Отче наш". А в суботу ми крім "Отче наш" ще й "Вірую" говорили. То трошки було довше і в той час завжди поїзд проходив і зупинявся. І я зараз так удумці ту лінію провів і знайшов, де школа стояла. Церква була. Зараз її немає, згоріла. Але лишилися високі ясени, які були посаджені біля церкви. Пізніше довідався, що вона довго стояла, називалася іменем архангела Михаїла. Поляки тримали в ній овес. Ми такого не робили ніколи. Костели були закриті, і то держава робила з них якісь склади чи природознавчі музеї. Але люди нічого не робили. А поляки овес складали. Гарна була церква, кам'яна. Пішли на цвинтар цього села, там де дід і бабця поховані. Хрести зруйновано. Свічку запалили. Поїхали далі. Знайшли де хата була. Вона згоріла. Але знайшли місце. Як вийдеш на горб над селом, видно, де була хата, там трава зеленіша. Де були сади, нема нічого. Через залізницю жили наші родичі. І там росли дуже добрі грушки. Груша там є, але грушки дуже терпкі. Вона здичавіла. Це чудо просто. Дубочок знайшов, він був тоді маленький у нашому саді. Не місце йому там було, але хтось посадив і він зберігся. Саду нема, а дубочок лишився. Він великий. Ну і річка, як текла, так і тече. Тільки ніби менша стала. Тоді так береги травою не заростали, бо худоба на них паслась. По тій річці їздили возами.

Вона була не глибока. Що ще?.. Невеликий потічок перед хатою біг. Лопа росла, так вона і росте. Куці є і трава вище пояса. Ї ніхто не косить, вона так висихає, падає і знов виростає. Жодної хати немає. Нічого сінько немає. Є на початку села побудований мисливський будиночок. З цілого світу приїждять на полювання. Місця чудові. Прекрасна природа! Повітря чисте. Букові ліси. Зайшли ми з братом у стрийків лісок. Пам'ятаю, як у тому ліску словаки зробили собі таку ніби шопку, шатро. Збили чотири дошки і наклали чатини (то зрізане гілля із ялини), і вона висохла. Ми малими як пасли корови в ліску, то запалили вогонь. Гілля було сухе, загорілося, і чотири смереки обгоріли, на яких шатро трималося.

То ми найшли ті чотири ялини. Ліс виріс, а вони сухі так і стоять. Була у нас земля. Називали "під чорну землю". Вона чорна ще. А трохи далі називали "підтерня". Там ніколи терня не було, бо там хліб ріс, гарний ячмінь родив; пшеницю можна було посіяти, шанопшу, команицю і ярець. Шанопша – то таке між ячменем і пшеницею. Такий злак був. Ми так називали. А ярець – то ячмінь. Команиця, то є конюшина. Комоні стали звати кіньми, то і команицю переіменували. Стародавня назва, навіть у пісні співається "як ми твою команицю сіяли". А як подивився на те місце, що підтерня називали, то зараз тут справді тернина росте. Густо заросло терням. А тоді то була земля. Пам'ятаю був такий студник, це джерело. З-під гори отакий отвір був і з великою напругою йшла звідти чиста дзвінка вода, струмочком текла у річку. Отак, як у Шевченка:

"Іде чернець дзвонкову
У яр воду пити ...".

А там вода також дзвонкова була. Пішов я шукати той студник. Знайшов його. Заросло те місце, і болото мокріє. Трава, трава, повно росте зілля. Знайшов міст дерев'яний через залізницю. Залізниця є і поїзд ходить. Можна на Словаччину проїхати.

От і все, що ми там знайшли. Життя як такого там немає. Дуже шкода, що лемків звідси вивезли. То завжди були наші землі. З діда-прадіда було місце обжито, кожен кущик дорогий. То ж вітчизна. І одразу все в одну мить вирвали і спалили в тебе на очах. То страшно. Тато й мама плакали і цілували кожен кущик.

А як приїхали, усе було тимчасово. Вони думали, що може місяць, два і вернуться. Кожен тягнувся ближче до границі. Там перейти і вернутись додому. Маса людей з Тернопільщини їхали на Львівщину, бо то ближче. З Львівщини аж до Самбора чи далі.

Я думаю, що в Карпатах людність жила споконвіку, що туди нізвідки не прийшли наші предки, як дехто каже, десь із півдня чи Києва. Ми не були кочовиками. Це споконвічні наші землі. Як люди з'явилися на землі, то ми там і були. Культура була дуже висока у нас.

Як я приїхав на Україну мене називали русином. Я це не розумів, бо усвідомлював себе лемком.

Тепер вважаю, що я українець. Тут ще цікаво розібратись у самій назві. Кажуть, що ми користувалися словом "лем". То не дуже значуще слово для нас. Є правда слова "лемкувати" – прикрашувати край. Треба шукати спільно по селах, по регіонах, ту лемківську говірку, записати і вивчити. Воно би не пропало даром. Для лінгвістів пригодилося би як безцінний матеріал. І шукати його вже треба, там ще лемки живуть і вони говорять по-своєму. Наприклад, лемки словацькі розповідають, що як відступила УПА, прийшли тут з пушками, а я собі уявляю, що то з гарматами. А пушка, то гвинтівка. У них можна багато записати. Шкода, якщо не зібрати весь цей матеріал. Чи про ті села, які пропали, по кожній хаті скільки людей було. Але це вже треба робити. Поки ще живе пам'ять. Я собі записую все, що мені тато розповідають. Моєму татові вже 89 років, мамі 79. Тато по-польськи трохи вміє читати.

В медицину потрапив випадково, як і в Москву. Все було на випадках. Вчився в Чернівцях, закінчив там два курси, а потім перевівся до Тернополя в медінститут. Набрали 2 курси з інших інститутів і один на перший курс. У Тернополі мені було ближче додому. Легше було жити. Закінчивши, поїхав у Донбас, працював у Краснодоні і Ворошиловграді. Там більше сухих гілок, ніж зелених. У Ворошиловграді трамвай їде, а коти в будяки тікають. А потім я до всього звик. Знаєте, коріння українське

і там є. В Краснодоні говорили російською, бо людей туди навезли з різних кінців. Там працював три роки. На другий і третій рік уже ми святкували день народження Тараса Шевченка серед лікарів, учителів до нас приєдналися, молодь була.

З людьми розмовляв українською, зі мною рахувалися і люди швидко оцінили.

Один раз мене викликають і чую – бабуся говорить українською. Я до неї теж. А в неї, бачу, очі такі великі, вона не звикла, що лікар звертається українською мовою. І її приємно.

Там навколо тих шахтарських міст багато українських сіл. У Москві уже 35 років, ніби весь час тимчасово. Я рідко кажу: "їду додому".

Я приїхав до Москви на початку 60-х років. І 10 днів ночував на Павелецькому вокзалі, бо грошей за квартиру платити не було, а гуртожитку не давали. Аж потім познайомився з лікарями з України. То вони пустили мене в гуртожиток. Як хтось на чергуванні, то я переночую. І так десь кілька місяців. Потім знайшли квартиру на Радянському проспекті біля готелю "Советская". То такий був будинок, що перший поверх вже зняли, а другий ще стояв на чотирьох стовпах. Півроку жив там. Це був 1964-й рік. Попали в гуртожиток і зробили свою громаду. Знайшли своїх хлопців. Ми вибрали управу в гуртожитку, головою був мій однокурник Волода Махно. Потім помаленьку квартиру, прописка, роботу знайшов. Усе було не так просто. Але про це з гумором можна говорити. Це не те, як нас вигнали з Польщі. Чергував по 14 годин у лікарні. Я дивився і переймав досвід у хірургів.

Зараз я маю тут своє товариство. Можу з ними зустрітись. Драч і Павличко часто сюди приїздили. З Павличком ще в Тернопільському інституті познайомився, тоді якраз у нього вийшла книжечка "Правда кличе". Він прийшов з іншими поетами і нам підписував книжечки. Я половину віршів звідти вивчив. І от я уже в Москві, доцент, близько вже до професора. Одного разу вертався з Різдваєних свят до Москви. В Підволочиську завіт до секретаря райкому, я колись йому зробив операцію. Він дістав мені квиток і каже: іди, там ще якийсь поет чекає, я його відправляю. Підходжу, дивлюся, Дмитро Васильович сидить у Підволочиську. Я підійшов, поговорили. Він побачив, що я знаю його вірші. Але мене цікавило те, що він був у редколегії "України". А наближалось 100-річчя від дня народження Леся Курбаса. А в нашому селі хата діда Лесєвого, він там виріс. Я ще за 5 років до цієї дати ходив до райкому, щоб зробити музей.

І я кажу Дмитрові Васильовичу, що скоро 100-річчя Леся Курбаса і хата там. Він нічого мені не сказав. А через місяць у журналі "Україна" вже була стаття. Він направив туди корреспондента. Написали, і це була подія, розкритикували місцеву владу і відкрили музей. Гарний музей.

Хотів би, щоб син і дочка, внуки і правнуки знали, хто вони. Я тішуся, коли бачу: 3-є чи 4-є покоління з Канади говорить гарно українською. Колись мій син, як ще меншим був, почув, що я розмовляю по телефону і каже: "Тату, ти можеш говорити російською мовою?"

Звичайно, в хаті я завжди говорю з дітьми українською. І дружина моя так само розмовляє вдома по-українськи, хоч походить вона з карельсько-російського роду. Але переступаємо поріг і спілкуємося в іншому середовищі російською.

Нас не могли винищити, соціально активних, сильних, розумних. Ми є державний народ. Завжди були державним. Я завжди це відчуваю.

Ми ідем до Сонця на своїй землі, а лемківський край завжди з нами.

Москва – Київ

Микола ГОРБАЛЬ,
поет, народний депутат України

БОГДАН- МІЙ БРАТ

Уривки з нарису

“Блаженні убогі, —
Царство Боже бо ваше”
Євангеліє від Луки

Він ніколи не напише про себе. За нашими земними мірками — він неграмотний. За нашими земними мірками — він ненормальний. Але що далі збігав час, то щораз більше впевнююся: все, що він пише у кольорі з дня в день упродовж десятків років, несе в собі незбагненну істину. З роками це відчуття лиш посилюється, не дає мені спокою, нагадує вдень і будить посеред ночі. Подальше мовчання видається мені гріхом, щось змушує представити його світові. Бо хто, як не я!..

Богдан старший від мене — народився 13 червня 1937 року.

Він був у батьків четвертим. Первісточок Дмитрик помер немовлям. Потім були сестрички Маруся та Оленка. Отож батьки втішилися появі сина, назвали Богданом. Тішилися і старші сестрички.

Сестра Марійка згадувала: “Воно маленьке було таке гарне, як ангелятко”.

У шестимісячному віці Богданко захворів. Матуся кинулася по місцевих знахарях та лікарях (батько на ту пору був на заробітках). Хтось нарадив поставити п’явки (які то лікарі в той час у далеких карпатських селах Лемківщини).

Потім мама все життя вважає, що причиною Богданової недуги є “оті п’явки, що випили дитині кров”.

Півроку мама і вдень і вночі носила непритомне дитячко. Душа не покидала тільце.

Дитя вижило. Але вже через рік-півтора стало очевидним, що розвиток сповільнився, окрім дефекту мови, у Богдана вбачали розумову відсталість. Він страшенно хотів іти зі мною до школи. Я ж часто соромився його недуги. Зрозуміло, що він не міг би вчитися нарівні з усіма, бо й посьогодні не осягнув символів, придуманих для себе людьми. Але Богданко хотів бути серед дітей. Старався наслідувати мене, вдаючи, що читає, хотів писати і малювати.

Врешті, щоб не чіпав моїх зошитів, батько, купуючи зошити мені, купував і йому.

Пригадую, що святий Миколай приносив у подарунок мені і Богданові однакові кольорові олівці, альбоми для малювання.

Це дитя могло днями сидіти під хатою на сонечку, а взимку на печі і малювати, малювати. Ніхто тим малюнкам не надавав значення — дивацтво ненормальної дитини. Тисячі малюнків, якими потім розпалювали піч, користувалися у побуті, і які Богдан так неохоче віддавав, так вперто оберігав. Але кому воно треба...

Вперше закарбувався у пам’яті якийсь неземний символізм його малюнків, коли я був уже студентом. Розказує сестра Марія, що якось мама, беручи у Богдана малюнки, покликала батька: “Андрію, подивись-но, що ця дитина тут намалювала...” Батько, розглянувши малюнок, сказав, що це поганий знак. Не знаю, що

там було намальовано. Ця дивна пересторога, може, і забулася б, але через два місяці батька не стало.

Батько умирав дома. Його привезли з лікарні у передчутті кінчини.

У хаті були сестри, мама, сусід. Богдан сидів на ліжку біля батька. Тато з якоюсь невимовною тугою в очах, уже безмовний, гладив Богданові руку. (Тато часто бідкався: “Хто захистить цього безпомічного каліку, коли мене не стане”.) Богдан раптом розридався ридьма, почав цілувати батькові руки. Всі ми були у печалі, але хто сподівався такого чуттєвого вибуху від Богдана! Через якусь хвилину батька не стало. Цей випадок змусив мене дивитись на брата по-інакшому. За багато речей мені було ніяково перед цією чутливою натурою.

Зауважив, що у Богдана особливі стосунки з природою. Його зовсім не боялися тварини. Коли сидів на призьбі під хатою і малював, то кури скакали йому на плечі, качки топтали по його ногах. Відганяв їх, махаючи руками, — “Киш!” — але вони не зважали.

У дивний спосіб шанував Богдан дерева. Часто у саду він ходив навколо яблуні і співав. Потім навколо другої, третьої...

То була якась дивна мелодія, і були у тієї пісні слова, але я не розумів ні одного. То були придумані ним слова. Вслухавшись у мелодію, я здивувався: це не мажорний і не мінорний лад. Більше нагадувало древній лідійський, яким уже з тисячу років ніхто не користується. Голос чистий, приємного тембру. А найчастіше співав у пентатоніці. Лад, на якому ґрунтується мелос Східної Азії. Звідкіль це у нього? Дивна ненормальність.

Коли вже я був учителем музики у містечку Борщіві, запросив якось до себе у гості колегу, вчителя малювання Івана Балана.

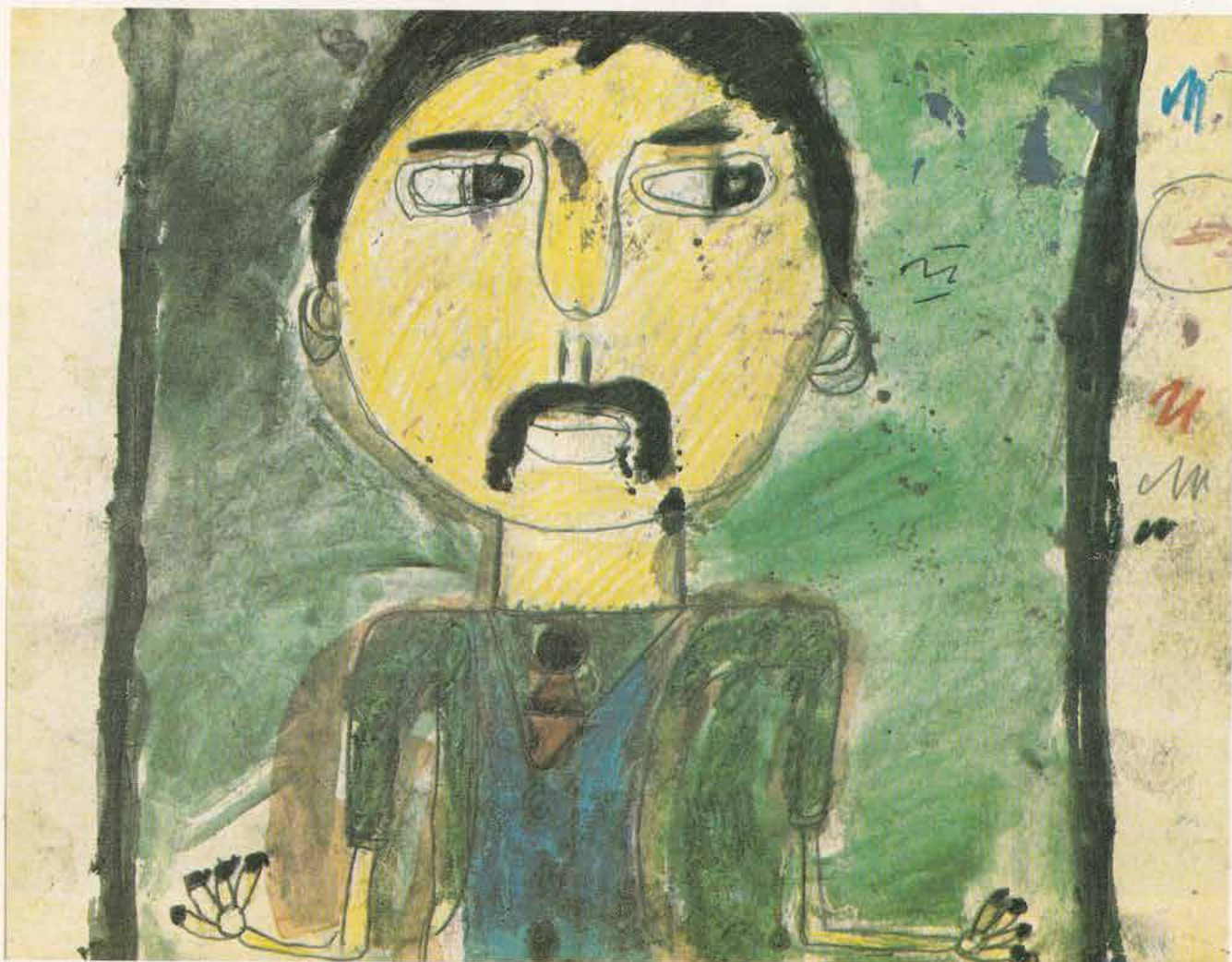
Поглянувши на Богданові малюнки, Іван аж скрикнув: “Слухай, це страшенно цікаві речі”. Але, на жаль на тому все і закінчилося. Згодом мене, як дисидента, заарештували. Довгі роки неволі. Друзі, з обережності, обминали нашу хату. Тисячі цих “страшенно цікавих речей” мама використала на підпалку у печі. (О, моя добра матусе! О, свята простота.)

Вперше я по-справжньому задумався про феномен Богдана в ув’язненні. Ніде, як у цьому місці тут і печалі, задумуєшся над людськими стосунками. Цей

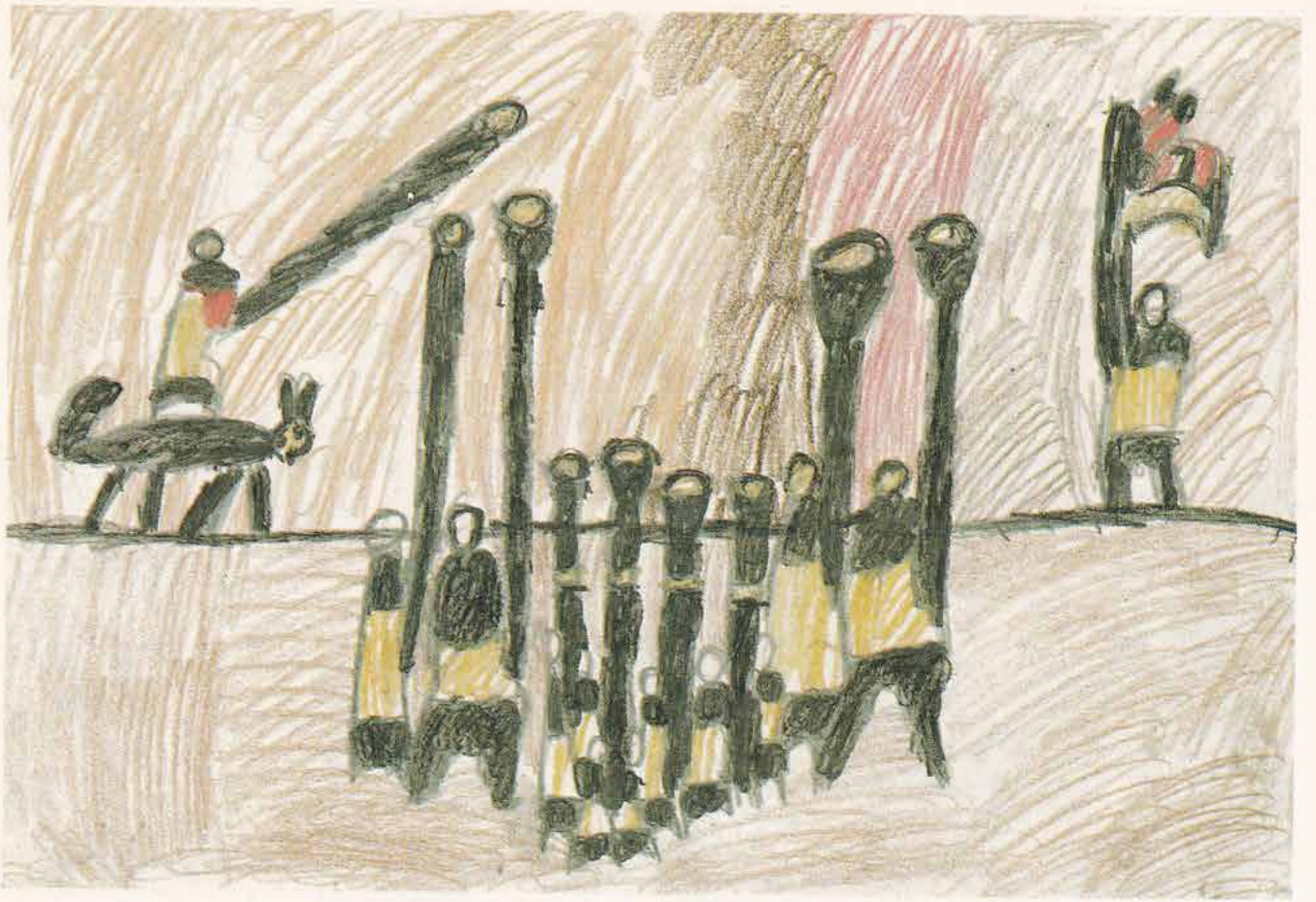

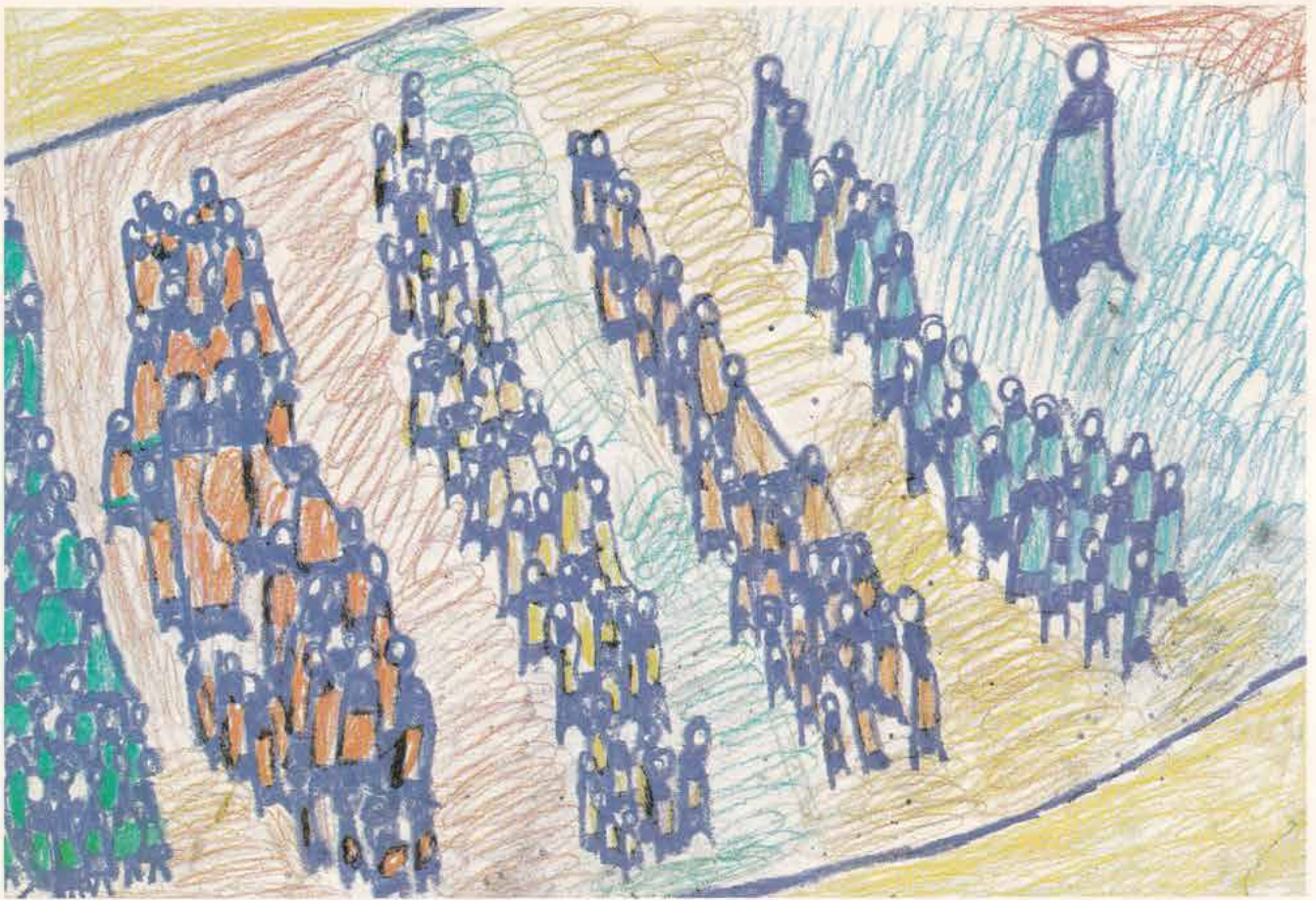
*Автор цих малюнків—
Богдан Горбаль з мамою
Теклею Андріївною
в київському помешканні
брата Миколи. 1994р.*

*Після смерти мами,
яка була його захистком,
Богданів барвистий світ
почав згасати.
Майже не малює,
когось повсякчас чекає,
виглядає...*

М
Н
П
В
на
по
м
ре

Л
Э
М
Т
ч
б
го

Д
Д
б

М
Л
Д

З
Ч
М
С
П
З
В
Г
К
Ч
В
С

монастир сумління загострює чутливість, витончує душу. На тлі жорстокости і цинізму маєш час оглядати себе. Перед очима постали його малюнки. Тільки коли сягнув в дна пекла тиранії, для мене братові малюнки почали набувати виразного змісту. От звідкіль оті потвори у погонах, дракони, що самі себе пожирають, натовпи мовчазних чоловічків. Тепер і я це бачу. Він бачив це раніше, розумів цей світ краще, ніж я.

У моїй збірці невеличких поезій знайдете:

Тіні біжать,
а багряного неба й через двадцять років не обминути,
не пропхатися в щілину між скель сумління,
через сльозу каліки
скривдженого байдужістю.
Він брат мій!
Бий мене, червоне небо,
бий мене,
Я заслужив цього.
Бо ще година до сну,
бий мене!

* * *

Вже кілька місяців живу в товаристві братових малюнків. Оформляю їх на картонки, у рамочки. Хочу зробити виставку. Спочатку бодай у себе вдома, у своєму невеликому помешканні, бодай для близьких друзів. Трепетно готуюся до цього дня. І боязко, як колись чекав суду, чекаю їх, щоб показати братове недремне бачення в очманілому від гордині й злоби світу.

Я замахнувся розбудити світ, Богдане, від страшного сну, в якому ти спишся йому калкою.

З 20 грудня 1996 по 20 квітня 1997 р. у київському помешканні Миколи Горбала була виставка Богданових малюнків. Пропонуємо роздуми над творами Богдана Горбала.

ЯК СОН ДИТИНИ У КОЛИСЦІ

Почерк пана Богдана вигідно вирізняється від традиційних витворів "наївного" мистецтва невід'ємною динамікою образів, а це робить його творчість особливо багатогранною, своєрідною, навіть унікальною.

Лише один штрих: чимало малюнків пропонують ніби мілітарну тематику. Але знаряддя знищення, як правило, лише фон на задньому плані, а на авансцену виходить добро, життя, вічність.

Тарас КИЯК,
професор, народний депутат України

Богдан наче зняв з портрета те, що ми самі для себе затулили, закамуювали, щоб жити удавано зручно, часом тваринно, але надійно, без турбот. Богдан знімає маски і вивертає те, що ми так не хотіли знати про себе. Але він оголеним розумом, дитинно наївним олівцем не ображає нас — мудрих, чиновних, ситих. Він збиває нас до купи в натовп, шукає на вулицях дивовижних сіл і міст, а ми всередині цих фантастичних гуртів озирасмося: а чи не дивиться, бува, на нас, таких, хтось збоку. Картини випромінюють добру віруючу силу, часом і страху. Але не треба боятися, бо випадає рідкісна мить істини. Скористайтеся, зазирніть собі в душу! Серцем дитини Богдан закликає нас до

цього, ніби підказує: усміхніться світові, чистоту й ніжність пронесіть нерозхлюпаними в долонях.

Його твори по-дитячому чисті й відверті, вони відчутні, як сон дитини у колисці.

Віра БАРИНОВА-КУЛЕБА,
художниця, професор
Національної академії мистецтв

Боже — думав я, коли роздивлявся малюнки Богдана Горбала у тісному помешканні його брата Миколи, — який разючий дар, який блаженний олівець! Скільки тут німого крику про людський біль, скільки ласки й любови!

Богдан ніколи не бачив творів Никифора Дровняка, проте обидва вони — лемки, обидва — люди не словесного спілкування... То, може, існує в природі лемківського малярства щось таке, що його творці бачать не як деталь, фрагмент, а як ціле, і подають його без подрібнення на "реальній складовій"? Є в цьому, як на мене, Божий знак самотности людини серед юрми, коли є що сказати, та немає до кого мовити, коли світ глухий до лемківської долі й не хоче чути цього кольорового монологу...

Лесь ТАНЮК,
голова Всеукраїнського
"Меморіалу" імені Василя Стуса

ЛІТОПИС ДИКОЇ ПТАШКИ

... Хто ти? Ми тебе не розуміємо... Пташко, нам потрібні від тебе факти, точна інформація, секретні дані... Блакитна пташко, ну скажи — чим ти живишся?

Але прокинувшись, почувши її досвітнє щебетання десь зовсім поруч за вікном — а в ньому і дитячу безпечність, і неминучість громового пострілу недремного мисливця, і останній політ шкереберть назад у Лоно — відчувши оці свідчення про наше земне походження, збережені братом на вицвілих і пожовклих листках зі шкільного альбому, свідчення, виведені кольоровим ледве підслиненим олівцем — ми могли б бути ще якимсь виправданими...

Інакше — яке виправдання безконечній з'яві на продуктому вітрами вигоні якихось збитих гулких роїв чи то крилатих мурах, чи мініатюрних вершників, перемішаних із саранчею, чи то колонії розтривожених риб, витіснених раптово на сушу якимись чорними траулерами із фантастичною геральдикой морських глибинних чортиків на своїх боках із випнутими фаллічними жерлами, націленими в саме серце світу?..

Потвори сунуть і сунуть, бахають і бахають зі своїх пукавок. З далеких прадавніх океанів вони раптом опинилися перед нашим вікном. І вже можна їх роздивитись впритул. Виявляється, вони начинені якимсь темним ядучим димом, і вони далеко не вічні... Можливо, вони наступають зі страху, як чорна хмара від вітру? Дика пташка усе це фіксує своїм точним пташиним оком. Пустившись у вирій з далекого Горлицького гнізда недалеко від Криниці, озвученої Никифором, Богдан Горбаль знов і знов хоче нагадати нам про Криницю у серці...

Олег ЛИШЕГА,
поет

Василь КОВАЛЬЧУК,
журналіст

ЛЕМКИ: ТРАГЕДІЯ В ЦЕНТРІ ЄВРОПИ НА ТЛІ "ВЕЛИКОЇ ПЕРЕМОГИ"

Травень 1945 року, коли антигітлерівська коаліція раділа довгоочікуваній перемозі над фашизмом, для лемків — однієї з етнічних гілок українського народу, — які близько півтори тисячі років жили на західних схилах Карпат, приніс такі чорні дні, яких вони не знали за всю свою історію. Вперше вони не орали й не засівали власних полів. Глибокий сум огорнув душу. Лемківщина стала схожа на великий цвинтар, на якому поховано не лише минуле, а й сподівання на майбутнє. Але світові до цього було байдуже.

Уже кілька місяців по всіх лемківських селах ходили уповноважені владою агітатори і закликали людей переїхати до Радянської України, до своїх братів. Агітація була своєрідна: і пряником, і батою. Але переважна маса вагалася, чимало категорично відмовлялось. Та психологічний тиск був такий сильний, що встояти проти нього було неможливо, і все частіше чулося: і той дав згоду, і той, і той... Хата від хати, село від села недалеко, чутки поширювалися швидко. Здавалось, не лише від танення снігу в горах ставали повноводнішими потічки, а й від людських сліз. І досі не можна однозначно відповісти: що це — переселення, чи депортація? Формально — є заява, написана тремтячою рукою. Фактично — душевний супротив, безсилля перед владою.

Нелегке було життя лемків. Мало було багатих, тому й рідко зустрічались розкішні будівлі. Але й бідаків серед них теж було небагато. Сім'ї мали, як правило, ділянки землі, а інколи й ліси, що годували і людей, і їх живність. Все необхідне для життя лемки здобували тяжкою працею. Рівнини майже немає, самі крутосхили, на які треба було завозити гній, а потім звозити збіжжя. Щороку доводилося очищати ґрунт від наступаючого зверху лісу, а також від каміння, що постійно виорювалося на поверхню. А земля — суміш глини, піску й щебеню, жовто-сіра і розсипчаста, як перестояне вапно. В кожному селі на видному місці церква, а також школа, хата-читальня.

Навколо сіл — гори й пагорби, вічнозелені ліси. В низинах — швидкоплинні річечки з прозорою крижаною водою. І в нашому селі Злочькому, і в інших з-під землі б'ють джерела мінеральної води — щапи. Її слід по землі позначений рудим кольором — окисленим залізом.

Куди б не кинув зір — барвисті краєвиди. Правда, лемкам ніколи було милуватися такими звичними пейзажами. Потім не раз вони поставатимуть перед очима, вкриються туманом, але ніколи не щезнуть з пам'яті...

Десять у середині травня 1945 року вози, завантажені нехитрим лемківським майном, потягнулись до залізниці. Там очікували товарні вагони, які стали нашою домівкою на кілька тижнів. Дорога була важкою, гнітила душу невідомість. Куди приїдемо? І ще десятки запитань і ніякої відповіді, самі здогади й припущення.

І ось нарешті одного червневого ранку поїзд загнали на запасну колію, по обидва боки від якої тягнулися неозорі степи, залиті промінням яскравого сонця. Стан-

ція Ново-Українка Кіровоградської області. Такі ж поїзди з лемками прибували до Запорізької, Донецької, Херсонської, Полтавської та інших областей, розсіваючи горян по незвичних для них степових просторах.

Зате земля — як вакса, чорна і масна. Здається палицю встромити в неї, поливай водою, і зазеленіє. "То ж як можна було допустити голод на такому багатстві?" — лише дивувалися лемки, які знали з газет про голод 1932-1933 років...

Розподіл по селах був тривалий. По три-п'ять родин поселялись в одному селі. Вільних хат не було, то підселяли до господарів. На нашу сім'ю з восьми осіб дісталася одна кімната. І досі не збагну, як ми у ній розміщувалися. Привезене майно порозтикували у хліві, в закутках подвір'я. Крадіжки в цей час процвітали, то наш скарб швидко щез. Добре, що не вкрали корів і воза.

Невдовзі дорослі пішли працювати, а ми, діти, пасли корів, коня, який ще тоді у нас був, розриваючи землю, вибирали картоплю, щоб було що їсти. Ділянку картоплі на колгоспному полі нам виділили спеціально. Рятувало нас також молоко, частину якого ще продавали, щоб купити необхідне.

Робота, якої ніколи не боявся лемко, найбільше псувала настрої. Працею за нарядом, невідомо за яку плату, за яким виміром і для кого. А закінчиш роботу — знову нічого свого: ні двора, ні хати. Обіцяний рай все більше ставав пеклом. Навіть місцеві жителі, які називали нас поляками, не могли збагнути, чому ми зірвалися з насиджених місць і кинули якір у чужих краях... Лемківське коріння ніяк не хотіло заглиблюватися в степові чорноземи.

Батьки, побувавши в інших селах, де були наші односельчани, як і ті, прийняли рішення шукати своїх, що осіли в Західній Україні. Це було не раптове рішення, воно визрівало у тому принизливому стані, в якому ми опинилися. Та не лише ми. Бо майже всі лемки, привезені до східної чи південної України, не знайшли тут своєї батьківщини ні в прямому, ні в переносному значенні. Фактично вони були тут чужі і небажані. І цілком закономірно, що, залишивши собі найбільш необхідне, лемківські вози, запряжені коровами, потягнулись на захід. І мій батько більше двох тижнів відмірював сотні кілометрів, поки не дістався до села Жуково (потім Жовтневе), що поблизу Тернополя, куди ми з мамою приїхали товариями значно раніше. Тут були наші односельці, тут була природа, хоч чимось схожа на Лемківщину.

*З думою про гори,
Рідну Лемківщину
В степу придніпровім
Ти навік спочинув.*

Так написано на могилі мого дядька, похованого у селі Мар'янське Дніпропетровської області. Думаю, що таку епітафію можна було б вибити на десятках тисяч могил лемків старшого покоління, відірваних від землі, що їх породила.

Київ

го. Глибокий талант цього юнака з філософським баченням світу не розкрився вповні через передчасну трагічну смерть.

Багато талановитих різьбярів, утікаючи від колгоспного ярма, переселилися наприкінці 50-х років з Гутиська до курортних міст Трускавець та Моршин.

У Трускавці творили такі видатні різьбярі як Григорій Бенч, Іван Бердаль, Іван Красівський, Маркіян Одрехівський. Нині тут працює велика громада різьбярів різного віку й творчого спрямування. Серед них брати Андрій та Степан Орисики — сини найвидатнішого майстра-педагога на Лемківщині Михайла Орисика, Федір Синюта і його син Ярослав, Федір Стецяк, Василь Бенч, Петро Потоцький, родичі Петро, Андрій та Іван Красівські, Богдан Одрехівський — син відомого майстра з Бережан Івана Одрехівського, Василь Одрехівський та його син Петро, Михайло Іляш із сином Василем, син Івана Бердала — Юрій, Роман Орисин із дружиною Анною Іляш. У Трускавці осів рід обдарованих різьбярів Долинських: Данко, Марія, Ярослава, Микола, Катерина — діти майстра Івана Долинського та його зяті — Степан Гіряк, Іван Сухорський.

Моршинська громада відома такими майстрами як Микола Бердаль, Іван Бенч, брати Іляші — Петро, Іван, Василь та Михайло, Петро Кіт, Михайло Похонський, Іван Долинський.

У Львові традицію лемківського різьблення продовжують обдаровані митці А. Сухорський, Б. Сухорський і С. Кіщак. Тут жив і творив скульптор-професіонал, вихідець із Лемківщини, Заслужений діяч мистецтв України В. Одрехівський. Його роботи є гордістю української культури.

Традиція народного різьбярства лемків стала основою для професійних скульпторів молодшого покоління — братів Андрія і Володимира Сухорських, Володимира Одрехівського. Їх творчість шанована і знана у світі.

ПІСЕННА ТРАДИЦІЯ

Обдарованість лемків до співу загальновідома. Майже всі вони наділені музичним талантом і красивими природними голосами. Кожна місцевість на Лемківщині мала своїх професійних співаків та інструменталістів. Пісенна культура лемків, як і співоча традиція українців інших регіонів, розвивалася за законами усної традиції. Це забезпечувало безпосередню спадкоємність усієї образності, глибини пісні, повноту засобів її виразності — манери співу, тембрової забарвленості, діалектної специфіки, міміки тощо. Пізнання життя йшло через серце людини і так само “від серця — до серця” передавався духовний досвід старшого покоління молодшому. Тому спів цей завжди зберігав природність і безпосередність, передавав правду життя. І оця жива “мова почуттів”, інтована у слові, вивідала красу внутрішнього світу лемків. І саме вона надавала співові особливості й специфічності, що вирізняло одну місцевість від іншої. Цієї музичної мови неможливо навчитися лише по писемних джерелах, бо в написаному немає душі. Тому такі важкі для наслідування ці шари співочої традиційної культури.

Відірваність від питомої рідної землі й докідля, яке живило творчу уяву лемків і допомагало зберегти виконавські особливості співу, призвело до поступового згасання традиційних форм співочої та інструментальної культури. Частково вона ще збереглася у пам'яті співаків старшого покоління. У східних областях України, де й нині лемки бояться сказати, ким вони є, традиційна пісенна культура зовсім законсервувалася. Наш земляк, відомий український поет Богдан-Ігор Антонич писав: “Як тяжко лемкам на рівнині...”.

Прикладом того, як змінилася народна співоча традиція, коли люди потрапили у нові умови життя, може служити хор лемків з Херсонщини. Лемківська пісня у їх виконанні має розлогий, широкий розспів і нагадує нам степовий спів українців.

Лемківська пісенна традиція зазнала значної руйнації за радянських часів в умовах творення клубної художньої самодіяльності. Ця художня самодіяльність культивувала усереднену уніфіковану традицію співу, нав'язувала свій репертуар та інструментарій. Використовуючи природний талант народних співаків, вона спрямовувала його на обслуговування пануючої колгоспної системи.

Навчаючись в аспірантурі Київської консерваторії, у 1986 році ми виїхали фольклорною експедицією у моє рідне село Гутисько на Тернопільщину. Колись воно було повністю заселено лемками-переселенцями. Я добре пам'ятаю, що там уціліла природна співоча традиція, жили чудові народні виконавці-інструменталісти, в основному скрипалі. А тепер жінки співали лемківські пісні під баян у хоровій розкладці, яка не властива деяким жанрам пісень. Багато часу треба було затратити, аби із глибини їх пам'яті виринули справжні лемківські мелодії.

Нині у місцях, де компактно оселені лемки, зокрема у Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській областях, відроджуються лемківські аматорські хорові колективи. Цей напрямок культивувався на Лемківщині ще наприкінці XIX століття під впливом просвітянського і церковного руху, що ширився по всій Західній Україні. Цей спів розвивається за канонами писемної традиції. Навчені співу через нотний текст і обов'язкова наявність диригента вимагають спеціальної професійної підготовки. Спів цей оцінюється за іншими критеріями.

Велику справу для збереження пісенної творчості лемків відіграють збірники народних пісень. Їх укладали як любителі, так і професійні музиканти. Ці збірники складають основу професійної композиторської творчості. Одним із найгрунтовніших видань лемківської пісенності є збірник “Народні пісні з Галицької Лемківщини” відомого вченого Ф. М. Колесси. Цей збірник містить понад 800 народних мелодій різних жанрів. Окрім наукової вартості, він має ще й історичну, оскільки це єдиний документ колишньої цілісної Лемківщини. Одна із співачок, від якої Ф. Колеса в 1916 році записував пісні до цього збірника — Юлія Драгус нині живе у курортному містечку Моршин на Львівщині.

Українські композитори-професіонали, представники львівської школи — Ф. Колеса, С. Людкевич, Є. Козак, А. Кос-Анатольський, М. Колеса та інші залишили великий доробок в опрацьованні народних пісень з Лемківщини. Їх творчість стала широко знаною завдяки мистецькому талантові унікального ансамблю — тріо сестер Байко, народних артисток України, лауреатів Державної премії України ім. Т. Г. Шевченка. Цей неповторний виконавський ансамбль доніс нам природну чистоту голосів і природний спосіб інтонування пісні. Тепло і світло, яке випромінює їхнє високе виконавське мистецтво, прилучає кожного до питомих глибин нашої співочої традиції.

Отак через спів і різьбярство передаються з покоління в покоління релікти лемківської культури, несучи енергію творчого духу.

Київ

Ярослав БОДАК,
фольклорист, музикознавець

ПІСНІ АННИ ДРАГАН

Як і будь-який куточок в Україні, Лемківщина завжди славилась чудовими народними співаками. Такою була й співачка із села Розділля колишнього Горлицького повіту Анна Драган (03.03.1903 — 08.12.1986). Бурхливі події нашої доби не минули її, та через усе своє нелегке життя пронесла вона пісню — свою мрію, радість і тугу.

Народилася Анна Драган у місті Пітсбурзі, в США, куди в пошуках кращої долі подалися її батьки. У 1911 році родина повертається на Лемківщину. На зароблені гроші батьки Анни купили велике господарство в Розділлі, поставили корчму, що давала добрий прибуток.

А за кілька років почалась Перша світова війна. Батька Анни Костянтина Бодака разом з іншими селянами забрали до концтабору Талергоф, запідозривши у прихильності до Росії. Рятуючись від переслідувань австроросійських властей, родини інтернованих змушені були тікати разом з російською армією, яка навесні 1915 року почала відступати з Карпат. Так дружина Костянтина Бодака Марія з дітьми опиняється спочатку в Києві, а пізніше у Ростові, де діяв Галицький комітет у справах біженців з Галичини.

Згодом до сім'ї прилучився і батько (покликаний до австрійської армії, він потрапив до російського полону).

Думки про повернення у рідні краї не покидали біженців-лемків. Тільки-но вщухла завірюха громадянської війни, родина Бодаків вирушає влітку 1921 р. на Лемківщину. Тут після шестирічної перерви треба було впорядкувати занедбане господарство, багато й тяжко працювати.

Восени 1922 року Анна вийшла заміж за Івана Драгана, який нещодавно повернувся з Америки. Там він працював на вугільних шахтах і, повернувшись у Розділля, завів велике господарство. Як поважного і заможного господаря селяни обрали Івана вїтом, а його молоду дружину писарем. Ці обов'язки вони сповнювали аж до початку війни.

У селі була читальня, діяв хор, драматичний гурток. Незважаючи на зайнятість, Анна Драган охоче бере участь у виставах, особливо у тих ролях, де треба було співати. Першою вона була у співі на родинних святах, на вечорницях, і особливо на весіллях, куди її постійно запрошували за свашку.

Після закінчення війни почався 2-й етап "добровільного" виселення лемків в Україну, в основному до центральних та східних областей. Родина Драганів опиняється спочатку в селі Надриччя Новоукраїнського району Кіровоградської області, а потім переїздить до села Вигода Білявського району Одеської області. Але життєві негаразди і туга за рідними Карпатами спричинилась до того, що вже у 1946—1947 роках майже всі лемки перебралися у Тернопільську, Львівську та Івано-Франківську області.

Приїхала до Борислава на Львівщині і родина Драганів. До кінця днів своїх носила Анна тугу в серці за рідним краєм, мріяла ще хоч раз побувати на Лемківщині, побачити рідні місця. Та не судилося. Померла на 84-му році життя і похована в місті Бориславі.

Співати Анна Драган почала в ранньому дитинстві. Перших пісень навчилася від матері у далекій Америці. Як згадувала, майже щонеділі після виснажливої щоденної праці збирались емігранти-лемки разом. Були це в основному чоловічі співи. Відірвані від своїх родин вони згадували рідний край і свою тугу за ним виливали у піснях. Разом з ними виводила своїм тоненьким голосочком і Анця:

— *Ой верше мій, верше, мій зелений верше,
Юж мі так не буде /2/, як мі бьво перше...*

Усі затихали. Згадували далеку домівку, рідні обличчя. У багатьох на очах виступали сльози. Часто просили її: — Анцю, заспівай нам дашто. Враз усе затихало, і вона починала:

Співаночки мої, де я вас подію?

Піду до лесика, там я вас посію!

Будут там дівчата по гриби ходити,

Співаночки мої будут находити...

— Но, як ты жаба не зыст, то з ты дашто выроне!
— жартували дорослі.

За океаном дівчинка багато чула від батьків про свою батьківщину, линула туди думками. Коли ж повернулася на Лемківщину, була вражена побаченим. Після величезних міст Америки з їх гуркотом і метушнею, що вже тоді були справжніми джунглями, зелені Карпати, гірські потічки, напосене запахом трав повітря, спів пташок — усе це здалося чарівною казкою.

Тут Анця вперше побачила справжнє народне весілля, почула багато нових співанок. А що мала чудову пам'ять, то легко їх запам'ятовувала. Вона опановувала пісенний репертуар не тільки Розділля, але й Вапенного і Маціни Великої, куди часто приходила з батьками до численної рідні. І під час вимушеної розлуки з Лемківщиною Анна не забувала того, чого навчилася змалку. У колі біженців-лемків часто звучав її чистий дзвінкий голос.

З Росії Анна повернулася на Лемківщину уже дорослою. Після бурхливих подій колишні біженці тішились мирним життям. Молодь збиралась на вечорниці, де під час ігор і забав Анна була душею товариства.

Її постійно запрошували на весілля за дружку. Анна переспівувала всіх, особливо під час "передирок", коли дружки змагались із друзьбами у жартах і дотехах, намагаючись якнайбільше дошкулити одні одним.

А коли вийшла заміж, почали її запрошувати на роль свашки. Не проста це була роль на весіллі. Свашки мусили пильно стежити за дотриманням та неухильним виконанням весільного ритуалу, знати безліч весільних пісень, бути кмітливими й дотепними. Все це чудово

поєднувалось у особі Анни Драган. Вона стала неперевершеною свашкою не тільки у Розділлі, але й у Мацині Великій та Вапенному.

Ці села колишнього Горлицького повіту Краківського воєводства належали до однієї парафії, їх мешканці ходили до церкви до Розділля або Мацини — залежно від того, де в цей час перебував священик (у Вапенному церкві не було). Селяни добре знали між собою, більшість із них була у родинних стосунках. Під час господарських робіт вони часто об'єднувались у невеликі гурти, допомагаючи один одному. Збирались разом і на родинні та релігійні свята. Отже й пісні тут були спільно створені. Значною мірою цьому сприяло те, що серед мешканців навколишніх сіл виділялись найбільш обдаровані співаки, музиканти, промовці. Вони були професіоналами у своїй справі і без них не обходилась жодна важлива подія в селі. Однією з таких особливо обдарованих народних співачок і була Анна Драган.

У міжвоєнній Лемківщині були ще добре збережені народні традиції вечорниць, різдвяних та новорічних свят, дожинок, хрестин та весіль. Становище різко змінилось після примусового виселення лемків з їх прадавніх земель. Втративши етнічну єдність, поселившись окремими невеличкими групами, часто з різних сіл Лемківщини, колишні селяни у переважній більшості стали робітниками і службовцями. Ця зміна соціального становища призвела до зміни їх життя та побуту, позбавила їх того ґрунту, на якому віками зростала народна творчість. Молоді лемки вже не переймали від старших ні традиційних звичаїв та обрядів, ні пов'язаних з ними пісень.

У Бориславі Анна Драган ще була кілька разів за свашку на лемківських весіллях, багато співала у родинному колі, серед знайомих та друзів, при ручній праці вдома. Та минав час, на весіллях почали співати переважно необрядові звичайні пісні, поступово згасав інтерес і до пісень інших жанрів.

Анна з жалем зауважувала — молоді не розуміють того, що вони втрачають. Намагалася, як могла, зберегти лемківські пісні, вчила співати своїх онуків. І як же віджила, наче перемінилася, коли від неї почали записувати лемківський фольклор. Радості її не було меж. Відкладала навіть найпильнішу роботу. Розуміла, що стала причетною до дуже важливої, потрібної справи, що тепер записані від неї співанки будуть збережені для нащадків. І це додавало їй, уже немолодій, сили й енергії.

Було це у 1970 році. Великий ентузіаст лемківського фольклору Михайло Дзіндзьо вже давно займався його збиранням, записував народні звичаї, обряди, вірування, тексти народних пісень. Свої записи він робив від мешканців різних районів Лемківщини, серед його інформантів була і Анна Драган. Від неї М.Дзіндзьо записав весільні звичаї села Розділля і у белетризованому вигляді видрукував у газеті "Наше слово" (Варшава). Він і запропонував мені записати від Анни Драган мелодії весільних пісень.

Ця робота так захопила мене, тоді студента історико-теоретичного факультету Львівської державної консерваторії, що я полишив працю над своєю дипломною роботою "Еволюція скерцо", а замість неї обрав тему "Лемківське весілля на Горлицьчині". З допомогою Анни Драган був відтворений повний сценарій: промова старшого свата на зальотах (заручинах), промови маршалка на весіллі та всі діалоги учасників свята й опис їхнього одягу, тексти пісень тощо.

Після захисту дипломної роботи Голова Державної екзаменаційної комісії композитор Мирослав Скорик рекомендував "Лемківське весілля..." до друку. Ми

надіслали рукопис до видавництва "Музична Україна". У вступі зазначалося, що після закінчення другої світової війни лемки були розпорошені не тільки в різних країнах (Польща, Чехословаччина, Україна), але й у різних областях цих країн. Це призвело до того, що лемки поступово, але безповоротно втрачають надбане віками.

Через рік рукопис було повернуто. В офіційній відмові стверджувалося, що в поданому матеріалі багато релігійних моментів, а щодо слів про долю лемківського фольклору, то "радянські вчені дотримуються іншої думки і доводять, що творчість українців-лемків, яка на повний голос вперше зазвучала в нових соціалістичних умовах, не втрачає самобутніх рис, вироблених століттями".

Під час праці над "Весіллям" виявилось, що Анна Драган знає величезну кількість пісень різних жанрів. Щоб їх записати, потрібно було кілька наступних років. Це була по-справжньому творча робота. Співачка згадувала щораз нові, давно не співані пісні, виконувала їх натхненно, ніби знову ставала учасницею подій тих далеких років. Так було записано 660 пісень, з них 290 весільних, 6 хрестинних, 10 коліскових, 3 щедрівки, гаївки, жнивварські. На жаль, за понад два десятки років цей унікальний збірник не може знайти свого видавця. Раніше не дозволяла панівна ідеологія, тепер — фінансові труднощі.

Хочеться згадати й про авторські пісні Анни Драган. Їх створення — закономірний наслідок роздумів про трагічну долю Лемківщини. Винятково талановита людина, Анна не могла не висловити у пісні того, що хвилювало її ровесників, людей старшого віку. Для них виселення з прадавньої батьківщини, розлука з рідними Карпатами стала справжньою трагедією. Ця тема є провідною у її піснях.

1. *Не думай, Яніцьку, не думай, не думай, Препвинув єс Тису, препвинеши и Дунай. /2/*
2. *Як Дунай препвинеши, будеш на чужині, Лем все собі думай о тій Лемківщині. /2/*
3. *Лем все собі думай за ту Лемковину, Де жили прадіди, а ты їй покинує. /2/*

Розуміючи важливість збереження народної пісні для нащадків, Анна не тільки сама радо співала, але й заохочувала до цього інших. За її рекомендацією нами були зроблені цінні записи народних пісень від Софії Рак, Варвари Желем, Марії Качур та багатьох інших.

Маленька на зріст, рухлива, жвава, з почуттям гумору і власної гідності, вона відзначалась великою життєвою енергією, оптимізмом. Говорила і співала виразно, переважно досить голосно, допомагаючи собі жестами, мімікою. Під час співу легко похитувалась, мала незвичайний вираз обличчя і очей, особливо при виконанні деяких ліричних жіночих, баладних та інших "довгих" пісень. Натомість, коли співала задириливих дівочьких, парубочьких та жартівливих пісень, ставала по-дитячому веселою, збудженою. Важко було повірити, що за плечима цієї жінки майже вісім десятиків років життя.

Біля 700 текстів пісень (понад 200 мелодій) — такий спадок залишила нам Анна Драган. І за це їй вдячна пам'ять від усіх, кому дорога народна пісня.

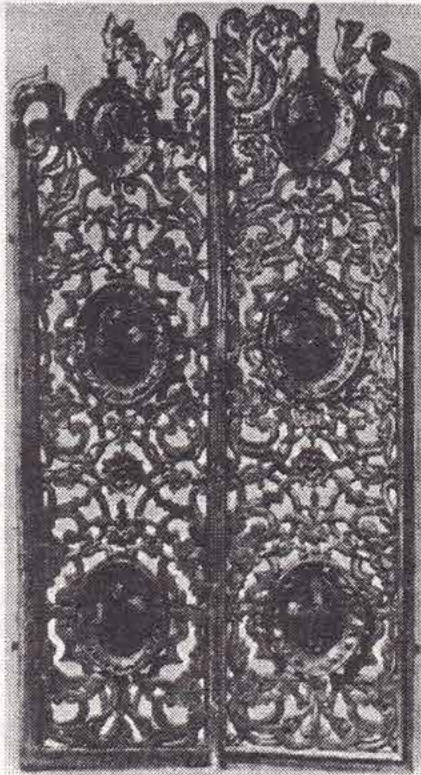
Борислав

Роман ОДРЕХІВСЬКИЙ,
кандидат мистецтвознавства

САКРАЛЬНЕ РІЗЬБЯРСТВО НА ЛЕМКІВЩИНІ

Царські ворота,
с. Яблуниця Руська, 1691 р.,
повіт Березів, Польща.
Національний музей у Львові

Царські ворота,
с. Долиняни-Шимбарк,
повіт Горлиці, Польща.
Національний музей у Львові

Українське народне пластичне мистецтво завжди відзначалось вимовністю та багатством форм. На жаль, до сьогоднішнього дня у його історії залишилось ще багато недослідженого. Особливо це стосується різьбярства Лемківщини. В силу історичних обставин ця територія опинилася за межами Української держави. Охоплює вона Північні схили Карпат сучасної Польщі (від рік Солінка і

ма, це ми бачимо у зображенні архітектури меблів на іконах XV - початку XVI ст., які походять з Лемківщини (ікона "Козма і Дем'яна з життєм", XV ст., Сяноцький музей народної архітектури; ікона "Різдво Марії" з с. Нова Весь, кінець XV - початок XVI ст., Львівський національний музей). На другій із вищезгаданих ікон у декорі дерев'яних меблів зображені колові солярні знаки та півкола (символ місяця).

Зображення солярних знаків бачимо в різьбярському декорі архітектурних деталей багатьох лемківських церков. Наприклад, у церкві св. Козми і Дем'яна с. Незнаєва Горлицького повіту (Польща, 1780 р., церква не існує з 1964 року) посередині Нави зверху перекинуті навхресні колоди, які з'єднують протилежні стіни і гасять розпір. На колодах вирізьблені розети. Декорування солярними знаками архітектурно-конструктивних елементів церкви трапляється і в багатьох інших лемківських церквах (с. Руський Потік, с. Улич Криве Гуменського округу, Словаччина) як в інтер'єрі, так і в екстер'єрі. Інколи декорували бруси зрубу, які виходять назовні, опасання навколо церкви і т.п. Як декор застосовували простий геометричний орнамент (церква с. Кореївці Свидницького округу, 1764 р. - хвилястий орнамент).

Трапляються вхідні портали церков, декоровані різьбою з традиційними мотивами (церква св. Ар-

Сян на сході до Попраду і Дунайця на заході), деякі гірські райони Південних схилів Карпат у східній Словаччині, у Закарпатті - між ріками Ужем і Боржавою.

У лемків різьбярство здавна належало до найпоширеніших видів художньої діяльності. Протягом останніх десятиріч в Україні опубліковано ряд статей про лемківську різьбу. Всі вони охоплювали це явище з кінця XIX століття, однак різьбярство в цьому регіоні має значно давніші традиції.

Про обробку дерева в давні часи певну інформацію подають ікони XV - початку XVI ст., які походять з Лемківщини. Зрозуміло, що вони не можуть правити документальними джерелами, їх іконографічна схема перейшла із давньоруського іконописного канону. Проте, створені місцевими лемківськими малярами, вони неминуче, бодай частково, ввібрали в себе і місцевий матеріальний світ. Зокре-

хангела Михаїла, с.Святкова Велика, 1757 р., Польща – хвилястий геометричний та ялинковий орнаменти). Інколи різьбярський напис над входним порталом чи іншими дверима, виконаний в дусі традицій українського шрифту, давав інформацію, коли і ким збудована церква (крім вищезгаданого, цікавий різьбярський напис прикрашав входний (західний) портал церкви св. Козми і Дем'яна, с.Незнаєва, 1780 р., Польща, Горлицький повіт).

Наведені приклади свідчать про глибоку традиційність різьбярства лемків, про його витоки з давніх мотивів. Те ж саме можна сказати про різьбярство іконостасів, речей церковного вжитку.

Саме з Лемківщини походять одні чи не з найдавніших царських врат в історії українського мистецтва, які збереглися до наших днів. Це царські врата зі с.Балутянка (кінець XV ст., історичний музей м.Сянока, Польща). Об'ємна різьба їх не прикрашає, що було, мабуть, характерно для середньовічних царських врат. Обидві суцільні частини (без ажурів) на всю площину містять живописні зображення, зверху - сцена Благовіщення, нижче - чотирьох Євангелістів. Врата мають зверху сідловидне завершення готичного входного portalу. До речі, таке завершення входних дверей portalу церкви ще протягом століть після готичного Середньовіччя зустрічаємо на Лемківщині як на Північних, так і на Південних схилах Beskidів.

Царські врата наступних періодів більш удекоровані різьбою. Слід мати на увазі, що ренесанс прийшов на українські землі порівняно пізніше, зокрема й у народній інтерпретації. Між ренесансною і барочною різьбою - дуже пливка межа (середина XVII ст. - початок XVIII ст.). Тому часто іконостасна різьба того часу, попри свою ренесансну чіткість і конструктивність, має деякі барочні елементи. Щойно у XVIII ст. в українському різьбярстві повністю утвердився барочний стиль.

Бароко - особлива сторінка в історії українського мистецтва. Лемківський варіант українського бароко проявив себе в архітектурі, різьбярстві, малярстві, декоративному мистецтві. Власне, в барочному мистецтві найяскравіше виявив себе синтез пластичних мистецтв у лемківському храмі. Одне з важливих місць тут належало різьбярству, яке тісно пов'язане з барочною архітектурою (декор архітектурних деталей, іконостасна різьба, речі церковного вжитку і т.п.).

До кращих пам'яток барочної різьби Карпатського регіону належать церковні врата зі с. Долиняни-Шимбарк з першої половини XVIII ст. (Львівський національний музей). Вони ще зберігають типову для другої половини XVII ст. форму врат зі шістьма медальйонами, але все знаходиться в ажурному оточенні різьби - вільно укладених виноградних грон. Загалом на Лемківщині щойно у XVIII ст. утвердилось багате і пишне різьбярське барочне оформлення іконостасів, кіотів, речей ужитку (підсвічники тощо).

До них належать іконостас церкви с.Прислоп (1736 р., св. Арх. Михаїла, Горлицький повіт), багатоярусний іконостас церкви св.Василія Великого (1769 р., с.Кочечна, пов. Горлиці) - класичний варіант барочної сформованої іконостасної стіни. Це, власне, той час, коли пластика стала домінантою українського сакрального мистецтва.

У барочній лемківській сакральній різьбі часто бачимо суто традиційний прояв прагнень хліборобів до багатого врожаю. Це проглядає в частому повторенні мотивів буйно розвинених і обтяжених плодами рослин. Наприклад, виноградна лоза з важкими гронами (зрозуміло, що мотив винограду - це символ Христової віри).

У лемківському іконостасному різьбярстві другої половини XVIII ст. поступово починає слабшати симетрія, форми стають вільніші, місцями рослинний мотив зникає і перетворюється у нагромадження химерних форм. Це - рококо. Однак цей стиль, і класицизм та й ампір, не поширилися так у лемківському різьбярстві, як бароко. Вони не мали у своїх коренях такої глибокої традиційності та народности духу і пафосу, як при барочному звучанні пластичних форм.

У кінці XVIII - першій половині XIX ст. церковне різьбярство Лемківщини (в переважній більшості - інтер'єр) розвивалось у різних стильових напрямках, на відміну від XVIII ст. У деяких місцях продовжували жити глибоко вкорінені барочні традиції, особливо в різьбі кіотів, вівтарів, речей церковного вжитку. Яскравим прикладом цього є підсвічник зі собору Пречистої Богородиці (пов. Сянік, с.Дудинці, 1802). У різьбі підсвічника можна помітити традиційні мотиви есованих волют іконостасної різьби. Верхня частина підсвічника носить типово барочний характер з характерними ажурними, буйними рослинними завитками. А точені ніжки з чіткою конструктивністю та лаконічним декором виконані в дусі Ренесансу.

Одночасно з барочними традиціями деякий час існували мотиви класицизму. Однак чи не найбільш поширеним у той час в регіоні був еkleктичний підхід до оздоблення інтер'єру церкви. Серед них трапляються цікаві зразки, як у церкві с.Нові Сади (Польща). У храмі бачимо царські врата з типовою різьбою в дусі бароко в оточенні струнких колон з канелюрами (класицизм).

Із середини XIX ст. лемківська сакральна різьба ішла шляхом повторення мотивів попередніх століть (що було характерно для всього українського та європейського мистецтва того часу). Однак у цей час на Лемківщині розпочалось піднесення у розвитку різьбярства малих форм (сувенірна, побутова пластика тощо). Ця галузь лемківського різьбярства потребує окремого дослідження.

Львів

Галина ЩЕРБА,
кандидат філософських наук

УКРАЇНСЬКЕ НАРОДНЕ ШКІЛЬНИЦТВО НА ЛЕМКІВЩИНІ У XVII - XX СТОЛІТТЯХ

Лемківщина — чарівний край лісистих гір, шумливих рік і потоків зі схилів Карпатських Бескидів від Сяну до Попраду. Вже з VII-VIII століть край був заселений українцями-лемками і входив до складу Київської Русі-України.

З актів XV століття довідуємося, що скрізь на Лемківщині вже існувала панщина, яка поширювалась протягом XVI-XVII століть. Убогі помешкання селян, пісна пожива, бідний одяг були притаманні образу тодішнього села. Приковані до землі селяни, робочий інвентар панщини, були неписьменні.

Перші відомості про організацію навчання в Західних Карпатах сягають початку XVII століття. По великих селах почали організовуватися сільські парафіяльні шкільки-дяківки. Шкільки поставали там, де був охочий до просвіти парох або дяк, відданий своєму покликанню — він у своїй хаті вчив з букваря, а ще частіше з писаних табличок, азбуки та трохи писати й числити, а ціла шкільна наука закінчувалась на читанні псалтиря й апостола. Не стало вчителя-дяка, не стало й шкільки, бо про неї не було кому більше дбати в громаді.

В селі Поворознику парафіяльна школа існувала від 1636 р. Грамотою від 13 лютого 1638 року було призначено для місцевого священика-вчителя оплату по одному мішку вівса з кожного господарства річно. Документ вимагав "вчити дітей солтисів і підданих польського письма, молитви і церковних обрядів". До 1772 р. в межах Сандеччини існувало

вже 36 парафіяльних шкіл східного обряду. На Замойському Синоді 1720 р. було вирішено, що єпископи мають обов'язок регулярно візитувати свої парохії, бо до цього часу відомості про школи не збиралися й не приділено ніякої уваги статистиці¹.

По переході в 1772 році Галичини, а з нею і Лемківщини до складу Австрії шкільництво почало розвиватися цілеспрямовано, стали організовуватися німецькі школи. Перший губернатор Галичини граф Пергон вважав, що, крім німецької освіти, іншої не існує². Розпорядженням від 1781 року по містах і містечках засновувалися так звані головні і тривіальні школи німецького типу. У 1786 році окружні німецькі школи існували в Дуклі, Мушині і інших містах³.

Важким залишалось становище з освітою селянських дітей. Бракувало приміщень для шкіл, устаткування. Здебільшого школи містилися у приватних сільських домівках, дуже часто на той час ще в курних хатах, а в с.Кунковій Горлицького повіту навчали дітей у приміщенні біля цвинтаря, призначеного на трупарню. Селяни були змушені будувати школи на власний кошт, і можна собі уявити, як важко було селянинові-кріпакові відкласти на це копійку. Школи були дерев'яні, під соломою (зрідка вкриті гонтами), з одною класною кімнатою і довгими в ній лавами на 10-12 місць та мешканням для вчителя. У класі було холодно, вогко, непривітно.

Праця вчителів оплачувалась дуже низько, тому

вчителі мусили для прожитку займатися ще й землеробством. Умови праці були важкі. Найчастіше один учитель навчав у дві зміни до двісті дітей. Рідко де були школи з двома вчителями. Позмінно з'єднувалися 1-2 та 3-4 класи. Відвідування було погане, весною, вліті і восени діти допомагали батькам у господарстві, пасли худобу. Нормальне відвідування школи відбувалося лише взимі.

Велику увагу розвитку освіти на Лемківщині приділяли перемиські єпископи Максим Рило (1781-1793 рр.), Антін Ангелович (1795-1808 рр.), Михайло Левицький (1813-1818 рр.) та Іван Снігурський (1818-1847 рр.), які заклали основи побудови українського шкільництва в Галичині. З їх іменами пов'язане українське національне відродження, яке почалося над Сяном на заході і поширилось у східному напрямку до Львова, а звідси до Станіслава, Коломиї, Чернівців на Буковині⁴.

То в одному, то в другому селі відкривалися парохіяльні школи. Але в організації шкільництва давався взнаки брак учителів, а ще більше — підручників, бо навіть і "Букварів" не було. Тому перемиський єпископ Антоній Ангелович видав 14.IX.1805 р. розпорядження до духовенства, щоби в кожному деканаті вибрати відповідне місце, яке б служило для науки і виховання дяків, здатних учити в школі. Такі пункти поступово створювалися, але вони не могли забезпечити високого рівня підготовки дякоучителів через брак навчально-матеріальної бази і фахівців-викладачів.

З цією метою в 1816 році Перемиська Єпископська Консисторія організувала Дякоучительський Інститут при кафедральній церкві Св. Івана Хрестителя в Перемишлі, а організаційний статут склав високоосвічений (закінчив у Відні теологію) молодий крилошанин перемиської Капітули о.Іван Могильницький (1788-1831 рр.). 24.VIII.1818 р. цісарський уряд у Відні затвердив цей статут. Іван Могильницький вклав увесь свій масток у розбудову Інституту, в якому вчили релігії, німецької, української і польської мов, "schonschreiben" (каліграфії), науки природи, географії, рахунків, логіки, методики навчання та церковного співу.

Дякоучительський Інститут видав багато книжок, які несли освіту в широкі народні маси, а випускники самовіддано працювали вчителями в народних школах.

Поступово, хоч і повільно, шкільництво поширювалось по всій Лемківщині. У селах Граб і Чорне вже у 1818 р. були створені тривіальні школи, навчав дітей Андрій Маляховський. В 1849 році була заснована парохіяльна школа в с.Святкова, в якій навчалось 42 дитини. Вчителем був Дмитро Хованський. В с. Жидівському працював учитель-дяк Василь Стех, у Крапні — Ілля Процько. Працювали школи в селах Поляни, Дошниця, Ростайне, Тиханя, Криниця, Маластів, Устя-Руське та багатьох інших.

Поширення шкільництва на Лемківщині мало великий вплив на розвиток культури і національної свідомості населення Лемківщини, яке проклало

собі шлях у жорстокій боротьбі з москвофільством та шовіністичними настроями польської шляхти. Але соціальне становище лемків залишалось й надалі важким, нестерпними ставали різні форми визиску. Скасування панщини в 1848 році не зразу поліпшило долю селянства, а це гальмувало і розвиток освіти.

Прогресивні лемківські діячі разом з національно-свідомим духовенством та вчительством, разом з "Просвітою" докладали багато зусиль для того, щоб на Лемківщині розвивалась освіта, а разом з нею поволі, але таки зростав український рух.

Справи розвитку освіти ускладнились ще й тим, що багато священиків стали на стороні москвофільства й не були зацікавлені в організації українських шкіл. Їх підтримувала і певна частина вчительства. Представники цього руху не визнавали окремішності українського народу, стояли на платформі руськості, під якою розуміли Росію. Та ніщо не змогло зупинити еволюцію національної свідомості лемків. Паростки цього руху росли з дня в день.

Одним із тих, хто плекав ці паростки, був лемко з с.Фльоринки Василь Яворський, посол австрійського Союму. Це його заходами у Новому Сончі засновано в 1898 році Руську бурсу, у якій перебувало понад 50 учнів-лемків. У 1905 році В.Яворський видав у Відні брошуру "Українська справа в Європейським освітленні". Мова йшла про заборону українства в Росії в 1876 році. Половину прибутку із продажу книжки В.Яворський призначив на видавання часопису "Промінь", органу українських вчителів Галичини і Буковини, а другу половину — на Українську бурсу в Новім Санчі.

Жертвенна праця В.Яворського та його співробітників на Лемківщині не пропала марно. Наприкінці 1912 року на Лемківщині нараховано вже 22 читальні "Просвіти", а шкіл з українською мовою навчання було 179 світських та 6 парохіяльних. Однак майже у 170 селах Лемківщини на той час шкіл не було⁵. На вільні місця вказували учителі-поляки, бо вже з 1817 року в державних школах було дозволено викладання польською мовою. У школи прислали випускників Львівської та Самбірської учительських семінарій, але оскільки в багатьох селах ще шкіл не було, більшість українського населення Лемківщини було зовсім неписьменним. У Першу світову війну навчання в школах не відбувалось, тому кількість неписьменної молоді ще більше зросла.

Після Першої світової війни почали прибувати в українські села Лемківщини вчителі українці, вихідці з Лемківщини. Так, наприклад, в с.Свіржову Руську колишнього Ясельського повіту (Польща) прибув виходець із с.Костарівців (Сяніччина), випускник Самбірської учительської семінарії Йосип Звірик. Перед ним до війни там працював поляк.

Молодий Звірик після повернення з австрійської армії з великою любов'ю взявся за роботу. Це була його перша посада. За час війни школа не працювала. Діти шкільного віку росли неписьменними. Йосип

Звірик організував вечірнє навчання молоді, а вдень навчав дітей шкільного віку. Поряд з навчанням організував у селі хор, ставив п'єси українською мовою, вертепи, читав лекції з історії України, проводив диспути. Із здібнішими дітьми працював після занять, відкривав їм шлях до вступу у гімназії та учительські семінарії. Згодом, працюючи в школі с.Святкова Велика, Й.Звірик продовжував набутий досвід у с.Свіржова Руська.

Його учень Петро Смереканич згодом закінчив Самбірську учительську семінарію і працював вчителем у с.Свіржова Руська. Його учень Петро Дрань закінчив з відзнакою Перемишлянську гімназію і, вчителюючи вже у сорокових роках, підготував групу учнів до вступу в Криницьку учительську семінарію. Як і його колишній вчитель, П.Дрань також проводив велику культурно-освітню роботу, створив у селі українську бібліотеку, організував хор та постановки українських п'єс.

Значну допомогу в поширенні освіти на Лемківщині та піднесенні культури і національної свідомості лемків надавало товариство "Просвіта" у Львові, а "Просвіті" допомагав підтримувати освітню роботу на Лемківщині Центральний Комітет Оборони Лемківщини у США. Завдяки цьому лемківська молодь знайшла можливість навчання та прожитку в деяких українських школах поза Лемківщиною, де вона набрала потрібного знання для пізнішої праці.

У дуже важких умовах розвивалася освіта і культура на Лемківщині в міжвоєнні роки. Бракувало освічених людей. Заборонено було викладання в школах українською мовою. Вчителів української національності в 1930-1933 роках примусово переведено "для добра школи" в глибинні райони Польщі, роз'єднуючи при цьому сім'ї вчителів, а на їх місця призначено вчителів-поляків, які не володіли українською мовою і не проводили уроків навіть з так званої руської мови. Щоб відірвати лемків від матірнього пня, польські шкільні інспектори у 1932 році на педагогічній конференції заявили, що лемки — окреме плем'я, а тому замість української мови у школах Лемківщини слід ввести лемківський діалект. А вже у наступному році польська реакційна преса виступила з "доводами", що лемківська говірка є польським діалектом, а лемки — етнографічна група польського народу. Почалася кампанія на асиміляцію лемків. Уряд Польщі поставив собі за мету денационалізувати, ополічити лемків, розгромити і знищити українську національну культуру, освіту і науку, ліквідувати українську мову. Погіршилося становище "Просвіти". У 1932-1936 роках уряд Польщі припинив діяльність усіх читалень "Просвіти" у Новосончівському повіті. Закрито читальні також у Павлокомі, Володжі, Вислоці, Команчі, Ославиці, Опарівці та багатьох інших селах Лемківщини.

Роки 1937-1939 були кульмінацією утисків та переслідування українців на Лемківщині, визначалися безоглядною полонізацією. Польські гоніння на українців дійшли свого апогею.

За 20 років свого панування польський уряд здійснив цілу систему дискримінаційних заходів стосовно шкіл на Лемківщині. Заборонялось вживати українську мову, викладати історію українського народу, вившувати в школах портрети українських громадських діячів, поетів та письменників.

Асигнування уряду Польщі на освіту були дуже мізерні. У повітах Сяноцькому, Ліському, Кроснянському та інших вони становили від 0,4% до 0,7% бюджету⁶.

Як це не дивно, бурхливого розвитку набула освіта на Лемківщині у роки німецької окупації. На окупованій території середньої Польщі німецька окупаційна влада утворила адміністративну одиницю — Генеральну Губернію, до складу якої ввійшла і північна Лемківщина з населенням 200 тисяч. Виникла потреба організувати серед українського населення національне культурне життя, в тому числі й шкільництво. З боку німецької влади не створювалося в цьому особливих перешкод.

Наприкінці 1939-1940 навчального року мережа українських шкіл була вже такою, що майже кожна українська дитина навчалася своєю рідною мовою. Велику роль в організаційній справі українського шкільництва відіграли створені в Сяноці, Новому Сончі, Горлицях, Яслі, Ліську, Кросно, Дуклі, Змигороді, Балигороді, Динові та інших містах (всього 26) Українські Допомогові Комітети, роботу яких з липня 1940 року координував Український Центральний Комітет у Кракові на чолі з видатним ученим, вихідцем з Лемківщини, професором Ягелонського університету Володимиром Кубійовичем.

Велика заслуга в організації освіти в Ясельському та Горлицькому повітах належить згадуваному вже Йосипові Звірику, який став інспектором шкіл у повітовому шкільному відділі у Яслі. З метою підготовки педагогічних кадрів він організував у Горлицях шестимісячні педагогічні курси здібних дівчат з лемківських сіл для роботи в дитячих садках, а через рік — знову такі ж курси — для дівчат, які вже працювали в дитячих садках вихователями та педагогічними курсами для роботи в школах.

Широко розвинулась мережа дитячих садків у селах Лемківщини під час літніх вакацій.

Появились і вчителі-українці, які повернулися з глибинних районів Польщі, куди були примусово вислані з українських лемківських сіл у 1930-1933 роках.

Крім цього, у м.Криниці — з великої заслуги Омеляна Цісика — організовано Українську учительську семінарію, першими випускниками якої в 1940-1941 навчальному році були випускники річних педагогічних курсів — ті, хто мав вищу або незакінчену вищу освіту з інших фахів і набув педагогічних знань на згаданих курсах. 30 молодших педагогів вирушило в села Лемківщини для роботи в народних школах.

Активно включилася в справу шкільництва українська інтелігенція, яка з певних політичних міркувань не побажала залишатися під більшовицькою

окупацією на Волині й Галичині і опинилась у Генеральній Губернії. Їх налічувалось до 30 тисяч. Втікачам потрібно було влаштувати житло й працю та взагалі якісь умови існування. Освічені люди, які могли працювати на педагогічній роботі, влаштовувались на роботу в українських народних школах.

Піднесенню національного українського духу сприяло повернення українцям православних і греко-католицьких храмів. Вся українська інтелігенція разом з духовенством активно взялась за навчання дітей в школах рідною мовою, підготовку здібних дітей до вступу в гімназію в Ярославі та учительську семінарію в Криниці.

Прикладом такої титанічної праці може бути безкорислива праця Василя Гірного, відомого українського фейлетоніста, письменника, автора знаменитого роману "Розгублені сили", який у сорокових роках працював директором школи в с. Святкова Велика. Він підготував багатьох здібних дітей із сіл Свіржова Руська, Святкова Велика, Святкова Мала до вступу в Криницьку учительську семінарію, а круглого сироту Юрія Нестера за свій власний кошт повіз потягом до Криниці, одягнув і взув з ніг до голови.

І так у кожному селі священики і вчителі готували дітей до вступу в гімназію та учительську семінарію, у торговельну школу в Сяноці.

Семінаристи Криницької учительської семінарії в час різдвяних канікул організували драматичні гуртки, вертепи, хори, співали колядки, влітку — ставили з молоддю сіл п'єси, організували концерти. Дівчата-студентки під час літніх канікул організували по селах дитячі садки та працювали в них вихователями, навчали дітей української мови, пісень, навиків до праці, культурної поведінки. Зароблені гроші віддавали на студентський фонд та придбання бібліотеки.

Вчительська семінарія у Криниці здійснила два випуски фахових учителів, з них 90 випускників роз'їхались по Лемківщині на вчительські посади. Молоді люди, здобувши освіту, швидко ставали свідомими українцями в запеклій боротьбі з москвофільством, яке глибоко вкорінилося на Лемківщині.

При всьому лихові жахливих часів війни і окупації та пов'язаних з тим надзвичайних тягарів, при всіх труднощах особистого життя, невпевності дня і ночі, українці на Лемківщині в роки німецької окупації 1939-1944 рр. стояли краще, ніж до приходу німців і після їх відходу. Майже в усіх селах Лемківщини навчання українською мовою було відкрите при наявності педагогічних кадрів.

Для прикладу свідчать дані про шкільництво в Сяноцькому повіті. Там діяли в часах німецької окупації 49 основних шкіл з українською мовою навчання, 3 фахові й 6 сільськогосподарських. На терені повіту Лісько були 84 основні українські школи та 5 сільськогосподарських. В Ясельському повіті на 18 лемківських сіл було 13 шкіл з українсь-

кою мовою навчання, 3 сільськогосподарські школи. В Горлицькому (за неповними даними) працювало таких шкіл — 43, в Новосончівському — 27.

На жаль, подальший розвиток подій на кінець Другої світової війни не тільки загальмував працю для піднесення освітнього і культурного рівня Лемківщини, а й призвів до сплюндрування дощенту самої Лемківщини. У результаті воєнних подій та брутального виселення лемків у 1944-1947 роках польським комуністичним режимом спільно з більшовицьким сталінізмом перетворилась Лемківщина у пустелю.

І навіть через 50 років тим лемкам, яким після ганебної акції "Вісла" чудом вдалося повернутися на свої споконвічні прадідівські землі, нічого не відшкодовано. Їх діти не мають змоги не тільки одержувати рідною мовою освіту, але й бодай вивчати у школах рідну мову.

На захист прав українців на Лемківщині повинні стати Всесвітня Федерація Лемків, товариство "Лемківщина" та — безумовно! — Уряд України. Інакше українці на Лемківщині приречені на цілковиту асиміляцію.

¹ Найдавніше задокументоване й відоме свідчення про українську народну школу на Лемківщині походить з кінця 16 століття (з 1593 р.) і була знайдена в селі Порах на Спиші (нинішня Словаччина). У списку податків записано, що Порах має 16 хат, а з них одна порожня, яка була відведена під школу. Це була звичайна парафіяльна школа. Подібні школи, хоч їх було і небагато, існували й у інших селах, що свідчить про певний рівень культури й освіти русинів-лемків того часу.

² Widmann K. Zapiski do historii szkół ludowych w Galicji, a w szczególności we Lwowie / koniec XVII - początek XIX w. / "Szkoła", Lwów 1891. S.5-6.

³ Miasto Lwów w okresie samorządu 1870-1895. Lwów, 1896. S.356-357.

⁴ Шах С. Між Сяном і Дунайцем. Мюнхен: Християнський голос, 1960, С. 198-199.

⁵ Коковський Ф. Культурний рух на Лемківщині // Наша культура, Львів, 1936, № 5 (14), кн. 3 (12), С. 387.

⁶ Державний архів Львівської області. Ф. 1., оп. 3, спр. 883, арк. 63, С. 1043, табл. 1.

Львів

Україністика: видавничі новини

Іван ГВАТЬ

РЕПРЕСИВНО-ДЕПОРТАЦІЙНА ПОЛІТИКА: РОЗВ'ЯЗАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПИТАННЯ (1939 - 1947)

У спільній заяві "До порозуміння і єднання", підписаній Президентом України та Польщі Л. Кучмою та О. Квасневським у Києві 21 травня 1997 року, наголошується:

"Інтрепретацією нашої спільної історії, її непростих періодів мають займатися фахівці,

які в атмосфері відкритості ретельно вивчать події минулого і дадуть їм об'єктивні оцінки" ("Урядовий кур'єр", 24. 05. 1997.). До найскладніших періодів українсько-польських відносин у новітній історії слід насамперед віднести репресивно-депортаційний характер політики так званого "обміну населенням" між Польщею та Українською РСР у 1944-46 рр. та горезвісну "акцію "Вісла" — депортацію українського населення в межах Польщі 1947 року.

На щастя, сьогодні вже існує солідна документальна база, яка охоплює події цього періоду, тож історики вже можуть вивчати це питання і давати йому об'єктивні оцінки. Насамперед — завдяки працям польського історика-документаліста Євгена Місила. Перша з них — "Акція "WISŁA" — з'явилася у видавництві "Archiwum ukraińskie" у Варшаві 1993 року. В ній зібрано й опрацьовано 241 документ із державних архівів Польщі. 229 документів опубліковано вперше. Найбільше з них — 140 — зібрано у Центральному військовому архіві в Рембетові біля Варшави. Серед них — кореспонденція між Міністерством оборони та генеральним штабом Польщі. 23 документи оприлюднено з Центрального архіву ЦК ПОРП. Решта — з інших архівів внутрішніх справ Польщі, які стосувалися політики розпорощення українського населення в регіоні північно-західної Польщі.

Хронологічно документи у збірнику "Акція "Вісла" охоплюють період від початку підготовки операції (січень 1947) і до вересня цього ж року, коли акцію було офіційно завершено. Важливим доповненням до оприлюднених документів є додатки, опрацьовані автором, серед них: докладний список місцевостей, з яких виселено українську людинність під час операції "Вісла", список транспортів, які прямували з переселенцями в окремі воеводства північно-західної Польщі, структура організації операційної групи "Вісла", організаційна структура УПА у Польщі 1947 року. Завершується розділ додатків (усього їх 17) докладними даними про українців, засуджених на кару смерті у 1947 році, у 1944-56 роках та — окремо — поіменний список українців, засуджених на кару смерті військовим судом операційної групи "Вісла" від 14 травня до 10 вересня 1947 року — 173 особи. У той самий час до концтабору Явожно (філіал Освенціма) запроторено 3873 особи української національності, в тому числі понад 700 жінок і дітей.

Взявши до рук збірник документів Є. Місила, кожен науковець належно оцінить індекс імен та географічних назв, які зустрічаються в документах, і, звісно, ґрунтовну передмову автора, з якої (а, власне, на базі оприлюднених документів) явно випливає, що метою акції "Вісла" було остаточно розв'язати українське питання у Польщі" (стор. 24) у той спосіб, щоб "швидким темпом переселити українців і змішати сім'ї на повернені терени (передусім у північну Прусію), не створюючи замкнених груп і не ближче, ніж 100 км. від кордону" (стор. 20).

Ще раз варто підкреслити, що збірник документів "Акція "Вісла" відповідає найсучаснішим вимогам публікації та опрацювання документальних матеріалів. З ним зручно працювати. Це саме можна сказати і щодо іншої

праці Є. Місила: "Repatriacja czy Deportacja. Przesiedlenie ukraińców z Polski do USSR 1944-1946". т. 1., яку видано у тому ж варшавському видавництві 1996 року. У збірнику опубліковано 144 документи, які з'ясовують події від 27 липня 1944 року, тобто від дня підписання таємного порозуміння щодо польсько-радянського кордону, порозуміння, яке передбачало й переселення людинности — до закінчення першої його фази у грудні 1945 року та підписання додаткового протоколу, згідно з яким вирішено продовжити акцію переселення українців з Польщі до УРСР.

Другий том збірника, до якого увійдуть понад 150 документів, охоплюватиме події, пов'язані з переселенням (а точніше — депортацією) протягом 1946 року. Упорядник збірника обмежився оприлюдненням тих документів, які з'ясовують перебіг переселення українців з території Польщі, отже в основному опубліковано документи з архівів Польщі. Як зазначає Є. Місило, спроби ознайомитися й опрацювати відповідні документи, які зберігаються у Центральному Державному Архіві головних органів України (кол. ЦДА Жовтневої революції) в Києві, не увінчалися успіхом. "Для польських істориків вони й надалі засекречені й недоступні" (стор. 7). Сподіваємося, що після підписання спільної заяви президентів України та Польщі "До порозуміння і єднання" ситуація зміниться на краще як для польських істориків у архівах України, так і для українських — в архівах польських.

Упорядник збірника Є. Місило порушує питання про те, чи переселення 482 тис. українців з Польщі до УРСР 1944-46 рр. було однією з багатьох репатріаційних акцій на терені післявоєнної Європи, чи йшлося про депортацію як елемент сталінської політики "розв'язання" національного питання. Як відомо, міф добровільности переселення протягом десятиліть був обов'язковим для офіційної історіографії Польщі та СРСР. Проте оприлюднені документи схиляють учених до висновку, що йшлося про примусовий характер переселення. Відносно добровільне переселення мало місце наприкінці 1944 р., коли до України переселилися мешканці кількох десятків спалених навесні та влітку 1944 року відділами "Армії Крайової" та "Батальйонів хлопських" українських сіл Холмського, Грубешівського, Томашівського та Замойського повітів (усього — 19899 осіб або 5035 сімей). Частково це стосується і переселенців-лемків з регіону, знищеного взим 1945 року воєнними діями на Лупківському та Дуклянському перевалах.

А вже від вересня 1945 року переселення українців з Польщі до УРСР перетворилося на депортацію примусового характеру, яку здійснювали три дивізії Війська Польського. Командування УПА на теренах Польщі оприлюднило у відповідь наказ, який закінчувався закликком: "Нехай за нами палають вогні!". УПА розпочала палення покинутих українцями сіл, у яких мали поселити польських переселенців з СРСР, дедалі частіше поширюючи акцію спалення, зокрема в жовтні й листопаді 1945 р., польських сіл. На думку Є. Місила, ця акція мала зворотній ефект, бо у польському суспільстві це викликало почуття реальної небезпеки зі сторони українців. Комуністична влада таким чином здобула додатковий аргумент, яким обґрунтувала застосування військової сили для примусового виселення української людинности та застосування репресій щодо цивільного населення, запідозрюючи його у співпраці з УПА (стор. 13).

У цьому контексті залишається ще не з'ясованим остаточно питання, коли польські військові розділи виконували завдання боротьби з УПА і захисту польського населення, а коли вони цілеспрямовано і безпардонно змушували українське населення, не раз методами брутальної пацифікації, покинути свої оселі. (стор. 16).

Надзвичайно цінні документальні матеріали, зібрані, упорядковані й опрацьовані польським істориком Є. Місилом, варті того, щоб їх перекласти українською мовою і таким чином розширити до них доступ історикам України.

Коли йде мова про репресивні переселенсько-депортаційні акції воєнного та повоєнного періодів на землях, споконвіку заселених українцями, то зводиться ця проблема тільки до питання польсько-українських взаємин було б неправомірно, бо йдеться про проблему центрально-східної Європи (згадати хоча б депортацію судетських німців з території Чехії, мадярів зі Словаччини, переселення чехів з Волині на т. зв. понімецькі землі в Чехії, добровільний характер переселення прибіл. 10 тис. русинів-українців зі Східної Словаччини в Україну, здебільшого в Рівненську область тощо). Все це було викликано подіями Другої світової війни, визначенням нових кордонів у Центрально-Східній Європі на тлі становлення та розмаху тут тоталітарних режимів, контрольованих і керованих комуністичною Москвою. Таку слушну думку висловлює Юрій Сливка у передмові до першого тому тритомного збірника документів, матеріалів і спогадів під назвою "Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр.", який нещодавно побачив світ у Львові завдяки інституту Українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ. Тритомник документів, матеріалів і спогадів під назвою "Депортації" задуманий львівськими вченими, мені здається, як панорамне дослідження репресивно-депортаційних процесів на західноукраїнських землях, об'єктом яких стало населення не тільки української, а й польської, єврейської національностей, і то не тільки при радянському режимі. У першому томі на 750 сторінках оприлюднено 230 документів, частина з яких уже була опублікована раніше (першоджерело публікації подається), щоб, власне, охопити всю драму пацифікації, переселення, ув'язнень і розстрілів. Ця драма розпочалася в результаті радянсько-німецької змови 1939 року. Вона змінила устрій життя насамперед мешканців прикордонної смуги тодішніх Львівської та Дрогобицької областей. Відтак були розстріляні й евакуація ув'язнених більшовиками у тюрмах західно-українських міст і містечок, виселення і спецпереселення в різні райони СРСР (Омську, Іркутську, Новосибірську області, в Казахстан тощо) родин членів ОУН та активних учасників визвольної боротьби. Частина документів стосується вивозу українського населення західних областей на працю до Райху під час війни, польсько-українського конфлікту, реакції на виселення українців з Польщі з боку УПА, звернення прохання мешканців окремих сіл Грубешівського повіту (літо 1944 р.) про приєднання до УРСР тощо.

Документи, вміщені у першому томі збірника "Депортації", промовисті. Якщо упорядникам тритомника вдасться у наступних двох томах оприлюднити нові, невідомі досі документи, а також змістовні спогади ще живих свідків-жертв репресивно-депортаційної драми, читач, зокрема фаховий історик, матиме надзвичайно цінні джерела для вивчення долі населення західно-українських земель воєнного і перших років повоєнного періодів. У цьому контексті, звичайно, варто нагадати й про доробок дослідників, з яким громадськість уже мала можливість ознайомитися. Це, наприклад, праці: І. Винниченко, "Україна 1920-1980-х: депортації, заслання, вислання" (Київ, в-во "Рада" 1994), О. С. Рубцов і Ю. А. Черченко, "Сталінщина й доля західно-української інтелігенції у 20-50-ті роки ХХ ст.", (Київ, "Наукова думка", 1994), "Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади", книга І., (Львів, "Промісвіта", 1993). Звичайно, цей список далеко не повний. І то з дуже прозаїчної причини: купити у книгарнях столиці України видання, що з'явилися на світ Божий в регіонах України, це, можна сказати, або випадок, або сенсація...

Наостанку варто зазначити, що київське видавництво "Дніпро" готує до друку монографію київського історика, професора Володимира Сергійчука під назвою "13 кризових літ", у якій йтиме мова про події на Західній Україні 1944-1956 років. Отже, праця В. Сергійчука буде черговою важливою ланкою у ланцюзі дослідження трагічних подій України у найновішій її історії.

Київ

Володимир
СЕРГІЙЧУК

"ТРАГЕДІЯ УКРАЇНЦІВ ПОЛЬЩІ"

Видавництво
"Тернопіль", 1997.

Протягом усієї історії України батьки наші й ми вічно сумуємо за гіркою долею синів і дочок своїх, розсіяних по широких світах. Глибоко тужимо за тими, кого лихоліття закинуло на далеку чужину – за моря і доли, де вони в більшості своїй не залишають мрію про повернення у Велику Україну – якщо вже й не самі, то сподіваються, що вищий голос предків покличе на рідну землю дітей їхніх.

Звідки прилинуть вони в Україну? З-за океану? Із Зеленого чи Сірого Клину? З Поволжя чи Сибіру неісходимого?

Але є за нашим державним кордоном землі, які для українців споконвіків були рідною землею. Там для них батьківщина є невід'ємною частиною України, бо традиції предків-українців і кров українська з давніх давен передаються з покоління в покоління. Це і Берестейщина в Білорусії, і Пряшівщина в Словаччині, Мараморошина і Південна Буковина в Румунії, так зване Придністров'я в Молдові, Стародубщина в Росії. А Слобожанщина, Таганрогщина, Кубань – хіба не кров'ю і потом українців освоєні?

І сьогодні ці безкраї простори плекаються нащадками наших предків, хоч і не всі з них, може, й відчувають чи признаються до українства. Але вони живуть на своїй землі.

А найбільшого горя зазнали українці в межах Польщі. П'ятдесят років тому їх насильно вигнали з рідної землі – півмільйона в сталінську Україну, а понад півмільйона в непривітні північно-західні землі.

І забути цієї трагедії не можна. Бо не тільки не викреслиш це з пам'яті ще живих. Збереглися свідчення про неї і тих, хто це творив – вільно чи невільно. Якраз документи, які півстоліття ховали в спецархівах Радянської України й опубліковані в цій книзі, допомагають відтворити всі етапи трагедії українців Польщі. Більшість із них, що зберігаються в Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГОУ) та Центральному державному архіві вищих органів влади України (ЦДАВОВУ), публікуються вперше.

Андрій Бігуняк
Олександр ГойсакЛемківський
СЛОВНИЧОКГЕЙ, ХТО ЛЕМКО,
ДО БІГУНЯКА ПО "СЛОВНИЧОК"Андрій Бігуняк,
Олександр Гойсак.
Лемківський
словничок.
Тернопіль, 1997.

Щоб там не казали невдоволені, як би гостро не нарікали вони на розвал радянської книговидавничої системи, та й їм не вдається заперечити всіх переваг свободи: ініціатива неспокоїного ентузіаста, перемножена на краплинку грошей, котру йому вдалося звідкись витиснути, і ось вже маємо конкретний, намацальний наслідок: у невеличкому районному містечку Бучачі в Тернопільській області вийшов друком перший, либонь, з часів акції "Вісла" словничок лемківської говірки, укладений двома авторами, Андрієм Бігуняком та Олександром Гойсаком, виданий останнім на власний кошт.

Невеличкий, усього на дві тисячі і дві сотні слів, тоненькою брошуркою, із зменшувальним "словничок" у заголовку. Як довідуємося з скупих слів коротенької передмови, Гойсакові, на час виходу словничка — вже покійному, належить лише невелика частина лексичного матеріалу: лемківські назви частин кінської упряжі, записані ним з пам'яті й з опитування старших земляків-переселенців та передані якимось шляхом для використання авторів основному — викладачеві бучацького сільськогосподарського середньоосвітнього закладу А. В. Бігунякові. Отже, винесення його прізвища на титульну сторінку як співавтора — це лише жест на вшанування пам'яті покійного товариша, але такий він по-лемківськи гарний та характеристичний для ментальності й народної етики наших земляків, що обминути його чи перемовчати у нашій коротенькій спробі інформативної рецензії ну ніяк не випадає. Хотілося б у такому захоплено-ентузіастичному дусі дописати її до кінця, бо "Словничок" розчулює, по-доброму зворушує кожного небайдужого до лемківської, зокрема і до всієї української, справи з усіма її проблемами, торкає в глибині грудей найчутливіші і найніжніші струни. Тим більш, що для фахової критики перша спроба лексикографічна Андрія Бігуняка була б надто беззахисним об'єктом.

Так уже повелося серед совків, що кожен, не вміючи належним чином стулити двох слів до купи, завжди тримає напоготові стандартне виправдання: "Я, бачите, не філолог за освітою..." Так ніби для того, щоб правильно користуватися рідною мовою, обов'язково треба філологічний факультет закінчити. Але ж відсутність диплома сексолога ще нікого не утримала здала від представниць протилежної статі! Так само й Андрій Бігуняк, хоч і не має фахової підготовки з лексикографії, навряд чи мусив повторювати помилки Памва Беринди, який рівно триста сімдесят років тому, видаючи свій знаменитий "Лексикон слов'янсько-роський", ще не знав, що дієслово, наприклад, треба ставити обов'язково в інфінітиві, а не в першій особі однини. Щоправда, словники діалектних особливостей дозволяють, мабуть, оминати це правило, бо невизначена форма лемківського дієслова "быти" (бути) не містить в собі жодного натяку на часово-особові "былем", "быв'ем", "булем" (в різних селах по-різному), а саме про ці екзотичні форми укладачеві, власне, й ходилося, саме вони йому, пишучи по-лемківськи, були "найдорозчі".

Це ще одно, за що хотілося б подякувати авторів: він не

обмежився говіркою тільки свого села чи його найближчих околиць. При деяких гаслах наводяться варіанти з інших сіл. Цікаво, що найбільше таких розбіжностей в назвах понять, що з'явилися в українському побуті на пізнішому етапі. Геть так само трапилося з ними і в "материкових" діалектах. Якщо правдівне просо, яке ми сіяли ще з тих часів, коли молилися Ладові, у всіх кінцях України називається однаково (єдиний синонім нез'ясованого походження використовується тільки в жаргівливій загадці: "Що вечеряти будемо?" / "Ягли" — "Які це Ягли?" — А ті, що не вечерявши спать лягли", то завезені з американського континенту картопля, соняшник і кукурудза мало не в кожному регіоні охрищено по-своєму й та сама мандибурка (по інших лемківських селах грулі, земняки, компірі) має в українських діалектах більше трьох десятків місцевих найменувань. І всі вони лексикографами вилонені та в словниках зафіксовані. Варто лише пошукати.

Тому занадто оптимістичним і навряд чи завжди послідовно дотриманим здається нам висловлений у передмові намір авторів подавати в своєму словничку тільки ті лемківські слова, котрих не зустрінеш у літературній українській мові. Коли добре пошукати, то не одне гасло з "Лемківського словничка" можна знайти в словниках Гринченка, Носенка, Кримського, а коли ні — то вже обов'язково в живих діалектах, може ще й не охоплених лексикографами. Мене особисто мало не до сліз розчулило уперше здбане в друкованому зразкові бачванського діалекту слово "шньох" (сніг). Адаже у переважній більшості підківських сіл учителі мають чимало клопоту, перш ніж навчати школярів правильно вимовляти "сніжки". Спонтанно, "з дому" і "з вулиці" вони спотворюють його до "снежки", "сньожки", а приморожені руки старі люди радять їм відтирати тим самим "сньогом" (а нігті у багатьох сільських діалектах по обох берегах Дніпра називають відповідно "ньохті").

Є в дитячому фольклорі Великої України така собі фразо-загадка на перевірку кмітливості: "Ку мальон тре, кумте ля па се". Якою це мовою? Льон, тре, ля, па, се — чи не французчина? Кому шкільних знань французької не вистачає — вельми чудно буває впізнати, що це просто "кума — льон тре на терлиці, а кум — теля пасе". Дещо схожим лемківським відповідником може служити жаргівливий тест-діалог:

— Сы-ну-мын-ту-ке-ру!

— Та-ту-выс-ту-ке-ру-мынз...

Тузэ румынз — марно шукати в румунських словниках. То просто старий лемко, сидячи на возі, радить своєму синові, що тримає віжки в руках, об'їхати ("мын" — обмینی!) якусь вибоїну на шляху — "керу". А син заспокоює старого, що, мовляв, віз ("выс") ту "керу" сам об'їде ("мынз"). Хоч в словничку А. Бігуняка й О. Гойсака, як нам здається, задовільного пояснення для слова "кера" й не знайдено, однак — превелике спасибі нашим співгромадянам, що вони зафіксували і популяризують таким чином цей жаргівливий "тест на лемківство".

Хоча... Що зафіксували на віки — це точно. Академічні книгозбірні доховоють їхню аматорську працю до наступних поколінь. Але чи нині існуюче широко причаститься до відкриття ними джерела — питання. Наклад видання — усього 500 примірників. І надто великого покупецького ажіотажу навіть серед делегатів Конгресу лемків в Івано-Франківську, де нам пощастило його придбати, ми щось не помітили. Байдужіємо до свого, панове лемкове? Чи що?

Юлій ШЕЛЕСТ,
журналіст

Київ

СКЛАДОВІ УКРАЇНСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ

ЛЕМКІВЩИНА: ЗЕМЛЯ. ЛЮДИ. ІСТОРІЯ. КУЛЬТУРА.

тт. I-II, Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1988.

Найзахідніша етнографічна група українського народу, що до 1947 р. жила по обох боках Карпат і державних кордонів (напочатку польсько-угорського, а від 1919 р. - польсько-чехословацького) — лемки —

республіки (1919-39), ситуація по другій світовій війні, зокрема, події, що призвели до ліквідації унії та передачі всіх церковних дібр Російській православній Церкві.

Не оминув Б.Струмінський і мовні проблеми, зокрема характеристичні прикмети.

Частина друга майже вся має "етнографічне" забарвлення. Історії етнографічних досліджень присвячені розвідки І.Красовського ("Матеріальна культура"), М.Сивицького ("Духовна культура") та М.Мушинки, який є великим знавцем особливостей культури та побуту південних (пряшівських) лемків.

Названі науковці є авторами й детального нариску етнографії. Докладно розглядаються засоби прожитку (рільниче господарство, традиційні рільничі знаряддя, народні промисли), сільське будівництво (забудова села і садиби, позасадибне будівництво), традиційний одяг, збереженість матеріальної культури тощо. Належну увагу приділено багатьом аспектам духовної культури: обрядам, усній народній творчості та ін.

В заключній розвідці монографії "Еміграція" (Я.Падох) простежено причини та умови явища, вислідом якого стала чисельна (за різними оцінками, від 100 до 150 тис. осіб) лемківська діаспора в Північній Америці; охарактеризовано закордонні лемківські організації, пресу.

Завершують працю покажчики імен та місцевостей, а кожен з її розділів має докладний список вибраної бібліографії.

Очевидно, що "Лемківщина", зважаючи на наукову сумлінність її авторів, є не лише гарним "дарунком" усім, хто цікавиться історією українського народу. Ця праця придається й тим, хто аргументовано братиметься довести передовсім іноземним "людям від науки" та політикам, що лемки - це не "окремішність", не "окремий народ", а складова великої української спільноти. З усіма належними з цього висновками...

Ігор ВИННИЧЕНКО,
директор Інституту досліджень діаспори,
доктор географії

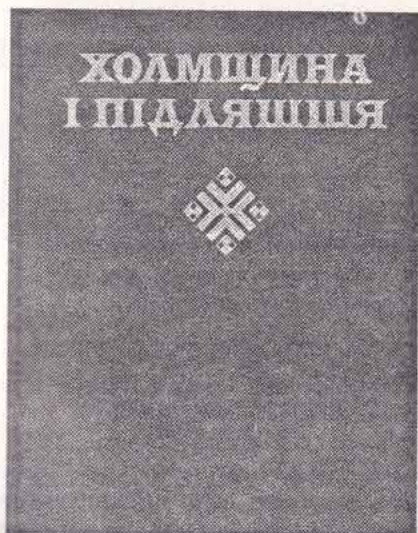
Київ

нині посідає "півострів" між польською та словацькою етнічними територіями.

Загалом складні і трагічній долі лемків дослідники приділяли чималу увагу. Грунтовними є праці В.Гнатюка (1900), І.Верхратського (1902), М.Кордуби (1925), Ф.Колесси (1929), Ю.Тарновича (1936), І.Панькевича (1958), В.Бучацького (1961), інших науковців. Проте лише фундаментальна (налічує майже 1000 сторінок тексту, десятки світлин та мап) двочастинна розвідка "Лемківщина. Земля - люди - історія - культура" (Записки Наукового Товариства ім.Шевченка. Т.206. Історично-філософська секція. - Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1988), аторами якої є знані в науковому світі фахівці, може претендувати на "всеохопленість" теми.

Логічною є структурна побудова монографії. В першій частині, після розгляду генези назви краю (Б.Струмінський), охарактеризовано його природні особливості (Б.Струмінський, І.Стебельський). Зокрема, автори подають фізико- та економіко-географічні характеристики території, докладно аналізують історичну ретроспективу поглядів на її формування.

І.Гват, описуючи історію північної Лемківщини, поділяє її на періоди "до" та "від" вигнання лемків. "Містком" між цими часовими одиницями є інформація про маловідомі широкому загалові (зокрема, в Україні) дії УПА в Бескидах (С.Голяш). Значний за обсягом фактичний матеріал міститься в історичному розділі "Південь" (О.Баран). Автор подає, серед іншого, відомості про початки церковного життя та унії на південній Лемківщині, характеризує цю територію в часі повстань Е.Текелія та Ф.Ракочія II, висвітлює боротьбу за церковну незалежність та постановня Пряшівської єпархії. Докладно охарактеризовані доба мадяризації, революція 1918-1919 років, доба першої Чехо-Словацької

ХОЛМЩИНА І ПІДЛЯШШЯ

Історико-етнографічне дослідження. Київ. Родовід. 1997.

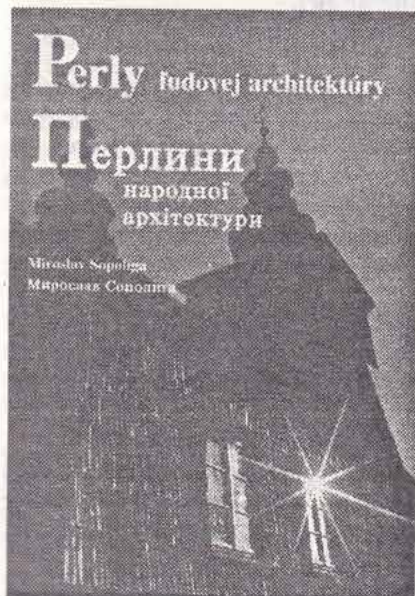
Ініціатор і спонсор цього видання – Наталія Даниленко (Філадельфія, США). Працюючи над книгою про народний одяг українців, вона відвідала терени Холмщини та Підляшшя, вела розшуки у музеях, приватних збірках, бібліотеках. “Те, що ми побачили на цих землях, важко описати, – зізнається Наталія Даниленко у “Слові до читачів”. – Від багатьох колишніх українських сіл залишилися тільки зарослі лопухами фундаменти хат, понівечені сади й спалені церкви”. Пережите й побачене не давало спокою, аж доки не реалізувалося в ідею створення окремої наукової праці.

Під час чергового приїзду до Києва Наталія познайомилася із професором Київського університету, етнографом Валентиною Борисенко. Не так тяжко запалити істинного етнографа ідеєю дослідження етнографічного регіону, майже недослідженого раніше. Валентина Борисенко разом із авторським колективом протягом двох років вели невтомні розшуки, описи, створювали проект. За півроку книгу видрукували.

Це чудове видання можна замовити у видавництві “Родовід”. Телефони: 212-23-92; 295-40-64.

Київ

Ліда ЛИХАЧ,
головний редактор журналу “Родовід”

ПЕРЛИНИ НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРИ

ДІНО, видавниче фотоагенство. Пряшів
і Державний музей українсько-руської культури.
Свидник. 1996.

Як тільки не називали, та й досі подеколи називають, українське населення Східної Словаччини – русини, руснаки, рутени, утророси і таке інше, а все ж навіть при побіжному погляді не виникає сумніву, що ми є один народ.

Чи не найбільше ця спільність віддзеркалилась у дерев'яних храмах, які належать до найдавніших проявів української монументальної архітектури. Бо саме церква як основа духовного життя нашого народу може бути прекрасною ілюстрацією цієї спільності.

У північно-східній Словаччині, як і в українських Карпатах та лемківській частині Польщі, внаслідок специфічних історичних, політичних та природних умов життя сформувався єдиний тип дерев'яних храмів східного обряду. Підтвердження цьому знаходимо в унікальному виданні “Перлини народної

архітектури”. Цей фотоальбом упорядкований і складений п.Мирославом Сополічною і виданий 1996 року видавничим агенством “Діло” (Пряшів) та Державним музеєм українсько-руської культури (Свидник). У ньому подано опис тридцяти трьох українських церков Східної Словаччини.

Книжка має 128 сторінок, на яких уміщено велику кількість кольорових фотографій, креслення храмів. А також подано пояснювальний текст словацькою і українською мовами, який легко читається і охоплює різні аспекти створення архітектурних шедеврів. Наприкінці — скорочений нарис англійською і німецькою мовами із зазначенням великої кількості джерел. Розміщена на форзаці карта дає уявлення про географію розташування українських храмів на території Словаччини.

Хоч автор і зазначає, що існує велика кількість літератури про архітектуру Карпат, та, очевидно, більшість цих книжок недоступні нашому читачеві, і тому “Перлини” можуть прислужитись як науковцям, працівникам музеїв, студентам, так і широкому колу читачів, для яких, назагал, українське життя в сусідніх країнах є маловідоме.

Київ

Ярослав ГУЛІЙ,
заступник завідувача відділу Товариства “Україна”

ЯК У ЛЕМКІВСЬКОМУ ХОРІ ПОТОНУВ ПЕРЕМИСЬКИЙ "ПІВЕНЬ"

Нещодавно у Польщі в м. Перемишлі відбувся Фестиваль української культури. Про перебіг подій, із ним пов'язаних, наш кореспондент веде розмову з керівником української делегації заступником міністра культури п. Леонідом Новохатьком.

Кореспондент: Пане Леоніде, у пресі трохи було інформації про деякі негаразди-неспокої перед фестивалем. Як і про те, що пройшов він успішно і при високих гостях.

Леонід Новохатько: Аби Ви і читачі Вашого журналу могли краще уявити й оцінити ситуацію, я волів би почати цю історію з самого початку. Отже ж минулого року у Львові відбувся Фестиваль польської культури. Приїхало багато польських гостей – фольклорні колективи, професійні митці, представники від громадськості і державних служб... Для фестивалю місцева адміністрація, львівське управління культури не пошкодували сил і часу, надали кілька майданчиків, оточили учасників належною опікою.

Кор.: То цьогорічний фестиваль у Перемишлі був уряджений, сказати б, навзаєм?

Л. Н.: Так, але між ними, цими двома фестивалями, сталися великі зрушення у польсько-українських стосунках. Адже місяців за два до свята у Перемишлі в Україні побував з державним візитом Президент Польщі. Як усі пам'ятають, цей візит мав широкий резонанс, був тепло сприйнятий громадськістю, а з-поміж міжнародних угод був підписаний обома сторонами Меморандум про взаєморозуміння і єднання між нашими народами. У ньому вперше було задокументовано, що сторони по-новому – науково, політично, морально – оцінюють операцію "Вісла". Президенти заявили про бажання надалі будувати відносини між нашими державами так, щоб ці трагічні сторінки в історії наших народів не заважали будувати спільно сьогодинське життя і простувати в майбутнє.

Кор.: У зв'язку з цим і виникла ідея підвищити статус фестивалю – доти, власне, міжрегіонального, львівсько-перемиського?

Л. Н.: Не зовсім так. Тут, як кажуть, лихо допомогло. Бо не минуло й місяця після візиту польського Президента в Україну, як мер Перемишля (по-їхньому – президент) заявив, що не допустить проведення в місті Фестивалю української культури. Запахло дипломатичним скандалом.

До честі польської сторони, цей випадок не залишили поза увагою. Від позиції мера одразу відмежувався перемиський воєвода, пообіцявши фестивалеві підтримку. Але Ви розумієте, заява набула резонансу в пресі, по телевізії прозвучала інформація, що захід, можливо, не відбудеться... Деякі радикально настроєні люди, а вони є в кожній країні, почали підігрівати недобру атмосферу...

Кор.: Настала пора пускати в хід дипломатичну "артилерію"...

Л. Н.: Власне! Почала діяти наша амбасада у Варшаві. Міністр закордонних справ Г. Удовенко надіслав нашому Урядові листа, в якому змалював ситуацію і висловив пропозицію не залишати напризволяще митців,

українську громаду в Польщі, а для цього підняти статус фестивалю, пославши делегацію з Києва...

Кор.: І Ви, як її керівник, відбули до Перемишля.

Л. Н.: Наразі до Львова. Перед тим попередив нашу амбасаду в Польщі, що виїжджаю, маю ранг керівника і уповноважений оголосити привітання від прем'єр-міністра, прошу польську сторону передбачити це в церемонії. Реакція була незагайна. Вже коли ми були у Львові, прийшло повідомлення, що до Перемишля їде польський міністр культури. Отже, польська сторона також почала піднімати статус фестивалю. А вже приємною несподіванкою було, що за двадцять хвилин до його відкриття з Варшави прилетів разом з дружиною прем'єр-міністр п. Чімошевич.

Кор.: Кажуть, що він не подав скандальному перемиському меру руки?

Л. Н.: Це вже справа газетарів, спостерігати за такими деталями і їх оцінювати. Я ж можу відзначити його привітність, теплий виступ перед учасниками свята... До речі, напередодні він був у закордонній поїздки, а невдовзі після відкриття мусив вилетіти назад до столиці. Видно було, що людина у цейтноті, при державних справах, але спромоглася засвідчити свою позицію, позицію Уряду.

Виступили також ми з паном послом. П. Сардачук зачитав вітання від нашого Президента, я – урядове і від Голови Ради товариства "Україна" І. Драча. Все це було дуже тепло сприйнято...

Кор.: Цікаво почути б про сам фестиваль.

Л. Н.: Фестиваль удався. Його окрасою стали виступи фольклорних колективів, а справжньою перлиною – хор лемків з Херсонщини. Їх виселили туди з рідних гір, але вони зберегли свої пісні.

Кор.: Хто ж їх там знайшов, аж у Херсонській області?

Л. Н.: Це ціла історія. Нам про них повідомили в останню, як то кажуть, мить, а в людей – вони всі літні – жодного закордонного паспорта! Вже якось там домовилися наше і польське МВС, прикордонні служби – пропустили "списком". Ці люди несподівано для себе побували на рідній землі, звідки їх вивезли понад півсотні років тому. І що цікаво, життя серед степів наклало відбиток на мелодику їхніх пісень, став розлогіший ритм. Дивне і чарівне поєднання...

Але я повернуся до створеного прецеденту. Україна вперше, на мою думку, виступала в ситуації, що склалася, як велика держава, ставши на захист ображеної культури, а отже, своєї честі. Рівно ж і польська сторона показала, що дивна, м'яко кажучи, людина, хоч і при керівній посаді – ще не вся Польща. Із двозначного становища спільно знайшли шляхетний вихід.

Перемишль – Київ

"ЛЕМКІВСЬКА ВАТРА"

XV ФЕСТИВАЛЬ

ЛЕМКІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

З 24 по 27 липня ц. р. в мальовничому селищі Ждиня, що на півдні Польщі, проходив черговий XV фестиваль лемківської культури "Лемківська Ватра-97".

"Ватра" починалась як мандрівний фестиваль: 1983 рік – Чарна, 1984 – Устя Руське, 1985 – Ганчова, 1986 – Бортна, а протягом останніх восьми років знайшла свій осідок у Ждині, де має місце для наметів і машин, власну сцену, бюро, господарчі й торгівельні будівлі. З сусіднього села Чорне перевезено і встановлено справжню лемківську хижку. Все це обгороджено, освітлено і названо "Ватряним полем" площею 7,5 га. Організатори фестивалю, а серед них головним є "Об'єднання лемків у Польщі", мусили викупити цю землю в держави, бо про повернення відібраної колись батьківської землі ї годі й говорити.

Цьогорічна "Ватра" стала символічною, адже 50 років тому, в результаті горезвісної акції "Вісла", лемків-українців було вигнано з їхніх споконвічних батьківських земель на північно-західні терени Польщі, аби стерти з лиця землі, з пам'яті існування лемків узагалі. Та лемки, хоч і розсіяні в польському середовищі по дві-три сім'ї, не зникли, не піддалися асиміляції й тепер повертаються на рідні землі.

Проблеми взаємовідносин між поляками і українцями, усунення недовіри й непорозуміння знайшли своє відображення у виступах учасників фестивалю.

Вшановуючи пам'ять жертв тих трагічних подій, учасники фестивалю пройшли хресним ходом від церкви в сусідньому селі до місця фестивалю. А щоб прийдешні покоління не забували про трагедію, було освячено хрест-пам'ятник 50-ї річниці депортації.

На "Ватру" приїхало багато самодіяльних та професійних колективів з різних куточків розселення лемків – від Маріуполя до Лігниць – понад тридцять ансамблів і хорів. Серед них Народна фольклорна самодіяльна капела "Лемковина" (Рудно-Львів), лемківський ансамбль пісні і танцю "Кичера" (Лігниця), "Оркестр св. Миколая" (Люблін) та інші. Останній, до речі, як і "Верховина" з Варшави, складається переважно з поляків і виконує українські пісні.

Вхід на фестиваль платний. Це зумовлено тим, що організатори його спираються на власні фінансові можливості та пожертви спонсорів.

Шкода, що лемківське "Ватряне поле" оживає лише раз на рік ...

*Ярослав ГУЛІЙ,
заступник завідувача відділу культурологічно-просвітніх та економічних зв'язків Товариства
"Україна"*

ДРУГИЙ СВІТОВИЙ КОНГРЕС ЛЕМКІВ

... Другий Світовий конгрес лемківських організацій, що відбувся у Львові 8-10 серпня ц.р., підтвердив філософську тезу Платона, що знання – це пригадування (анамнезіс). Ідеться про пам'ять, тобто про постійний процес мобілізації зусиль для самоідентифікації і самозбереження. І ще одну істину підтвердили лемки – учасники Світового конгресу, насамперед корінні лемки з гір і долин, що вже – у Польщі...

Зустріти сусіда, односельця чи просто краянину (земляка) і пригадувати своє родове коріння, й скріплювати єдність народу на ґрунті української національної свідомості, аби на основі етнокультурного розмаїття творити ще одну (сучасну) мозаїку незрушимої стіни Єднання Нації.

Мені здається, що таке єднання етнокультурного розмаїття слід би нам більше, ніж досі, плекати – на користь ЄДНОСТІ українського народу. Воно не призводить до самоізоляції чи пак "регіоналізації", а, власне, сприятиме єдності... прикарпатців з кримцями, поліщуків з лемками, слобожанців з волиняками... Таке враження виніс я із Світового конгресу лемків.

Лемки – мудрі (бо гори навчили!) і по-українськи – гарячі (бо нема Бескидів!). Є пригадування, є пам'ять, є незагоєна рана великої кривди, яку можна було відчувати учасникові конгресу, але яку, схоже, не відчувають у владних структурах. Іншими словами: легко брататися "на верхах", скажімо, між президентами чи урядами країн, але такі братання не загоюють ран конкретних (десятків тисяч!) людей. Лемки це усвідомлюють: "... юж мі так не буде, як мі биво перше..."

Другий Світовий конгрес Світової федерації лемків у Львові переважною більшістю голосів делегатів схвалив рішення іменуватися: СВІТОВА ФЕДЕРАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ЛЕМКІВСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ. Не всім це було до вподоби, мовляв, нема "турецьких" чи "грецьких" лемків. Проблема в тому, що є "лемківські" організації (у Польщі та Словаччині) антиукраїнського спрямування, які які існують для того, аби вносити розкол. Зрештою, зміна назви – це не основне. Аби була робота!

Головою Світової федерації українських лемківських об'єднань обрано пана Теодозія Старака – лемка, представника українського дипломатичного корпусу, спеціаліста з польсько-українських відносин. Як на мене, мудре рішення, бо проблеми лемків і Лемківщини вирішуватимуться в нашій державі – Україні. Ідеться насамперед про суттєве домогтися від уряду Польщі скасування юридичних актів акції "Вісла" 1947 року. Сподіваємося, що не глухими будуть і керівники Римсько-католицької церкви у Польщі. П'ятдесят років тому, під час (і після) акції "Вісла" вони мовчали. Може, пора заговорити?

Втім, лемки – учасники другого Світового конгресу лемківських об'єднань України, Польщі та Словаччини, що прибули до Львова збагнули: не варто ні на кого надіятися. Треба газдувати!

... Але затамувати біль ніхто не в силі..., "бо серце ридас, забути не дає, про рідні гори споминає...". Це з пісні: "Лемківщини, мати..."

*Іван ГВАТЬ,
зість і спостерігач конгресу лемків у Львові*

Віктор ГРИЩЕНКО

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАПОР УПЕРШЕ НА НАЙВИЩІЙ ТОЧЦІ ДВОХ АМЕРИК

9 січня 1997 року я та Олександр Мікулин стояли на вершині Аконкагуа (6959 м), здійснивши свою мрію. Так уже трапилось, що ми стали першими українцями, які побували на вищій точці двох Америк. У Радянські часи ми про це навіть і не мріяли. Вершина знаходиться у серці Анд, неподалік від Чілі, й притягує до себе багато альпіністів з усього світу. Подорожувати в Аргентині та Чілі дуже легко – все до твоїх послуг: досконале автобусне та повітряне сполучення, гарні ресторани та готелі й дуже легко знайти необхідну інформацію. В Аргентині Україну знають добре – цей високий імідж заробила українська діаспора, яка цього року відзначає 100-річчя початку еміграції. Альпіністи Аргентини та інших країн (і ми разом з ними) відзначили у базовому таборі 100-річчя сходження (14. 01. 1897 року, швейцарцем Матісом Цурбриґеном) на вершину Аконкагуа.

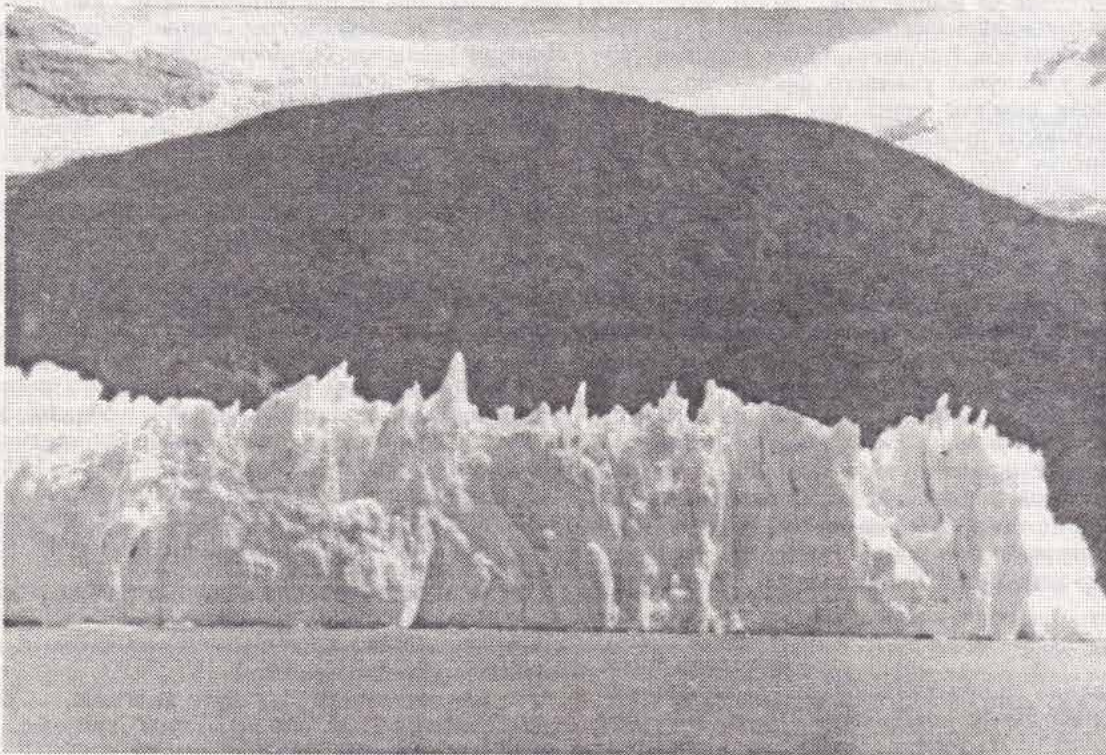
Так що нам дуже поталанило. Це було головною, але не єдиною метою сходження нашої маленької експедиції. Усіх мандрівників, закоханих у природу і її найкращі творіння, приваблює Патагонія – район на півдні Аргентини та Чілі, де навіть гори красивіші за середньовічні замки, а величезні льодовики сповзають з одного боку в Тихий океан, з другого – в найбільше озеро Аргентини, яке має таку саму назву, як і ця країна.

Вражає те, скільки людей різного віку хоче подивитися на це диво. І всім тут досить місця, і все організовано на високому рівні, і кожен тут завжди бажаний гість.

Маґелланова протока зустріла нас дуже спокійним дзеркалом води і, звісно, у такому стані не вразила.

Кілька слів про столиці – Буенос Аїрес (у перекладі – Свіже повітря – що тепер уже не зовсім так) та Сант-Яґо (святий Якуб). Аргентинська столиця – це велике місто європейського типу, але й чілійське дуже привабливе. Тут ще відчуваєш якусь невловиму індіанську присутність. А загалом у цих двох країнах живуть привітні люди, досить заможні й захищені законом.

Аргентина – Чілі, 27.12.96 – 01.02.97.

Озеро Аргентина. Льодовик.

На вершині Аконкаґуа,
9 січня 1997 р.

Аргентина. Фтурост. Патагонія.

Вершина Аконкаґуа (6959 м).
Аргентина.

